MONUMENTEN INVENTARISATIE PROJECT

GEMEENTE BUNNIK

Aanvulling op: S. van Ginkel-Meester, Inventarisatie Historische Bebouwing Gemeente Bunnik.

Samenstelling: drs. M. Kooiman

PROVINCIE UTRECHT DIENST RUIMTE EN GROEN 1990

VOORWOORD

Voor U ligt het aanvullingsrapport betreffende de gemeente Bunnik van het Monumenten Inventarisatie Project in de provincie Utrecht.

Reeds eerder, in 1987, verscheen een door de toenmalige P.P.D. uitgevoerd onderzoek in het rapport 'Inventarisatie Historische Bebouwing Gemeente Bunnik'. Als aanvulling treft U hierbij aan de geactualiseerde gegevens conform de methodiek van het M.I.P.

Het Monumenten Inventarisatie Project is een initiatief van de rijksoverheid om binnen een korte periode (1987-1992) een landelijk overzicht te verkrijgen van de jongere bouwkunst en stedebouw tussen 1850 en 1940. De uitvoering van dit project is in handen gelegd van de provincies en de vier grote steden. De provincie Utrecht heeft een aanzienlijke bijdrage geleverd aan het M.I.P. door ook de oudere bouwkunst van vóór 1850 te inventariseren volgens de standaard-methodiek. Op deze wijze kan een complete en geautomatiseerde databank van alle cultuurhistorisch waardevole elementen opgebouwd worden.

De breed opgezette inventarisatie per gemeente dient als basis voor een nadere selectie ten behoeve van plaatsing op de rijksmonumentenlijst, een procedure die na 1992 zal gaan plaats vinden.

In meer algemene zin vormt het M.I.P. een uitgangspunt voor het beleid van de drie overheden ten aanzien van monumentenzorg, stadsvernieuwing en ruimtelijke ordening. Het kan dienen als materiaal voor publicaties in zowel toeristische als wetenschappelijke sfeer. Zeker niet in de laatste plaats, kan dit onderzoek bijdragen aan de kennis van en de waardering voor ons cultureel erfgoed.

J. Hoekstra,
lid van Gedeputeerde Staten
van Utrecht.

INHOUDSOPGAVE

Verantwoording 5

DEEL A
BESCHRIJVING VAN DE HISTORISCH-RUIMTELIJKE ONTWIKKELING 7

1 Inleiding 9

2 Bodemgesteldheid en afwatering 10

3 Occupatie en ruimtelijke ontwikkeling tot 1850 12
3.1 Vroege bewoning 12
3.2 Ontginning 12
3.3 Grondgebruik 14
3.3.1 Agrarisch grondgebruik 14
3.3.2 Delfstoffenwinning 15
3.3.3 Parken en bossen 15
3.4 Infrastructuur 15
3.4.1 Landwegen 15
3.4.2 Waterwegen 16
3.5 Nederzettingen 16
3.5.1 Bunnik 16
3.5.2 Odijk 17
3.5.3 Werkhoven 17
3.5.4 Vechten 17
3.5.5 Verspreide bebouwing 18

4 Ruimtelijke ontwikkeling 1850-1940 21
4.1 Ruimtelijke structuur omstreeks 1850 21
4.2 Grondgebruik 21
4.2.1 Agrarisch grondgebruik 21
4.2.2 Parken en bossen 22
4.3 Infrastructuur 22
4.3.1 Landwegen 22
4.3.2 Waterwegen 22
4.3.3 Militaire infrastructuur 22
4.4 Nederzettingen 23
4.4.1 Bunnik 23
4.4.2 Odijk 24
4.4.3 Werkhoven 24
4.4.4 Vechten 24
4.4.5 Verspreide bebouwing 24

5 Recente ruimtelijke ontwikkelingen 28

DEEL B INVENTARISATIE 29

1 Stedebouwkundige typologie 31
1.1 Gebieden binnen de bebouwde kom 31
1.1.1 Niet-stedelijk ingerichte gebieden 31
1.2 Gebieden buiten de bebouwde kom 32
1.2.1 Verdedigingswerken 1850-1940 32
1.2.2 Buitenplaatsen en landgoederen tot circa 1940 32

1.3 Lineaire structuren 33

2 Gebieden met bijzondere waarden 36
2.1 Inleiding 36
2.2 Inventarisatie van gebieden met bijzondere waarden in de gemeente Bunnik 37

3 Overzicht van de bebouwing 48

LITERATUUR 59

BIJLAGE

Adressenlijst opgenomen objecten 61

VERANTWOORDING

Dit rapport verschijnt in het kader van het Monumenten Inventarisatie Project in de provincie Utrecht. Het betreft een aanvulling op het reeds in 1987 verschenen rapport 'Inventarisatie Historische Bebouwing Gemeente Bunnik'. Bunnik maakt deel uit van het Rivierkleigebied.

Deze aanvulling bestaat hoofdzakelijk uit een verantwoording van de (M.I.P.)rapportage, een gebiedsbeschrijving van de gemeente Bunnik, een stedebouwkundige karakteristiek, een motivering en aanvulling van de gebieden met bijzondere waarden en een overzicht van de bebouwing.

De objectgegevens uit het bestaande rapport werden met het M.I.P.-Cairsprogramma geautomatiseerd. Van deze verwerking is in de aanvulling niets opgenomen, omdat er geen gegevens aan die in het bestaande rapport zijn toegevoegd. De objectgegevens, het grootste onderdeel van de inventarisatie, zijn dus in het bestaande rapport te vinden. Daarnaast zijn ze merendeels te vinden in het door drs. S. van Ginkel-Meester, op basis van het rapport, geschreven boek 'Bunnik. Geschiedenis en architectuur', Zeist, 1989 (Monumenten-inventarisatie provincie Utrecht, dl. 3).

Als bijlage treft U aan een alfabetische adressenlijst van alle opgenomen objecten, zowel die van vóór 1850 als die uit de periode 1850-1940, inclusief de reeds beschermde rijksmonumenten. Bij ieder adres is het bouwtype vermeld alsmede een voorselectie in drie categorieën. Op basis van een aantal criteria is aan het M.I.P. deze selectie nader toegevoegd om binnen de brede inventarisatie een gedifferentieerd monumentenbeleid te kunnen voeren.

Categorie 1 bevat de meest waardevolle panden en kan uitgangspunt vormen voor de selectie op rijksniveau. Tevens zijn dit de potentiële gemeentelijke monumenten, die aangevuld kunnen worden met objecten uit categorie 2, zeker wanneer deze zich in de 'gebieden met bijzondere waarden' bevinden. Categorie 3 bevat de objecten die enige cultuurhistorische waarde bezitten en van ondersteunende betekenis zijn, met name binnen de genoemde gebieden. Deze objecten zijn niet 'zwaar' genoeg voor een stringente bescherming maar dienen eerder betrokken te worden bij het ruimtelijk ordeningsbeleid en het welstandstoezicht.

Drs. R.K.M. Blijdenstijn,

Projectleider M.I.P.,
Provincie Utrecht.

DEEL A BESCHRIJVING VAN DE HISTORISCH-RUIMTELIJKE ONTWIKKELING

1 INLEIDING

De gemeente Bunnik ligt in het zuiden van de provincie Utrecht in het Kromme Rijngebied en heeft een oppervlakte van 376 km2. Bunnik behoort tot de regio 'Rivierkleigebied' van het Monumenten Inventarisatie Project in de provincie Utrecht (afb. 1).

De gemeente bestaat uit een drietal grotere woonkernen: Bunnik, Odijk en Werkhoven en een groot landelijk gebied met enkele buurtschappen, zoals Vechten.

Na de Franse tijd kwamen de gemeenten Bunnik en Werkhoven tot stand door samenvoeging van een aantal (dorps)gerechten, van oorsprong middeleeuwse juridische en bestuurlijke eenheden. In 1816 vond een herindeling plaats en werden vier gemeenten gevormd: Bunnik, Rhijnauwen, Odijk en Werkhoven. De definitieve samenvoeging en vorming van één gemeente Bunnik vond in 1964 plaats.

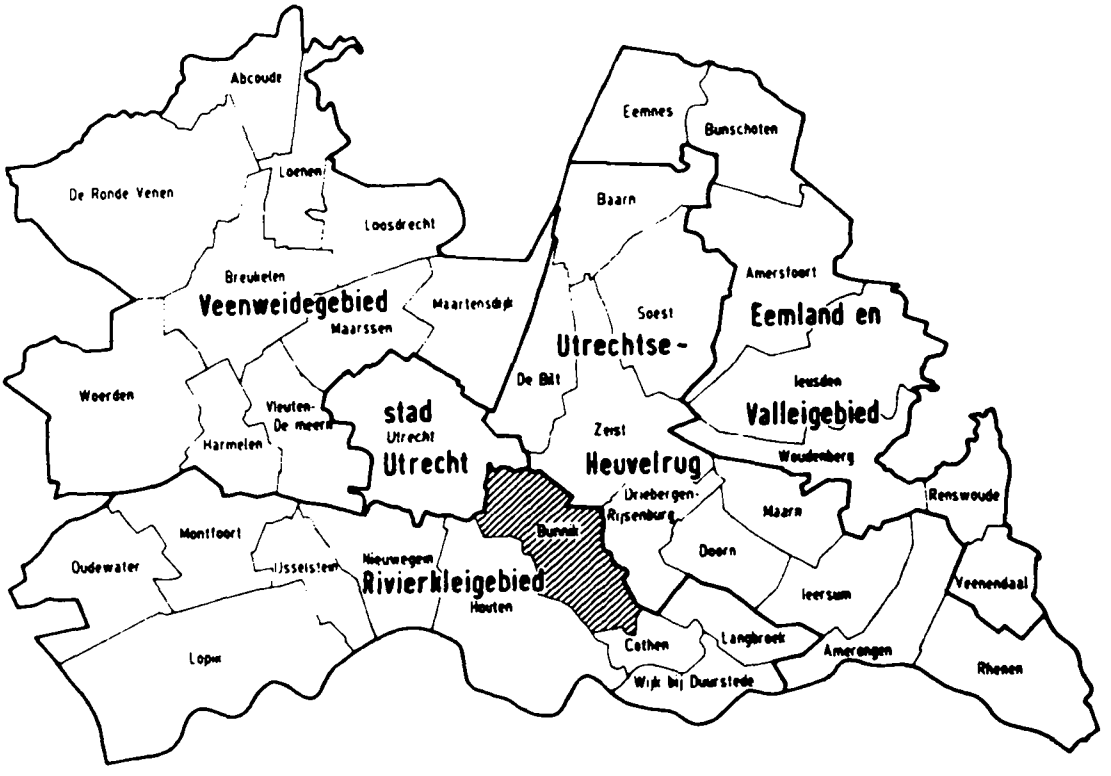

Afb. 1. Gebiedsindeling Monumenten Inventarisatie Project provincie Utrecht.

2 BODEMGESTELDHEID EN AFWATERING

De bodem van de gemeente Bunnik bestaat uit rivierafzettingen van de Rijn: grotendeels stroomruggronden, oeverwallen en komgronden (afb. 2). De stroomruggen zijn ontstaan in periodes van hoge waterstand, toen de rivier grof (zandig en zavelig) materiaal dichtbij de bedding heeft afgezet en fijner (kleiig) materiaal op enige afstand van de oever. De gronden langs de bedding (de oeverwallen) en de bedding zelf werden op die manier het meest opgehoogd. Op den duur kon de bedding zo hoog komen te liggen dat de rivier door de gevormde oeverwal heenbrak en in het achterliggende lage komgebied een nieuwe loop zocht. De oude loop bleef als stroomrug: de dichtgeslibde bedding met de oeverwallen, in het landschap achter.

Bij de nieuwe loop kon zich het proces herhalen. Op deze wijze is een ingewikkeld systeem van elkaar ten dele overlappende afzettingen ontstaan (afb. 3). De oeverafzettingen kwamen al in de prehistorie voor bewoning in aanmerking (zie hieronder). De komgronden, die in de gemeente Bunnik een vrijk kleine oppervlakte beslaan (Vechter- en Oud Wulverbroek, een deel van de Vlowijkerpolder en ten oosten van de Kromme Rijn de rand van het Langbroekse komgebied) werden pas in de late Middeleeuwen ontgonnen.

De afwatering van het gebied vindt van oudsher plaats op de Kromme Rijn. De rivier was oorspronkelijk een Rijnarm die langs Wijk bij Duurstede en Utrecht tot Katwijk aan Zee liep. Na de ontwikkeling van de Lek als belangrijkste Rijnarm werd de Kromme Rijn als scheepvaartroute minder belangrijk, bij hoge waterstanden op de Boven Rijn moest de rivier echter veel water afvoeren en liepen de komgebieden onder. Om de ontginning van deze gebieden mogelijk te maken werd de Kromme Rijn in 1122 bij Wijk bij Duurstede afgedamd.

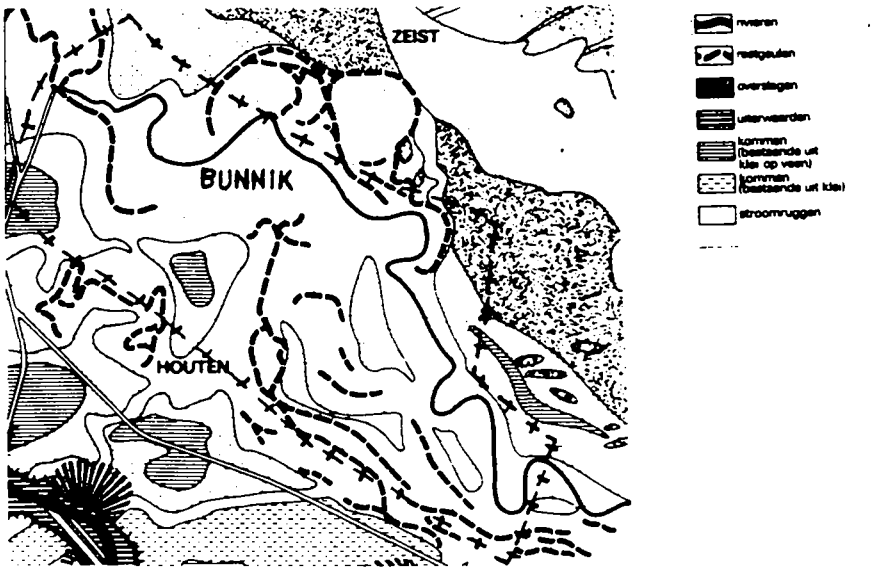

Afb. 2. Globale bodemkaart van de gemeente Bunnik (bew. naar Weiss, Berendsen en Donkersloot-de Vrij, 1983, p. 244).

Afb. 3.

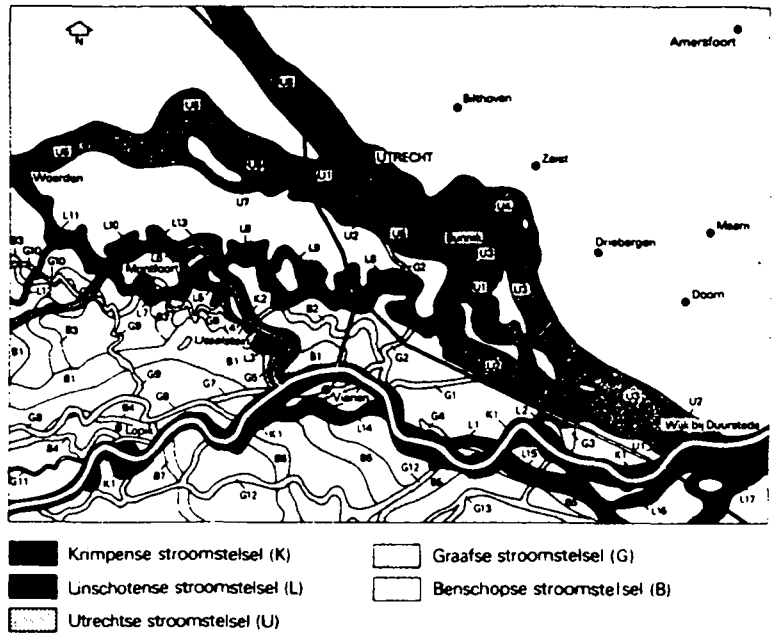

afb. 4.

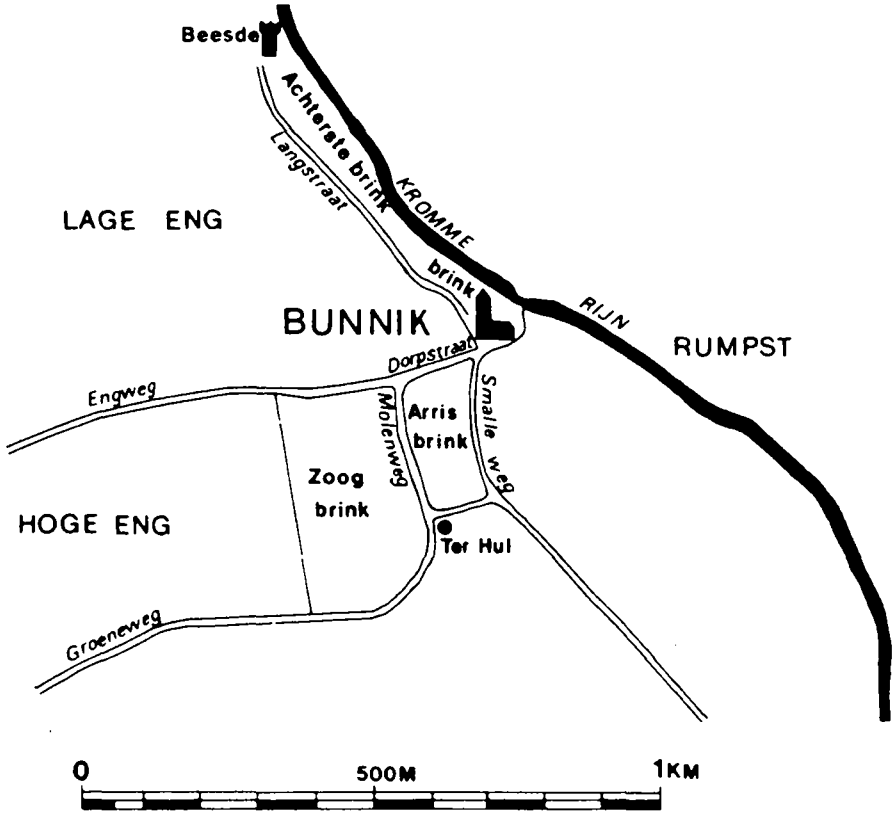

Afb. 3. Ligging van de stroomstelsels en stroomgordels (Berendsen, 1982, p. 146).

Afb. 4. Brinken in Bunnik (Dekker, 1983, p. 82).

3 OCCUPATIE EN RUIMTELIJKE ONTWIKKELING TOT 1850

3.1 VROEGE BEWONING

Al in het Neolithicum (5300-2100 v. Chr.) vond bewoning plaats op de oeverafzettingen van de toenmalige Rijn. Het aantal nederzettingen nam in de IJzertijd (700 v. Chr.- begin jaartelling) toe en bereikte in de daarop volgende Romeinse tijd een hoogtepunt. De nederzettingen waren klein en bestonden veelal uit slechts enkele boerderijen. In de gemeente Bunnik zijn bewoningssporen aangetroffen aan o.a. de Achterdijk, de Hollende Wagenweg en het Oostromse dijkje (zie VI Lijst archeologische monumenten en meldingsgebieden, in: Inventarisatie historische bebouwing Bunnik).

Langs de Rijn, die de meest noordelijke begrenzing van het Romeinse Rijk vormde werd een aantal forten (castella) gebouwd, waaronder Traiectum (bij het huidige Utrecht) en Fectio (Vechten). Bij een castellum ontstond vaak een nederzetting van handelaren en ambachtslieden. Ook bij Vechten was dit het geval.

In de loop van de derde eeuw liep de bevolking in aantal sterk terug, vermoedelijk als gevolg van de toegenomen onveiligheid in de grensgebieden van het Rijk dat steeds meer door invallende Germaanse stammen geteisterd werd.

In de Merovingische tijd (400-750) is het Kromme Rijngebied schaars bewoond geweest, in de Karolingische tijd (750-1000) nam de bewoning weer toe. Nieuwe nederzettingen concentreerden zich vooral op de jonge Kromme Rijn-stroomrug, terwijl in de eerdere perioden vooral de oudere (z.g Werkhovense en Houtense) stroomruggen in trek waren geweest.

Vermoedelijk zijn Bunnik, Odijk en Werkhoven in de Frankische Tijd ontstaan. Op grond van 8ste en 9de eeuwse schenkingsoorkonden en de zogenaamde goederenlijst van de Utrechtse bisschoppelijke kerk, opgesteld tussen 918 en 948, kan worden aangenomen dat vóór het jaar 1000 langs de Kromme Rijn Vechten, Bunnik, Rumpst, Odijk, Werkhoven en Wijk bij Duurstede (Dorestad) bestonden, en verder landinwaarts onder andere Houten en Loerik.

3.2 ONTGINNING

In de late 7de, de 8ste en in de eerste helft van de 9de eeuw werden grote delen van de door de Franken veroverde gebieden aan de jonge bisschoppelijke kerk van Utrecht geschonken en aan kloosters en abdijen. In de 9de en de 10de eeuw maakten regionale machthebbers, de graven, gebruik van de onrust die het gevolg was van de invallen van de Noormannen om allerlei bevoegdheden aan zich te trekken en zich goederen toe te eigenen. Om hieraan een eind te maken en om zich te verzekeren van de steun van de kerk tegen de graven werd door koning Otto I van het inmiddels gevormde Duitse Rijk in 948 de positie van de Utrechtse kerk hersteld en versterkt. De kerk kreeg haar bezittingen terug en het grondbezit werd nog uitgebreid (zie Dekker, 1983, pp.75-93, e.v.).

Het kerkelijk grondbezit was in deze periode vooral geconcentreerd langs de Kromme Rijn en aan de voet van de Utrechtse Heuvelrug. Geheel Bunnik en Vechten behoorden aan de kerk, evenals een deel van Odijk en delen van Werkhoven. Het grootste deel van Odijk en Werkhoven bleef echter in bezit van de koning, totdat deze de goederen in 1001 aan de aartsbisschop van Keulen schonk, die ze op zijn beurt aan de abdij van Deutz schonk.

Het grondbezit was opgedeeld in domeinen die elk door een domeinheer (meier), als vertegenwoordiger van de grondheer, werden bestuurd. De hof van de meier werd curtis of vroonhof genoemd en van hier uit werd het domein bestuurd. De bewoners van het domein hadden grond in bezit tegen betaling van een tyns en het verrichten van herendiensten, bestaande uit werkzaamheden op dat deel van het domein waarvan de opbrengst bestemd was voor de domeinheer. In de 13de eeuw verdween het domeinstelsel.

Met uitzondering van de bouwlanden, engen genaamd, waren de gronden aanvankelijk onverdeeld en in collectief gebruik. De engen en brinken (gemeenschappelijke weide- en verzamelplaatsen) lagen direct bij de nederzettingen op de oeverwallen. Wat verder weg, maar eveneens op de oeverwallen gesitueerd, lagen de weiden en maten (hooilanden), nog verder weg de velden (vlakten om zoden te steken, ook in gebruik als extensief benut weiland) en in de komgebieden de broeklanden.

Mogelijk werd al in de 10de eeuw een begin gemaakt met de verdeling en de ontginning van de gemeenschappelijke gronden. Eerst werden de weiden, maten en velden verdeeld, vervolgens de broeken in de ondiepe kommen. De ontginningen waren kleinschalig en locaal van karakter. Kenmerkend is het onregelmatige blokvormige verkavelingspatroon van deze ontginningen (nu nog op enkele plaatsen, o.a in het Odijkerveld, aanwezig). De waterstaatkundige situatie dwong op sommige plaatsen tot een meer geuniformeerde verkaveling: in stroken met afwateringssloten. Een vroeg voorbeeld hiervan is de ontginning van Zeisteroever, latere voorbeelden zijn de ontginningen onder Odijk en Werkhoven (zie hieronder).

De brinken bleven tot ver in de Middeleeuwen geheel of gedeeltelijk intact, er vond echter ook verkaveling plaats voor huizenbouw e.d. De meer centrale brinken zijn in een later stadium als dorpsplein gaan functioneren.

Met de afdamming van de Kromme Rijn in 1122 werd het mogelijk ook de laaggelegen komgebieden, zoals het Langbroek, te ontginnen. Niet langer waren de kommen nodig voor de winterberging van het Rijnwater. De ontginningen, de laatste in het Kromme Rijngebied, werden spoedig na de afdamming gestart en in de loop van de jaren dertig en veertig van de 12de eeuw voltooid. Ook in deze ontginningen, grotendeels als cope-ontginningen uitgevoed (zie Regiobeschrijving Rivierkleigebied, Cramers, 1988), werd een strokenverkaveling toegepast. Overigens zijn de Bunnikse kom-ontginningen uit deze periode waarschijnlijk niet volgens het cope-systeem uitgevoerd.

Bunnik en Vechten

Het Bunnikse gebied ten westen van de Kromme Rijn was in de late Middeleeuwen verdeeld in de eng (met drie brinken, afb. 4), de

weide en de Hoeven. De eng lag ten westen van het dorp, aan weerszijden van de Engweg (nu Provincialeweg) en was verdeeld in de Hoge en de Lage Eng. Ten zuiden van de Hoge Eng lagen de oorspronkelijke gemeenschappelijke weiden en ten oosten daarvan het ontginningsgebied de Hoeven, wellicht ontgonnen vóór de verdeling van de gemene weide (afb. 5). Ten oosten van de Kromme Rijn lag een tweede eng, eveneens met brink, die van Rumpst, waarschijnlijk gelegen ter plaatse van de huidige hoeve Rumpst.

De Vechtense eng lag waarschijnlijk ten zuidoosten van de nederzetting aan weerszijden van de Achterdijk, tussen Broekweg, Gooyermaat en Rijsbruggerwetering. Het weiland: de Gooyermaat en de Slagmaat, lag ten zuiden en ten westen van het bouwland (afb. 5). Vermoedelijk is al in een vroeg stadium vanuit de eng van Vechten in oostelijke richting ontgonnen tot aan de Bunnikse eng, die hierdoor niet meer in westelijke richting kon uitbreiden. Het Vechter- en Oudwulverbroek werden na de afdamming van de Kromme Rijn in 1122 ontgonnen.

Odijk en Werkhoven

Waar de Odijker eng heeft gelegen is niet geheel duidelijk, mogelijk tussen de Meent (brink) en de Vlowijkerwetering. In het westen lagen de Strijmaat en het Atteveld (gedeeltelijk ook Werkhovens gebied), en ten oosten van het dorp het Odijkerveld, tesamen de overige delen van het oorspronkelijk gemeenschappelijke land (afb. 6).

Het oude cultuurland van Werkhoven ten westen van de Kromme Rijn bestond uit de nederzetting en een strook grond langs de rivier van tenminste Beverweerd in het noorden tot de vroonhof op de Voetakkerhoeve in het westen. Daarachter lagen de weiden, maten en velden, o.a het al genoemde Atteveld, en aan de oostzijde van de rivier o.a het Katwijkseveld en het Schoonoversveld.

De westelijke weg langs de Kromme Rijn heeft tussen Werkhoven en Odijk als ontginningsbasis gefunctioneerd. De weg bestond uit een aantal voorkaden, aangelegd op de oeverwal om de achterliggende ontginningen tegen het rivierwater te beschermen. De ontginningsblokken kunnen in een aantal gevallen duidelijk onderscheiden worden: Vlowijk en Bisschopsgeer in Werkhoven, Vinkenburg, Goor, Atteveld en Strijmaat in Odijk, in een aantal andere gevallen niet: Woerd, Maat, Flierbroek, Zuidermaat, Opbroek en Herikwijk.

Na de afdamming van de Kromme Rijn werden ook de waarden langs de rivier ontgonnen: de Romboutswaard, de Herikwijkerwaard en de Weer onder Werkhoven en de Rijswaard onder Odijk en de Amelisweerd bij Bunnik.

3.3 GRONDGEBRUIK

3.3.1 Agrarisch grondgebruik

Akkerbouw en in mindere mate veeteelt hebben tot in het midden van de 19de eeuw het grondgebruik bepaald, terwijl vanaf de Middeleeuwen ook sprake is van fruitteelt. In de 17de en 18de eeuw werden bij de kastelen bossen en parken aangelegd.

Schaarste aan graan in de gewesten Noord- en Zuid-Holland leidde erin de 18de eeuw toe dat men zich in het Kromme Rijngebied nog meer dan voorheen ging toeleggen op de akkerbouw. Een aantal boeren was door de gunstige ontwikkelingen in staat een nieuwe boerderij te laten bouwen of de bestaande ingrijpend te laten verbouwen. Boerderijen als ''t Vagevuur' (Achterdijk) en ''t Uilegat' (Burgweg) zijn mogelijk in de 18de eeuwse periode van welvaart gebouwd.

3.3.2 Delfstoffenwinning

Sinds de hernieuwde introductie van de baksteen in de 12de eeuw werd er voor de steenindustrie geschikte klei gegraven langs de rivieren. Langs de Kromme Rijn is slechts op kleine schaal klei afgegraven bij Bunnik en Werkhoven.

3.3.3 Parken en bossen

In de loop van de 17de en in de 18de eeuw verloren de kastelen in het Kromme Rijngebied hun karakter van (eventueel) verdedigbaar en omgracht huis. Meer en meer trad de woonfunctie op de voorgrond en werden in de directe omgeving van de huizen parken en bossen aangelegd. Bij Beverweerd, Rhijnauwen, Oud- en Nieuw Amelisweerd en de Nienhof is deze van oorsprong 17de en 18de eeuwse bosaanleg nog gedeeltelijk aanwezig.

In de tweede helft van de 18de eeuw kwam aarzelend een ontwikkeling op gang waarbij 'landschappelijk' aangelegde tuinen en parken de 'formeel' aangelegde baroktuinen en parken verdrongen. De nieuwe aanleg streefde het ideale, romantische landschap na met afwisseling tussen hoog en laag, open en gesloten, nat en droog.

Bestaande parken bij de oude kastelen of buitenhuizen werden volgens de nieuwe (landschappelijke) smaak veranderd. Soms werden in de nieuwe tuinaanleg bestaande formele elementen opgenomen. Dit was het geval bij Nieuw Amelisweerd; het landschappelijk deel van het park werd met name ten oosten van de Kromme Rijn aangelegd, de formele hoofdstructuur van het parkbos als geheel bleef bestaan. Ook op Oud Amelisweerd, waar na 1770 begonnen was met verlandschappelijking, bleven formele elementen in de tuin- en parkaanleg bewaard.

3.4 INFRASTRUCTUUR

3.4.1 Landwegen

Van oudsher lagen de verbindingswegen tussen de dorpen op de hoger gelegen stroomruggen en oeverwallen, zoals de op een aantal voorkades liggende weg aan de westzijde van de Kromme Rijn (zie 3.2 Ontginningen). De meeste overige wegen in het huidige wegennet hebben hun oorsprong in de middeleeuwse ontginningen, enkele andere dateren uit de periode daarvoor, zoals de

verbindingswegen tussen het Kromme Rijngebied en de Utrechtse Heuvelrug: de Odijkersteeg en de Broekweg. Ook de Achterdijk en het Raaphofse pad, tussen Odijk en Vechten, dateren uit de periode vóór de ontginningen.

In 1628 werd een officiele verbindingsweg, op last van de Staten van Utrecht, aangelegd van Utrecht, via Vechten, Bunnik, Odijk en Werkhoven naar Cothen.

3.4.2 Waterwegen

De Kromme Rijn was de belangrijkste waterweg, in gebruik voor het lokale vervoer. Omstreeks 1480 werd de rivierbocht bij Werkhoven afgesneden door het graven van de Kalverwetering. De oude bocht verlandde grotendeels. De naam Kalverwetering verdween geleidelijk en het kanaal heette voortaan, net als de rest van de rivier, Kromme Rijn.

3.5 NEDERZETTINGEN

3.5.1 Bunnik

Bunnik, Odijk en Werkhoven zijn, zoals hierboven vermeld, vermoedelijk ontstaan in de Karolingische tijd (750-1000). De eerste vermelding is in de tussen 918 en 948 opgestelde goederenlijst van de bisschop van Utrecht, die er hofdomeinen bezat.

Alle drie de dorpen zijn esdorpen, met een min of meer langerekt wegenpatroon dat de oeverwal volgt en een brink. De brink was oorspronkelijk een gemeenschappelijke verzamel- of weideplaats. Nog in de 16de eeuw waren er restanten van dergelijke gemeenschappelijk gebruikte brinken, de meeste waren echter al grotendeels opgedeeld. De centraal gelegen brinken ontwikkelden zich in een aantal gevallen tot dorpspleinen.

De bebouwing in de dorpen bestond aanvankelijk uit slechts een gering aantal boerderijen, woonhuizen en een kerk. In een later stadium werd de bebouwing uitgebreid met enkele openbare en/of bijzondere gebouwen als een café, een raadhuis, een school en woningen voor ambachtslieden.

Hoe klein de dorpen waren aan het begin van de 19de eeuw, blijkt uit enkele cijfers uit 1815. In de gehele gemeente Bunnik woonden in dat jaar 766 mensen, er stonden 104 huizen. In de gemeente Odijk en Werkhoven woonden 989 mensen, er stonden 123 huizen: 28 boerderijen, 1 buitenplaats (Beverweerd), 31 ambachtslieden- en winkelierswoningen en 54 keuters- en landarbeiderswoningen (zie ook afb. 7, 8, 9).

Over de vroegste geschiedenis van Bunnik is weinig bekend. Er is een bischoppelijke hof geweest, vermoedelijk in de omgeving van de later gebouwde kerk, die omstreeks 1200 is gesticht (de huidige NH-kerk op de brink).

Het hoofd-wegenpatroon van het dorp bestaat vanaf de late Middeleeuwen uit de Dorpsstraat, de Langstraat, de Tolhuislaan, de Smalleweg, de Molenweg en de Groeneweg. Met uitzondering van

de Langstraat gaat het om doorgaande wegen.

In de late Middeleeuwen moeten er drie brinken zijn geweest, waarvan alleen de huidig brink is overgebleven, als restant van een grotere brink. De brink wordt begrensd door de Langstraat, de Dorpsstraat en de Kromme Rijn (afb. 4). In 1532 werd er een hofstede gebouwd, vermoedelijk bedoeld als pastorie. In de 17de eeuw werd de bebouwing uitgebreid met een schoolgebouw met onderwijzerswoning (niet meer aanwezg). De bebouwing bestond toen verder uit de kerk, de kosterij, de zg. Witte Huisjes, en enkele boerderijen, waaronder één met smederij.

3.5.2 Odijk

Odijk ligt in een bocht van de Kromme Rijn en is evenals Bunnik en Werkhoven onstaan op de oeverwallen langs de rivier. Tussen 1230 en 1250 moet in Odijk een kapel gebouwd zijn, die omstreeks 1548 van een gothisch koor voorzien werd.

De hoofdstructuur van het dorp, waaraan de bebouwing in los verband gegroepeerd werd, is gevormd door de Meent en de Zeisterweg. De Meent, van oorsprong een gemeenschappelijke weide, is nu nog een brede straat, bijna een plein op het breedste punt. De Zeisterweg volgt van oudsher de rivier en was de doorgaande weg van Zeist via Odijk naar Werkhoven.

3.5.3 Werkhoven

Werkhoven is binnen de gemeente Bunnik de oudste Middeleeuwse nederzetting. Ook hier was een bisschoppelijke hof, met een kerk, gelegen op de Voetakkerhoeve. Het is niet bekend of de vermoedelijk in hout opgetrokken kerk op dezelfde plaats heeft gestaan als de huidige 12de eeuwse kerk.

De structuur van Werkhoven wordt van oudsher bepaald door de Brink, de Herenstraat, de Beverweertseweg en de Ambachtsstraat. Ook in Werkhoven veranderde het karakter van de Brink, niet langer was de functie die van weide- of verzamelplaats voor vee, maar meer en meer die van dorpsplein.

3.5.4 Vechten

Vechten werd in 723 met de restanten van het romeinse castellum (ter plaatse van het huidige uit 1870 daterende fort Vechten) door de frankische hofmeier geschonken aan de bisschop van Utrecht. Vermoedelijk heeft de bisschop de restanten hersteld tot beheerscentrum van het domein en er in de 8ste eeuw zelfs geresideerd. In 1162 blijkt het goed in bezit te zijn van de OLV-abdij te Middelburg en te bestaan uit land en een kapel met begraafplaats. In de 13de eeuw had de abdij het bezit al weer afgestoten.

Vechten is nooit meer dan een gehucht geweest aan de kruising van de Achterdijk, de belangrijkste verbindingsweg tussen Wijk bij Duurstede en Utrecht, en de weg naar Bunnik. Rond 1700 stonden er enkele boederijen, waaronder 'de Prins', die tevens

herberg was. In 1735 werd de herberg verplaatst naar de overzijde van de weg (nu Provincialeweg 116).

In de 18e en 19e eeuw is in Vechten een aantal woningen voor ambachtslieden gebouwd. De huidige bebouwing gaat hier grotendeels op terug.

3.5.5 Verspreide bebouwing

Van oudsher stonden de meeste boerderijen in de dorpen Bunnik, Odijk en Werkhoven, daarnaast stond een aantal in de bovengenoemde ontginningseenheden (zie 3.2), bijvoorbeeld langs de Marsdijk en de Achterdijk. Grotendeels bleef het buitengebied echter onbewoond. Aan de in 1628 aangelegde weg van Utrecht langs Vechten, Bunnik, Odijk en Werkhoven (zie 3.4.1) verrees enige verspreide bebouwing, waaronder enkele tolhuizen, boerderijen annex cafés en huizen van ambachtslieden.

Bijzondere bebouwing

Onder de schaarse verspreide bebouwing nemen de kastelen in het Kromme Rijngebied een bijzondere plaats in. De oudste kastelen dateren uit de 13de eeuw, en zijn gebouwd op de grens van de oude cultuurgronden en de latere middeleeuwse ontginningsgebieden, b.v. Weerdenburg, Ter Vene en Hogeland, en op de waarden langs de Kromme Rijn, zoals Amelisweerd en Beverweerd. Aanvankelijk ging het om woontorens. Het aantal nam in de 14de eeuw nog toe als gevolg van de groeiende macht van de landadel en de welvaart verkregen door de ontginningen.

In 1536 of 1537 bepaalden de Staten van Utrecht dat bezitters van zogenaamde ridderhofsteden in het college zitting konden nemen als vertegenwoordigers van de tweede stand. Om zich bezitter van een ridderhofstad te kunnen noemen moest men aan een aantal voorwaarden voldoen. Het huis moest omgracht zijn en voorzien van een ophaalbrug en poortgebouwen. Tevens moest het weerbaar zijn of weerbaarheid suggereren en minstens één generatie in bezit zijn van de bewoners. Rhijnauwen, Oud-Amelisweerd, Nieuw-Amelisweerd en Beverweerd werden als ridderhofstad erkend.

In het begin van de 17de eeuw kwam een aantal kastelen, verlaten of verkocht door de katholieke landadel, in handen van de rijke kooplieden. Deze tendens zette zich in de 18de eeuw voort, toen het de landadel steeds zwaarder viel hun bezit te onderhouden. De nieuwe eigenaars lieten de vaak nog middeleeuwse huizen uitbreiden en moderniseren. Ook werden enkele kastelen geheel gesloopt.

Rond de tot buitenplaats getransformeerde kastelen werden parkbossen aangelegd, zoals bij Rhijnauwen, Amelisweerd, de Nienhof en Beverweerd gebeurd is.

Afb. 5.

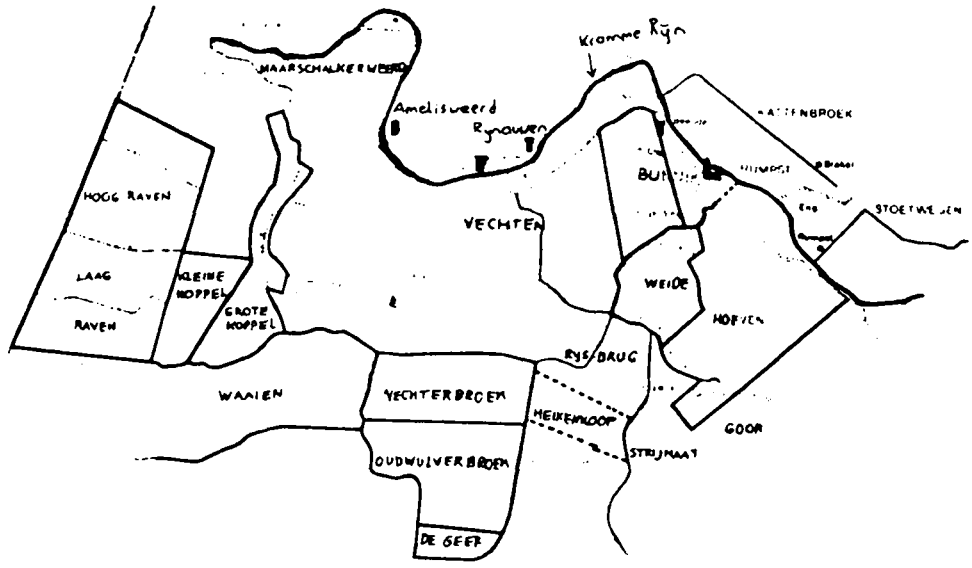

Afb. 6.

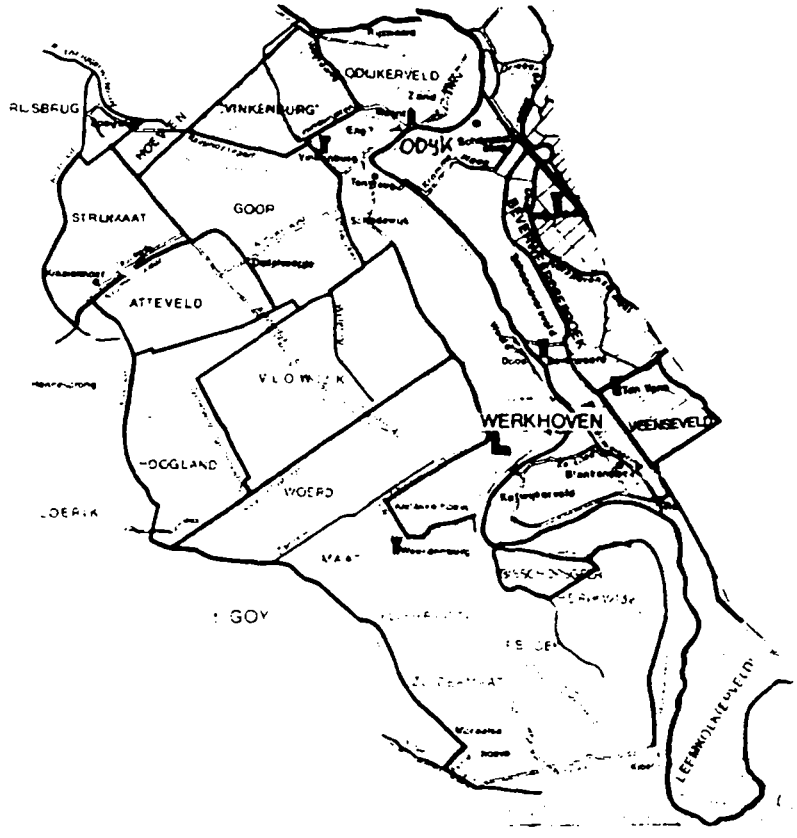

Afb. 5. De ontginningen onder Bunnik en Vechten (Dekker, 1983, p. 236)

Afb. 6. De ontginningen onder Odijk en Werkhoven (Dekker, 1983, p. 184 en 226).

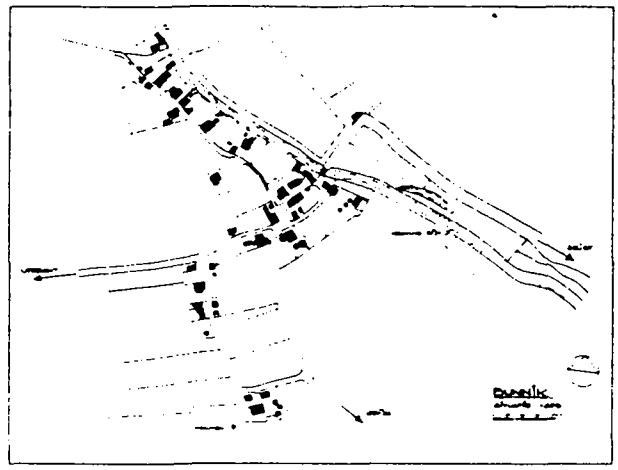

Afb. 7.

Afb. 8.

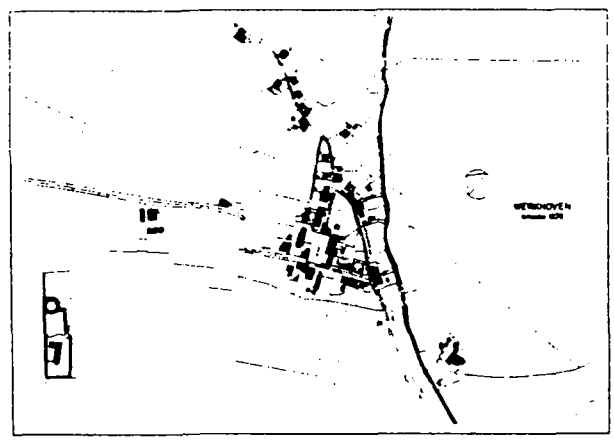

Afb. 9.

Afb 7. Kadastraal minuutplan Bunnik, 1829, verkleind (Van Ginkel-Meester, 1989, p. 43).

Afb. 8. Kadastraal minuutplan Odijk, 1829, verkleind (idem, p. 52).

Afb. 9. Kadastraal minuutplan Werkhoven, 1829, verkleind (idem, p. 56).

4 RUIMTELIJKE ONTWIKKELINGEN 1850-1940

4.1 RUIMTELIJKE STRUCTUUR OMSTREEKS 1850

Zoals de Topographische en Militaire Kaart (bl. 39, 1850, bl. 32, 1855, afb. 10) laat zien, zijn in de ruimtelijke structuur van rond 1850 de grondtrekken van de middeleeuwse ontginningen duidelijk zichtbaar. Het bewoningspatroon is sindsdien dan ook niet wezenlijk veranderd, de bewoning is voornamelijk geconcentreerd in de drie dorpen Bunnik, Odijk en Werkhoven. Daarnaast bestaan er enkele buurtschappen, zoals Vechten en Odijkersteeg. Het buitengebied is rond 1850 grotendeels onbewoond.

Het grondgebruik in het gebied is overwegend agrarisch. Langs en in de buurt van de Kromme Rijn liggen enkele buitenplaatsen met parkbossen: Oud- en Nieuw Amelisweerd, Rhijnauwen, de Nienhof en Beverweerd.

De Kromme Rijn is de belangrijkste waterloop in het gebied, waaraan ook de dorpen liggen. Voor het scheepvaartverkeer is de rivier van weinig belang, er vindt vrijwel alleen vervoer tussen de dorpen over plaats en vervoer van en naar Utrecht. De weg tussen de dorpen, die op enige afstand de rivier volgt is de belangrijkste weg in het gebied.

4.2 GRONDGEBRUIK

4.2.1 Agrarisch grondgebruik

Vanaf het midden van de 19de eeuw begon in het Kromme Rijngebied de fruitteelt toe te nemen. Er werden boomgaarden aangelegd, gewoonlijk 1 tot 5 ha groot, waarin ook vee werd geweid.

Met de landbouwcrisis van 1877 en later vond steeds meer overschakeling plaats op fruitteelt en weidebedrijf (melkveehouderij en kaasmakerij). Het boomgaard-areaal in Bunnik steeg tussen 1874 en 1895 van 65 tot 118 ha. Rond Werkhoven ontwikkelde zich een omvangrijke zelfkazerij.

Rond 1910 was in het Kromme Rijngebied bijna 13000 ha landbouwgrond, daarvan was 30% bouwland, 57% grasland en 13% beweide boomgaard.In de twintigste eeuw nam het kweken van fruit verder in belang toe en kwam daarnaast het kweken van bloemen in kassen op. In 1938 was er in Bunnik 243 ha boomgaard, in Odijk 137 en in Werkhoven 203.

Bij de veranderingen in de agrarische sector speelde ook de oprichting van landbouwcoöperaties een rol. Deze hielden zich bezig met o.a het aankopen van veevoer, kunstmest, werktuigen e.d.

Ook nieuwe vormen van kredietverlening (Boerenleenbank) en overheidsmaatregelen waren bij het veranderingsproces van belang.

4.2.2 Parken en bossen

Bij de huizen van de landgoederen vond na 1850 een verdere verlandschappelijking plaats van de tuinen en parken: bij Nieuw Amelisweerd rond 1860, op bescheiden schaal bij de Nienhof en bij Beverweerd tussen 1835 en 1862. Op Rhijnauwen vond vrijwel geen verlandschappelijking plaats, wel werd de geometrische aanleg verstoord door de aanleg van fort Rhijnauwen in 1867.

4.3 INFRASTRUCTUUR

4.3.1 Landwegen

Vanaf het midden van de 19de eeuw vond verharding van de wegen plaats met grind en steenslag. Het provinciale wegennet werd in 1881 uitgebreid met o.a een weg van Utrecht via Bunnik naar Cothen, vermoedelijk op het tracé van de weg uit 1628. Ook ging de provincie een begin maken met de verharding van bestaande wegen.

Het provinciaal wegenplan uit 1928 voorzag in een verdere verharding en de aanleg van enkele nieuwe wegen. De behoefte aan verharde wegen was sinds de jaren twintig, met de opkomst van de auto, sterk toegenomen.

Rond 1927 waren door de rijksoverheid de plannen voor een rijkswegennet vastgesteld. De aanleg van Rijksweg 12 van Den Haag via Utrecht naar Arnhem maakte hier deel van uit. Het deel van de weg bij Bunnik is in 1940 gereed gekomen. In verband met de aanleg werd een aantal boerderijen verplaatst en werd de Parallelweg als ontsluitingsweg aangelegd. De Groeneweg werd door de aanleg van de Rijksweg als doorgaande weg naar Houten afgesloten.

4.3.2 Waterwegen

De Kromme Rijn is rond 1870 in het kader van de Nieuwe Hollandse Waterlinie verbreed. Bij de Beug in Odijk en bij de Leemkolk in Werkhoven werden bovendien twee meanders afgesneden.

In 1839 werd de eerste spoorlijn, van Amsterdam naar Haarlem, geopend. In 1844 volgde uitbreiding naar Arnhem. Aan deze lijn, de Rhijnspoorweg, werd een halte aangelegd bij Vechten, bedoeld voor het goederentransport. Wegens gebrek aan belangstelling werd de halte al spoedig opgeheven. Het station te Bunnik werd in 1884 geopend en in 1902 verbouwd en uitgebreid. In 1938 werd het station gesloten en afgebroken. In 1970 is een halte geopend aan de Groenweg.

4.3.3 Militaire infrastuctuur

In de jaren 1867-1870 zijn de forten Rhijnauwen en Vechten aangelegd. Samen me andere verdedigingswerken vormden zij de bescherming van het stedelijk gebied ten oosten van Utrecht, als

onderdeel van de Nieuwe Hollandse Waterlinie. Tot de aanleg van deze linie was in 1815 besloten. De linie bestond uit onder water te zetten gebieden met forten bij de hoger gelegen terreinen en bij de sluizen, en was bedoeld als aanvulling op de Oude Hollandse Waterlinie, die in de 17de eeuw was aangelegd.

In de jaren 1877-1880 werden Rhijnauwen en Vechten voorzien van bomvrije gebouwen, als kazernes en remises voor munitie en geschut. Kort na de voltooiing van de Nieuwe Hollandse Waterlinie, omstreeks 1885, maakte de uitvinding van de brisantgranaat de forten als opstellingsplaats voor geschut waardeloos. Een geheel nieuwe verdedigings- en opstellingstaktiek werd noodzakelijk.

Omdat de forten en de inundatielinies nog als de voornaamste verdedigingsterreinen gehandhaafd bleven, werden zij tijdens de mobilisatie van 1914-1918 versterkt. Op het landgoed Rhijnauwen en in het weidegebied tussen de beide forten werd een strook van kleine betonnen verdedigingswerken aangelegd. In de jaren vóór 1940 vond een verdere aanvulling plaats. Op het fort Vechten werd o.a een aantal gevechtskazematten gebouwd. De forten zelf waren inmiddels van ondergeschikt belang geworden.

In de directe omgeving van de forten mochten op grond van de Wet op het instellen van de verboden kringen uit 1853 alleen houten gebouwen neergezet worden. De in hout opgetrokken panden Koningslaan 32 en 34 en Achterdijk 20 herinneren nog aan deze wet, die pas in 1951 buiten werking werd gesteld.

4.4 NEDERZETTINGEN

4.4.1 Bunnik (afb. 11)

Aanvankelijk was de groei van Bunnik in de 19de eeuw zeer bescheiden. Er trad enige verdichting van de bebouwing op langs het bestaande wegennet. Er werden arbeiders- en burgerwoonhuizen gebouwd. Aan het begin van de 20ste eeuw zette de groei door. De nabijheid van het dorp ten opzichte van Utrecht speelde hierbij een rol.

Tot in het begin van de 20ste eeuw was van planmatig opgezette nieuwbouw geen sprake. De eerste plannen dateren van ca. 1910 en betreffen eenvoudige stratenplannen voor onder andere een deel van het gebied ten zuiden van de Dorpsstraat en een gebied ten zuiden van de Provincialeweg, ter hoogte van de in 1890 geopende Algemene Begraafplaats. De plannen gaven slechts aan welke percelen niet bebouwd mochten worden in verband met de aanleg van straten. Alleen de Maatschapslaan werd aangelegd met een bebouwing van voornamelijk arbeiderswoningen en kleine middenstandswoningen. Ook werd een school gebouwd.

Verdere uitbreiding voltrok zich langs de Provincialeweg, zowel in oostelijke richting als in de richting van Utrecht. Er werden hoofdzakelijk burger- en middenstandswoonhuizen gebouwd voor stadsbewoners die buiten wilden wonen: renteniers, gepensioneerden en forenzen.

Tussen 1935 en 1938 werd een reeks van dubbele middenstandswoningen gebouwd (twee onder één kap) aan de tot dan

toe vrijwel onbebouwde Groenweg.

In 1938 werd een begin gemaakt met een algemeen uitbreidingsplan, dat noodzakelijk geacht werd om de verwachte toeloop van nieuwe bewoners op te kunnen vangen. Mede op verzoek van de Provincie werd er naar gestreefd de bebouwing meer te centraliseren, en een wildgroei van storende lintbebouwing tegen te gaan. In het uitbreidingsplan werd voorzien in de bouw van 775 woningen en een uitbreiding van het wegennet.

Het plan werd niet uitgevoerd, maar vormde in 1954 de basis voor het toen opgestelde uitbreidingsplan.

Industrie

Na 1850 ontwikkelde zich op bescheiden schaal enige industrie op basis van stoomkracht. Zo kreeg de steenfabriek van Bonté en Bekker in 1879 vergunning vor het plaatsen van een stoommachine. Verder waren er in Bunnik een dakpannen- en tegelfabriek en een houtzagerij (nog bestaand, Van Dam). De opkomst van de fruitteelt leidde tot de vestiging van enige industriële nevenbedrijvigheid en de oprichting van een veiling met koelhuis.

4.4.2 Odijk (afb. 12)

In de loop van de 19de eeuw werden de terreinen rond de Meent bebouwd. Op de Meent zelf lagen moestuinen. Tot 1940 vonden geen noemenswaardige uitbreidingen plaats, de bebouwing verdichtte zich slechts langs de bestaande wegen. Het inwonertal nam nauwelijks toe, van 451 in 1859 tot 489 in 1941.

4.4.3 Werkhoven (afb. 12)

Ook in Werkhoven veranderde er weinig in de periode tussen 1850 en 1940. Op de Brink werd bij de kerk een schooltje gebouwd (1896 afgebroken en vervangen door het huidige dubbele woonhuis). Enige verdichting van de bebouwing vond plaats langs de bestaande wegen, met name langs de Beverweertseweg en de Ambachtsstraat.

Vanaf eind 19de eeuw ontwikkelde zich lintbebouwing langs de Herenstraat in zuidelijke richting. De bevolking groeide slechts zeer geleidelijk, van zo'n 960 in 1859 tot ruim 1100 in 1940.

4.4.4 Vechten (afb. 12)

Omstreeks 1850 werd Vechten doorsneden door de aanleg van de spoorlijn. Voor de spoorwegarbeiders werden langs de Achterdijk huisjes gebouwd. Rond 1870 werd het fort Vechten aangelegd.
In 1940 volgde aanleg van Rijksweg 12.

4.4.5 Verspreide bebouwing

In het patroon van de verspreide bebouwing kwam in de periode 1850-1940 weinig verandering. In het buitengebied van de dorpen werd slechts hier en daar een boerderij bijgebouwd. Lans de

Provincialeweg, met name tussen Utrecht en Bunnik, breidde in de 20ste eeuw de bebouwing zich enigszins uit.

Met de bovengenoemde veranderingen in de agrarische bedrijfsvoering werden er nieuwe bedijfsgebouwen gebouwd: fruit- en veeschuren. Karakteristiek zijn de schuren met aangebouwd varkenshok. Kaas- en wrongkamers werden in de boerderij of in het zomerhuis ingericht. Er werden ook nieuwe boerderijen gebouwd zoals 'de Nieuwe Leemkolk', een speciaal voor de kaasproductie gebouwde boerderij aan het Molenspoor.

Bijzondere bebouwing

De buitenplaatsen werden in de tweede helft van de 19de eeuw verder gemoderniseerd en de tuinen werden in landschappelijke stijl aangepast: Beverweerd bijvoorbeeld werd in neogotische stijl verbouwd en het park kreeg een landschappelijke aanleg. Op de Nienhof verrees een nieuw hoofdgebouw in neo-renaissance stijl aan het eind van de 19de eeuw (afgebroken 1929).

De meeste buitenplaatsen verloren in de 20ste eeuw hun functie, instandhouding was voor de eigenaren niet meer mogelijk. De huizen werden bestemd als kantoor, opleidingsinstituut (Beverweerd) e.d.

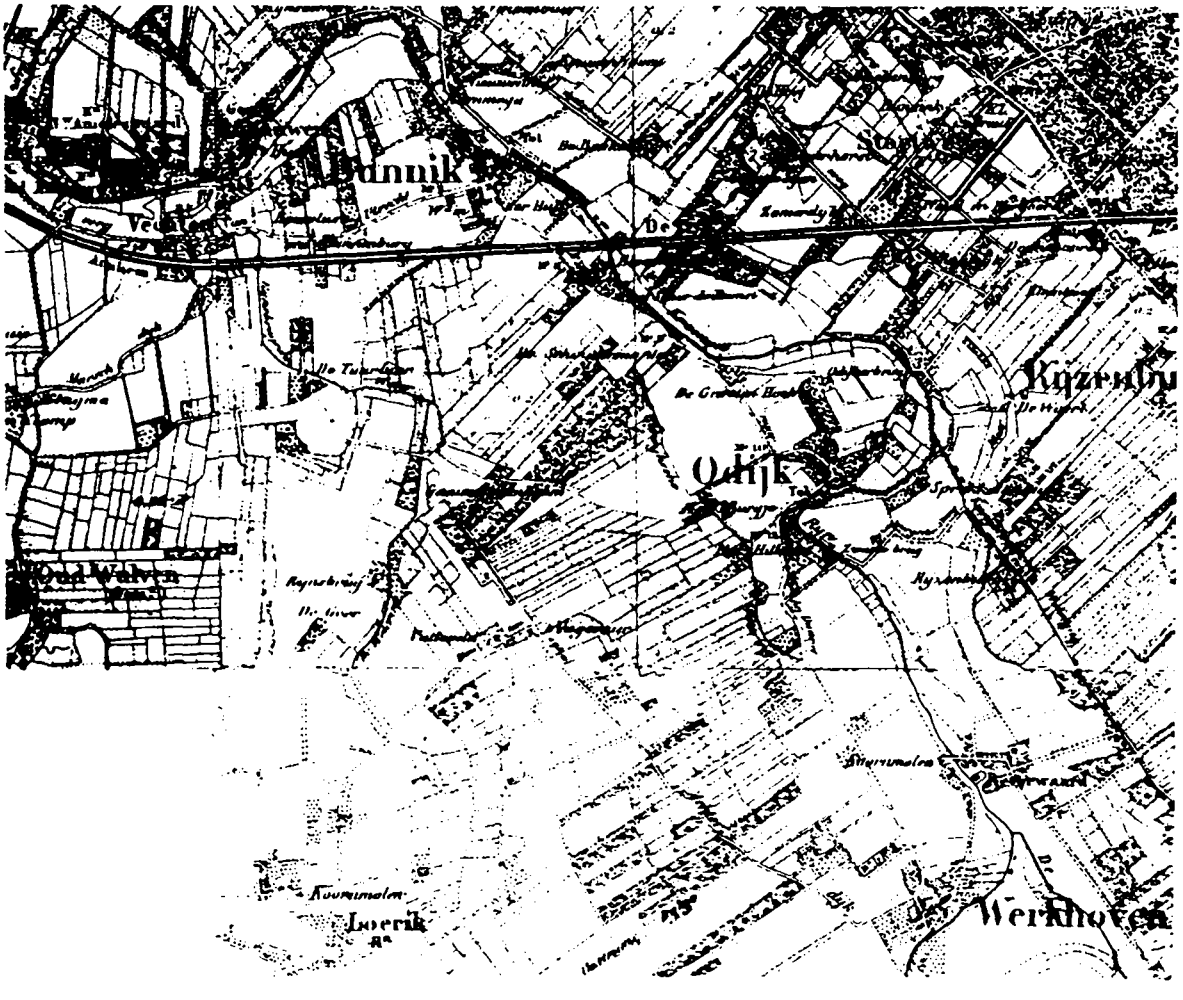

Afb. 10. Topographische en Militaire Kaart van het Koningrijk der Nederlanden, blad 32, 1855, blad 39, 1850 (fragment).

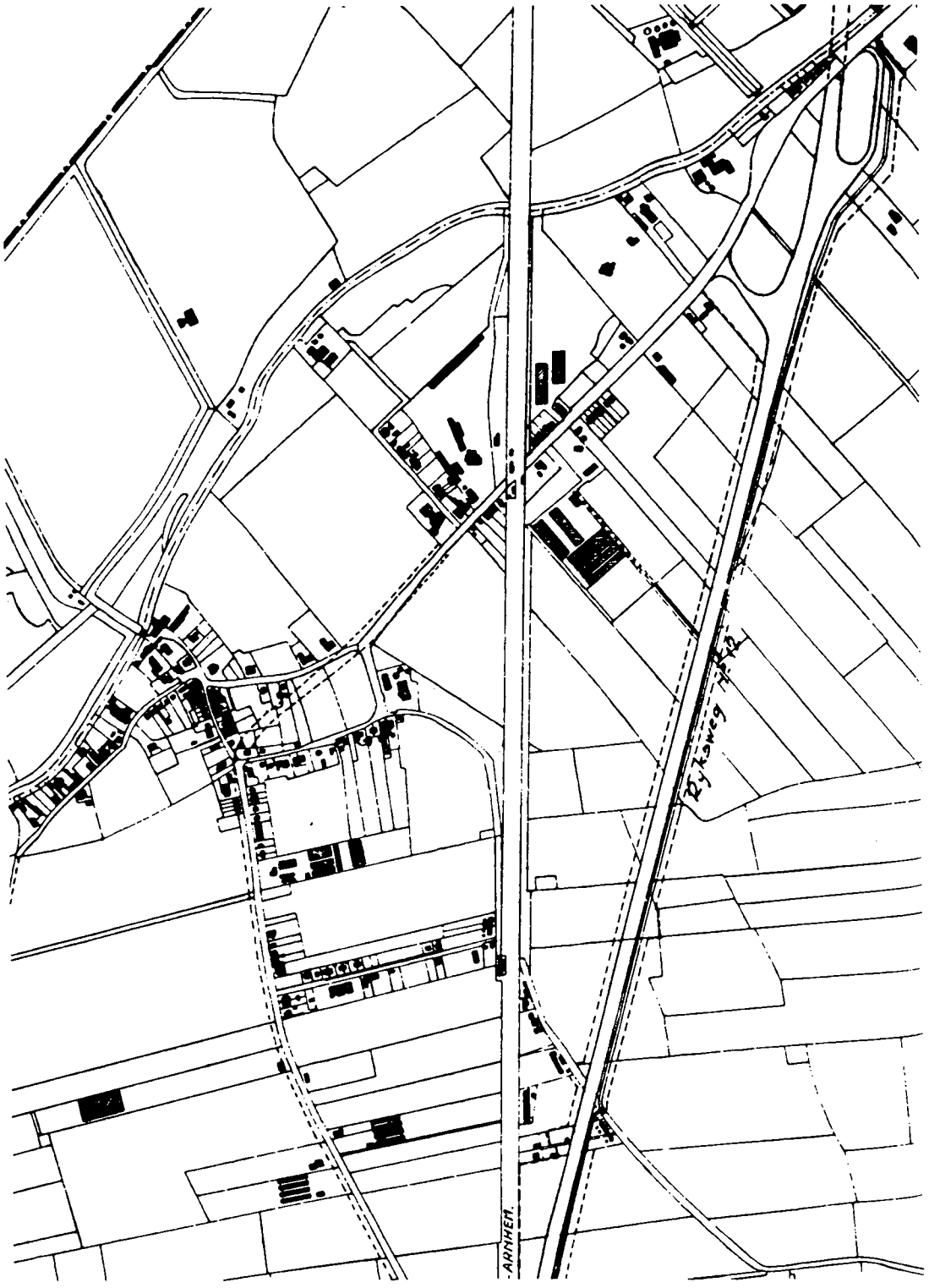

Afb. 11. Bunnik in 1944 (Peet, 1961, p. 224)

Afb. 12. Topografische kaart 1:25000, uitgave begin jaren dertig, fragment met Odijk, Werkhoven en Vechten.

5 RECENTE RUIMTELIJKE ONTWIKKELINGEN

Tot in de jaren zestig van deze eeuw groeide het boomgaardareaal, daarna is van een snelle achteruitgang sprake. Veel hoogstamboomgaarden zijn verdwenen en vervangen door grasland, maisvelden en laagstamboomgaarden. Zowel de uitbreiding van de kernen, met name Bunnik, als de algemene sanering van de fruitteelt met de daaraan verbonden specialisatie in de veehouderij hebben aan de ontwikkelingen bijgedragen. Het kaasmaken was in de jaren vijftig al overgenomen door de zuivelfabrieken.

De industrie is in de jaren na 1945 gegroeid, aanvankelijk in verband met de fruitteelt (Vrumona). Later vestigden zich ook andere vormen van bedrijvigheid.

In de infrastructuur heeft een aantal aanpassingen plaatsgevonden. In 1987 werd een deel van het landgoed Amelisweerd opgeofferd voor de aanleg van Rijksweg 27.

Van de woonkernen is Bunnik het meest gegroeid. Al aan het begin van de jaren zestig had het dorp een suburbaan karakter. 'Het uiterlijke beeld van Bunnik is niet zozeer veranderd door de vestiging van enkele nieuwe industrieën en de uitbreiding van de bestaande, als wel door het verdwijnen van boomgaarden en weilanden, die plaats hebben gemaakt voor nieuwe woonwijken. De oude dorpskern is nu van alle kanten omgeven door nieuwe wijken, waarin een hoofdzakelijk uit stedelijke milieus afkomstige bevolking zijn intrek heeft genomen.' (Peet, 1961, p. 217). In de jaren zeventig hebben de laatste grote uitbreidingen tot nu toe plaatsgevonden.

Ook Odijk is sterk uitgebreid vanaf de jaren '60, in 1981 is een begin gemaakt met het voorlopig laatste uitbreidingsplan.

Werkhoven heeft het meest het oorspronkelijke dorpse karakter behouden, al zijn er rond de oude kern nieuwbouwwijken verrezen. In 1969 is de Brink met de naaste omgeving door het rijk als beschermd dorpsgezicht aangewezen.

DEEL B INVENTARISATIE

1 STEDEBOUWKUNDIGE TYPOLOGIE (Afb. 13-16)

1.1 GEBIEDEN BINNEN DE BEBOUWDE KOM

1.1.1 Niet-stedelijk ingericht gebieden

Dorpskernen (vóór 1850)
* **Bunnik**: karakteristiek voor de stroomrug-nederzettingen in het Kromme Rijngebied zijn de ligging bij de rivier, de aanwezigheid van een brink of meent (dorpscentrum) en enkele (uitvals)wegen die op de brink of meent samenkomen. De dorpskern van Bunnik bestond rond 1850 uit de brink-ruimte aan de Kromme Rijn en enkele flankerende wegen en straten (Dorpsstraat, Langstraat), met de aanliggende bebouwing. Het gebied rond deze ruimte, waar ook de kerk is gesitueerd, heeft nog enigszins de historische structuur behouden. De bebouwing bestaat merendeels uit losstaande woonhuizen en in de Dorpsstraat uit aaneengesloten (winkel)panden. De huizen zijn één of twee bouwlagen hoog en doorgaans van bescheiden afmetingen. Voortuinen zijn er in de dorpskern nauwelijks. Bij de brug over de Kromme Rijn en bij de kerk staan enkele karakteristieke bomen.

De toename van de 19de en 20ste eeuwse bebouwing in de dorpskern heeft plaatsgevonden binnen het van oudsher bestaande wegenpatroon. In de dorpskern zijn nog enkele historische gebouwen, waaronder de N-H kerk aan het Kerkpad, aanwezig. Door het verdwijnen van de meeste historische bebouwing en door herprofilering van de openbare ruimte is het historisch karakter van de brink-ruimte aan de Langstraat echter slechts in geringe mate bewaard gebleven. De visuele kwaliteit van de dorpskern is, met uitzondering van de kerk, de voormalige boerderij Dorpsstraat 1 (Gemeentewerken) en Dorpsstraat 8 (het oude raadhuis), niet bijzonder groot.

* **Odijk**: de historisch-ruimtelijke structuur van Odijk vertoont veel overeenkomst met die van Bunnik en bestaat hoofdzakelijk uit de Meent met het daarop gerichte wegenpatroon. De kleine dorpskern bestond rond 1850 uit niet meer dan de Meent en de N-H kerk met omgeving. Het dorp had door de aanwezigheid van de Meent (een brink-ruimte) het karakter van een es-dorpje. Als gevolg van de dorpsuitbreidingen na 1945, de nieuwbouw rondom de dorpskern en de opvulling met woningen van de oorspronkelijke open ruimten aan de Meent, is het es-dorpkarakter grotendeels verloren gegaan. Slechts de Meent herinnert door zijn brede profiel aan de oorspronkelijke brink.

* **Werkhoven**: ook de historisch-ruimtelijke structuur van Werkhoven wordt gekenmerkt door een brink met de daarop gerichte wegen. Als gevolg van het uitblijven van dorpsuitbreiding op grotere schaal na 1945, en het in stand blijven van een groot deel van de historische bebouwing op en rond de Brink heeft het esdorp Werkhoven zijn historisch karakter voor een groot deel behouden. De Brink, in 1969 als beschermd dorpsgezicht aangewezen (zie hieronder), heeft een rechthoekige plattegrond met aan drie

zijden bebouwing, bestaande uit winkel- en woonhuizen en (voormalige) boerderijen. De vierde zijde wordt grotendeels ingenomen door de N-H kerk.

Ook de Herenstraat, de Beverweertseweg met als achterstraatje het Achterpad, en in mindere mate de Ambachtsstraat worden nog gekenmerkt door aaneengesloten of dicht op elkaar staande historische of beeldondersteunende panden. Ook hier at het om winkel- en woonhuizen, (voormalige) werkplaatsen en boerderijen.

* Vechten: hoewel hier behandeld onder 'dorpskernen', is Vechten nooit meer geweest dan een gehucht met een handvol huizen. Het gehucht bestaat uit de bebouwing aan weerszijden van het begin van de Achterdijk, tussen de Koningsweg en de spoorlijn Utrecht-Arnhem.

De bebouwing bestaat uit losstaande, bescheiden woonhuizen met voortuinen.

Dorpsgebieden 1850-1940

* Bunnik: in de loop van de 19de en 20ste eeuw heeft zich een geleidelijke uitgroei van de dorpsbebouwing voltrokken. De groei betrof zowel enige verdichting van de bestaande bebouwingskern als groei aan en in de buurt van de Provicialeweg. Rond de Maatschapslaan en de Groeneweg werden arbeiders- en middenstandswoningen gebouwd, terwijl rond de kruising van de Stationsweg en de spoorlijn behalve woningen ook enkele bedrijfsgebouwen verrezen. De dorpsuitbreiding was niet planmatig, zoals nu nog aan de verscheidenheid in de bebouwing te zien is. Er werden zowel arbeiders-, en middenstandswoningen als villa's gebouwd, doorgaans losstaand en voorzien van een tuin.

1.2 GEBIEDEN BUITEN DE BEBOUWDE KOM

1.2.1 Verdedigingswerken 1850-1940

In het kader van de Nieuwe Holandse Waterlinie zijn tussen 1867 en 1870 de forten Rhijnauwen en Vechten aangelegd als onderdeel van de linie beoosten Utrecht, in het begin van de 20ste eeuw aangevuld met een strook kleine betonnen verdedigingswerken, liggend in grasland. Hiermee is een gecombineerd landgoederen/forten-landschap ontstaan, gekenmerkt voor wat betreft de defensie-elementen door de inmiddels rijk begroeide forten, de bebouwingsvrije zone (op enkele houten huizen na) er om heen en de weidestrook met de betonnen verdedigingswerken.

1.2.2 Buitenplaatsen en landgoederen tot circa 1940

Op het grondgebied van de gemeente Bunnik ligt een aantal buitenplaatsen en landgoederen: Oud- en Nieuw Amelisweerd, Rhijnauwen, de Nienhof en Beverweerd, merendeels voortgekomen uit middeleeuwse woontorens. Ze zijn voornamelijk gelegen op de waarden langs de Kromme Rijn. Met name de landgoederen Oud- en Nieuw Amelisweerd, Rhijnauwen en de Nienhof, alle vier langs de Kromme Rijn, vormen samen en met de bovengenoemde forten een

karakteristiek landschap.

De buitenplaatsen bestaan uit een landhuis met tuin, parkbos en bouw- en weiland. In de tuinen en parken zijn nog restanten van de formele barok-aanleg bewaard gebleven, naast elementen uit de latere landschapsstijl.

In het gebied van Oud- en Nieuw Amelisweerd, Rhijnauwen en de Nienhof is, mede door de aanwezigheid van de twee forten, een landschap ontstaan dat gekenmerkt wordt door bossen, andere houtopstanden (zoals op de forten), laanbeplanting, akkers en weiden. De bebouwing bestaat uit landhuizen met de bijbehorende gebouwen op de buitenplaatsen, enkele boerderijen (al dan niet van oorsprong bij de buitenplaatsen behorend) en een betrekkelijk klein aantal woonhuizen.

1.3 LINEAIRE STRUCTUREN

* **landwegen**: de hoofdstructuur van de gemeente Bunnik, zoals die tot circa 1940 gestalte had gekregen, bestaat uit een beperkt aantal wegen. Het gaat hierbij om de oude verbindingswegen tussen de dorpen, die de oeverwallen en stroomruggen volgen, zoals de Koningsweg (de latere Provincialeweg) en de Grotelaan, de wegen die samenhangen met de middeleeuwse ontginningen, zoals de Achterdijk ten zuiden van Odijk en de Houtenseweg en enkele zeer oude verbindingen tussen het Kromme Rijngebied en de Utrechtse Heuvelrug, zoals de Zeisterweg.
* **zichtlanen, (delen van) lanenstelsels**; zichtlanen zijn te vinden op Nieuw-Amelisweerd: de laan die vanuit zuid-oostelijke richting op het huis toe loopt, op Oud-Amelisweerd de Beeldenlaan en de Domlaan, op Rhijnauwen de laan tussen het huis en de Kromme Rijn, en op Beverweerd de Laan (zowel zuidoostelijk als zuidwestelijk van het huis). Bij alle huizen zijn de padenstelsels in de parkbossen geheel of gedeeltelijk bewaard gebleven.
* **waterwegen**: de Kromme Rijn is van oudsher de belangrijkste (natuurlijke) waterweg in de gemeente. Omstreeks 1480 werd de rivierbocht bij Werkhoven afgesneden door het graven van de Kalverwetering. De oude bocht verlandde grotendeels. Rond 1870 werd de rivier in het kader van de Nieuwe Hollandse Waterlinie verbreed en bij Odijk en Werkhoven werden enkele bochten afgesneden.

  Bij de ontginningen werden enkele weteringen gegraven, waarvan de belangrijkste zijn: de Rijsbruggerwetering, de Rietsloot, de Vlowijkerwetering en de Enghsloot.
* **spoorwegen**: het tracé van de in 1844 geopende spoorlijn Utrecht-Arnhem doorsnijdt in het noorden het grondgebied van de gemeente.

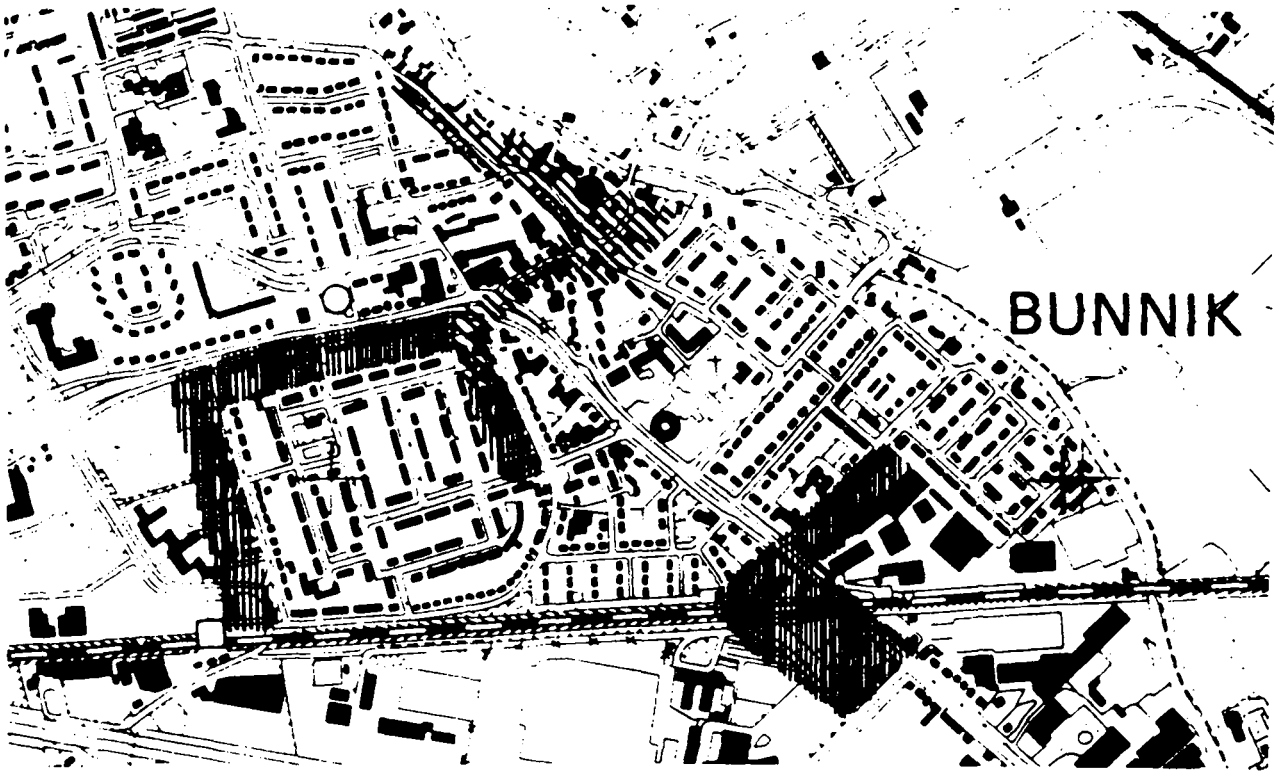

Dorpskernen (vóór 1850)

Dorpsgebieden 1850-1940

Afb. 13. Stedebouwkundige typologie van de dorpskern van Bunnik.

Afb. 14. Stedebouwkundige typologie van de dorpskern van Werkhoven.

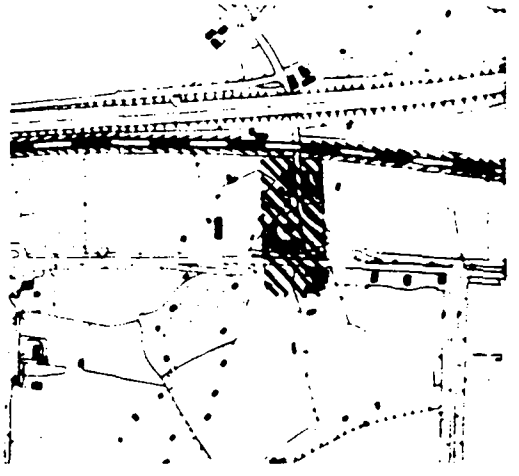

Dorpskernen (vóór 1850)

Afb. 15. Stedebouwkundige typologie van de dorpskern van Odijk.

Afb. 16. Stedebouwkundige typologie van Vechten.

2 GEBIEDEN MET BIJZONDERE WAARDEN

2.1 INLEIDING

In iedere gemeente zijn gebieden met bijzondere waarden te onderscheiden. De waardering van deze gebieden hangt ten nauwste samen met het karakter van het MIP: de waarde wordt ontleend aan de kwaliteit van de bebouwing in combinatie met de bebouwingsstructuren. Cultuurhistorische waarden die geen of weinig relatie met de gebouwde omgeving hebben, komen in de waardering niet of nauwelijks aan bod.

In het kader van het MIP is het niet mogelijk geweest uitvoerig onderzoek te doen naar de gebieden met bijzondere waarden. De waardering is daarom niet uitputtend geweest, maar op hoofdzaken gericht.

Inventarisatieformulier gebieden met bijzondere waarden
Ten behoeve van een systematische aanpak is voor de gebieden met bijzondere waarden een inventarisatieformulier gemaakt, waarop behalve feitelijke gegevens het gebiedstype en een omschrijving tevens een waarderingsschaal staat.

Bij het formulier is een kaartje gevoegd met daarop de omgrenzing van het gebied, de geïnventariseerde objecten alsmede de belangrijkste structuren conform de legenda. Voor ieder bijzonder gebied is een formulier ingevuld.

Waarderingscriteria
De in de stedebouwkundige typologie onderscheiden gebiedstypen worden op hun bijzondere (cultuurhistorische) waarden getoetst, met behulp van een aantal criteria. Ten behoeve van een zo zuiver mogelijke waarderingsvergelijking tussen bebouwing en gebied zijn deze criteria analoog aan de reeds operationele criteria, die voor de objecten gehanteerd worden, opgezet.

De door de Rijksdienst voor de Monumentenzorg opgestelde criteria zijn primair ontwikkeld om de waarde van gebieden uit de periode 1850-1940 vast te stellen, gemeten naar hun landelijke betekenis. Binnen het MIP-Utrecht is gekozen voor een bredere opzet waarbij ook de gebieden uit de periode vóór 1850 worden betroken en waarbij eveneens de waarde van gebieden op provinciaal en gemeentelijk niveau wordt bepaald. De criteria van de RdMz zijn daartoe aangepast: de volgorde is gewijzigd en enkele formuleringen zijn aangepast.
De volgende (sub)criteria worden onderscheiden:

1. **omgeving**: de stedebouwkundige betekenis in ruimere omgeving;
   1.1 **onderdeel groter geheel**: de betekenis van het gebied als onderdeel van een groter geheel, bijv. een buitenplaats in een landgoederenlandschap;
   1.2 **ruimtelijke relatie**: de betekenis van het gebied vanwege de ruimtelijke relaties met de omgeving, bijv. een boerderijstrook in een veen-ontginning;
   1.3 **markering/dominant**: de betekenis van het gebied vanwege de markering van het stadsbeeld (bijv. villapark), als ruimtelijke of functionele dominant in een groter geheel (bijv. een parkaanleg) of als representant van een groter

geheel, bijv. een fort binnen een linie;

2. **stedebouw**: de intrinsieke stedebouwkundige kwaliteit;
   2.1 **structuur**: de kwaliteit van het gebied vanwege het ruimtelijk concept en structuur gelet op de bijzondere samenhang van functies, schaal, wegen, wateren, groenvoorziening, bebouwing en open ruimten;
   2.2 **erfindeling**: de kwaliteit van het gebied vanwege de verkaveling en de wijze waarop de erven zijn ingedeeld, bijv. de erven van een boerderijstrook;
   2.3 **bebouwing**: de betekenis van het gebied vanwege de architectonische of arcitectuur-historische kwaliteiten van de bebouwing, bijv. die van een woningbouwcomplex;
3. **historie**: de bijzondere cultuurhistorische betekenis
   3.1 **specifieke uitdrukking**: de betekenis van het gebied vanwege de structuur, bestemming of verschijningsvorm, verbonden met een duidelijke uitdrukkig gevend aan een specifieke politieke, culturele, geestelijke, sociale, economische of algemeen historische ontwikkeling;
   3.2 **stedebouwkundig**: de betekenis van het gebied voor de geschiedenis van de ruimtelijke en voor de ontwikkelin van het stedebouwkundig denken;
   3.3 **innovatie waarde**: de betekenis van het gebied vanwege de innovatie waarde of pioniersfunctie gelet op type, motief en datering;
4. **gaafheid**: de mate waarin het gebied zijn oorspronkelijke gedaante bewaard heeft (herkenbaarheid);
   4.1 **omgeving**: belang van het gebied in relatie tot de structurele en/of visuele gaafheid van de stedelijke of landelijke omgeving (vergl. criterium 1);
   4.2 **structuur**: belang van het gebied vanwege de herkenbaarheid of gaafheid van de (oorspronkelijke) historisch-ruimtelijke structuur en functionele opzet als geheel;
   4.3 **bebouwing**: belang van het gebied vanwege de architectonische gaafheid van de (oorspronkelijke) bebouwing;

Toelichting:
Toepassing van deze criteria vindt plaats door middel van een driepunts-schaal op het inventarisatie-formulier teneinde vast te stellen of de betekenis van het gebied met bijzondere waarden van nationaal, provinciaal of gemeentelijk belang is. Per criterium kan de gradatie in waarde worden aangegeven: 1 - zeer hoog, 2 - hoog, 3 redelijk.

Indien een criterium niet (meer) van toepassing is, wordt in deze matrix geen score aangegeven. Aan de hand van de score op de verschillende criteria wordt tenslotte een totaal-waarde bepaald (zie veld 'kwalificatie').

2.2 INVENTARISATIE VAN GEBIEDEN MET BIJZONDERE WAARDEN IN DE GEMEENTE BUNNIK

In de gemeente Bunnik zijn vier gebieden met bijzondere waarden onderscheiden:
1. een uitgestrekt gebied met landgoederen, forten en de kernen van Bunnik en Vechten;

2. een deel van Odijk;
3. de dorpskern van Werkhoven;
4. een gebied rond Beverweerd.

Het eerstgenoemde gebied bestaat uit een aantal afzonderlijke gebieden met bijzondere waarden (landgoederen, dorpskernen verdedigingswerken,) die te samen een groter geheel vormen. Bij Werkhoven gaat het om een beschermd dorpsgezicht met een kleine aanvulling en in Odijk om een klein deel van het dorp dat nog enigszins een historische structuur bezit. Het laatstgenoemde gebied betreft het landgoed Beverweerd.

De gebieden met bijzondere waarden in Odijk, Werkhoven, Bunnik en Vechten zijn al eerder onderscheiden in het rapport 'Inventarisatie Historische Bebouwing Gemeente Bunnik' door drs. S. van Ginkel-Meester. De overige gebieden (Beverweerd en het grote gebied met landgoederen, forten en dorpskernen) zijn daar in dit rapport aan toegevoegd. Volledigheidshalve zijn alle gebieden met bijzondere waarden in het onderstaande op uniforme wijze beschreven.

M.I.P. PROVINCIE UTRECHT: inventarisatie van gebieden met bijzondere waarden.

---

nummer : BUN GBW 1
inventarisatiegebied: Rivierkleigebied
gemeente : Bunnik
naam : Oud- en Nieuw Amelisweerd, Rhijnauwen, Nienhof, Vechten en Bunnik
gebiedstype : buitenplaatsen en landgoederen vóór 1850 en 1940, verdedigingswerken 1850-1940, dorpskernen (vóór 1850)
inv. datum : 12 sepetember 1990
inventarisator : M. Kooiman
foto neg. nr. :
aantal MIP-objecten : 58
kwalificatie : nationaal
beschermd gezicht : ja
literatuur/bronnen : S. van Ginkel-Meester, Inventarisatie Historische Bebouwing Gemeente Bunnik.

Criteria gebieden met bijzondere waarden	1	2	3
1. omgeving			
1.1 onderdeel groter geheel	x		
1.2 ruimtelijke relatie	x		
1.3 markering/dominant	x		
2. stedebouw			
2.1 structuur	x		
2.2 erfindeling	x		
2.3 bebouwing	x		
3. historie			
3.1 specifieke uitdrukking		x	
3.2 stedebouwkundig		x	
3.3 innovatieve waarde			x
4. gaafheid		x	
4.1 omgeving	x		
4.2 structuur	x		
4.3 erfindeling	x		
4.4 bebouwing			

omschrijving: gebied, bestaande uit een viertal landgoederen langs de Kromme Rijn, met het bijbehorende agrarische land, twee forten, een dorpskern en een gehucht. Hoewel het gebied doorsneden wordt door de A 12, vormt het wat betreft historisch-ruimtelijke structuur een eenheid en is daarom als één gebied behandeld.

Het gebied vormt een eenheid van parken, bossen, begroeide forten en beplante lanen (coulissenlandschap), met afwisseling in openheid en beslotenheid. Het belangrijkste element van de historisch-ruimtelijke structuur is de Kromme Rijn, waaraan de landgoederen gesitueerd zijn. Ook de kernen van de landgoederen: de landhuizen en de tuinen liggen derhalve aan of op geringe afstand (Nienhof) van de rivier, terwijl het fort Rhijnauwen eveneens vlakbij de Kromme Rijn ligt. Aan de belangrijkste weg in het gebied, de Koningsweg/Provincialeweg, staat minder aanzienlijke bebouwing. De weg is zelfs, tot aan de westzijde van Bunnik, grotendeels vrij van bebouwing gebleven. In het gebied ten zuiden van de spoorlijn Utrecht-Arnhem is de Achterdijk, waaraan voornamelijk boerderijen gesitueerd zijn, het belangrijkste structuurelement. Het gebied ten noorden van de Kromme Rijn wordt bepaald door de Vossegatsedijk, waaraan slechts enekele boerderijen en woonhuizen gelegen zijn. De historisch-ruimtelijke hoofdstructuur van het gehele gebied bestaat voor het overige voornamelijk uit globaal noord-zuid verlopende verbindingswegen tussen de Kromme Rijn (de landgoederen) enerzijds en de Koningsweg/Proviciale weg en de Vossegatsedijk anderzijds.

Op drie van de vier landgoederen in het gebied staat een monumentaal landhuis, alleen op de Nienhof ontbreekt dit element. De parkbossen worden alle gekenmerkt door een min of meer landschappelijke aanleg. Het bos bij Oud- en Nieuw-Amelisweerd is als een eenheid op te vatten. Landschappelijke elementen hierin zijn waterpartijen, hoogteverschillen (heuvels) en kronkelpaden. Daarnaast zijn zichtlanen van de eerdere formele aanleg aanwezig: op Oud-Amelisweerd de laan die vanuit zuid-oostelijke richting op het huis toe loopt, op Nieuw-Amelisweerd de Beeldenlaan en de Domlaan, en op Rhijnauwen de laan tussen het huis en de Kromme Rijn. Ook op de Nienhof zijn enkele landschappelijke waterpartijen aanwezig. In het tot de landgoederen behorende gebied worden de visuele waarden, behave door de landhuizen, de parken en de bossen, verder bepaald door met heggen en bomen omzoomde wegen en paden, en de openheid van wei- en bouwlanden, afgewisseld met boomgaarden. De forten zijn als gevolg van de mate van begroeiing in visueel opzicht in het landgoederen-landschap opgenomen. Dit geldt met name voor fort Rhijnauwen. Bij Fort Vechten, in het gebied enigszins perifeer en bovendien pal aan de snelweg liggend, contrasteert de begroeiing met openheid van het landschap ten zuiden van het fort.

In het gebied met bijzondere waarden zijn de dorpskern van Bunnik en het gehucht Vechten opgenomen, als integrale onderdelen van het Kromme Rijnlandschap, waarin naast landgoederen en forten ook dorpen een rol spelen. Op zichzelf zijn beide kernen niet van bijzondere waarde, als onderdeel van het grotere geheel wel. In Vechten is met name de (rudimentaire) structuur van belang: het gehucht is nooit meer geweest dan de bebouwing aan het begin van de Achterdijk. De kern van Bunnik is van belang vanwege de brink-structuur rond de historische N-H kerk en de ligging aan de Kromme Rijn.

BUN GBW 1

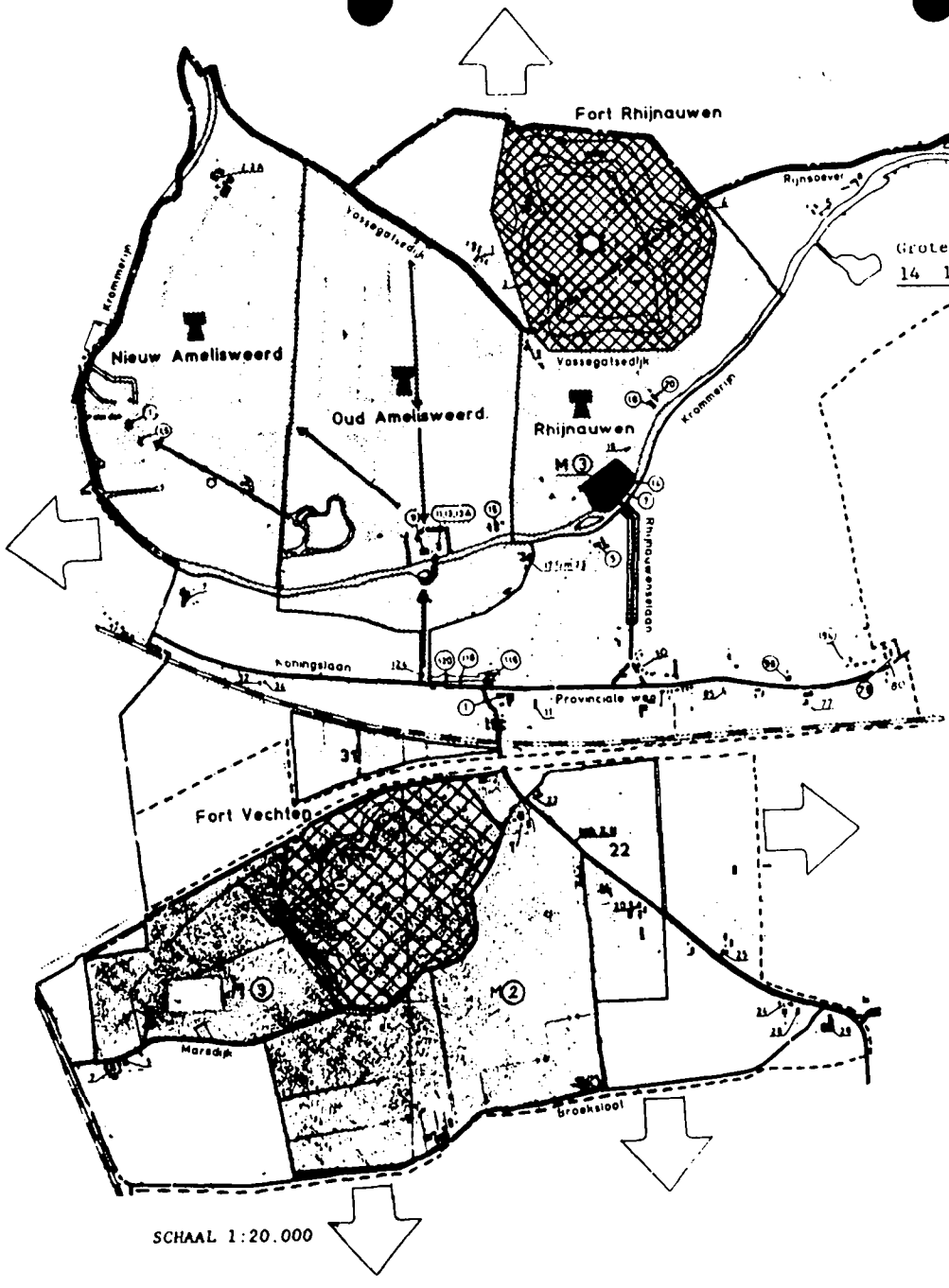

zie detailkaart A in: Inventarisatie Historische Bebouwi
gemeente Bunnik, 1987.

gemeentegrens	
grens gebied met bijzondere waarden	
grens gebied met bijzondere waarden, waarbij de wijdere omgeving van belang is	
voornaamste wegenpatroon	
verdwenen of verstoord wegenpatroon	
voornaamste waterlopen	
zichtas	
archeologisch terrein met volgnummer	22
archeologisch monument met volgnummer	M 22
buitenplaatsen en kastelen	
forten/verdedigingswerken	
waardevol object met huisnummer	122
rijksmonument met huisnummer	6
waterpartij	

M.I.P. PROVINCIE UTRECHT: inventarisatie van gebieden met bijzondere waarden.

---

nummer : BUN GBW 2
inventarisatiegebied: Rivierkleigebied
gemeente : Bunnik
naam : Odijk
gebiedstype : dorpskern (vóór 1850)
inv. datum : 12 september 1990
inventarisator : M. Kooiman
foto neg. nr. :
aantal MIP-objecten : 6
kwalificatie : gemeentelijk
beschermd gezicht : nee
literatuur/bronnen : S. van Ginkel-Meester, Inventarisatie Historische Bebouwing Gemeente Bunnik.

Criteria gebieden met bijzondere waarden	1	2	3
1. omgeving			
1.1 onderdeel groter geheel			
1.2 ruimtelijke relatie			
1.3 markering/dominant			
2. stedebouw			
2.1 structuur			x
2.2 erfindeling			
2.3 bebouwing			x
3. historie			
3.1 specifieke uitdrukking			
3.2 stedebouwkundig			
3.3 innovatieve waarde			
4. gaafheid			
4.1 omgeving			
4.2 structuur			x
4.3 erfindeling			
4.4 bebouwing			x

omschrijving: dorpskern, wat betreft structuur tot stand gekomen vóór 1850. Van belang voor de structuur zijn het restant van een Kromme Rijn-meander en de Meent, die haaks op de Zeisterweg ligt. Met name door de breedte is de Meent te herkennen als de brinkruimte, die karakteristiek is voor de esdorpen waartoe Odijk behoort. De historische bebouwing bestaat uit de N-H kerk, de pastorie en enkele (voormalige) boerderijen.

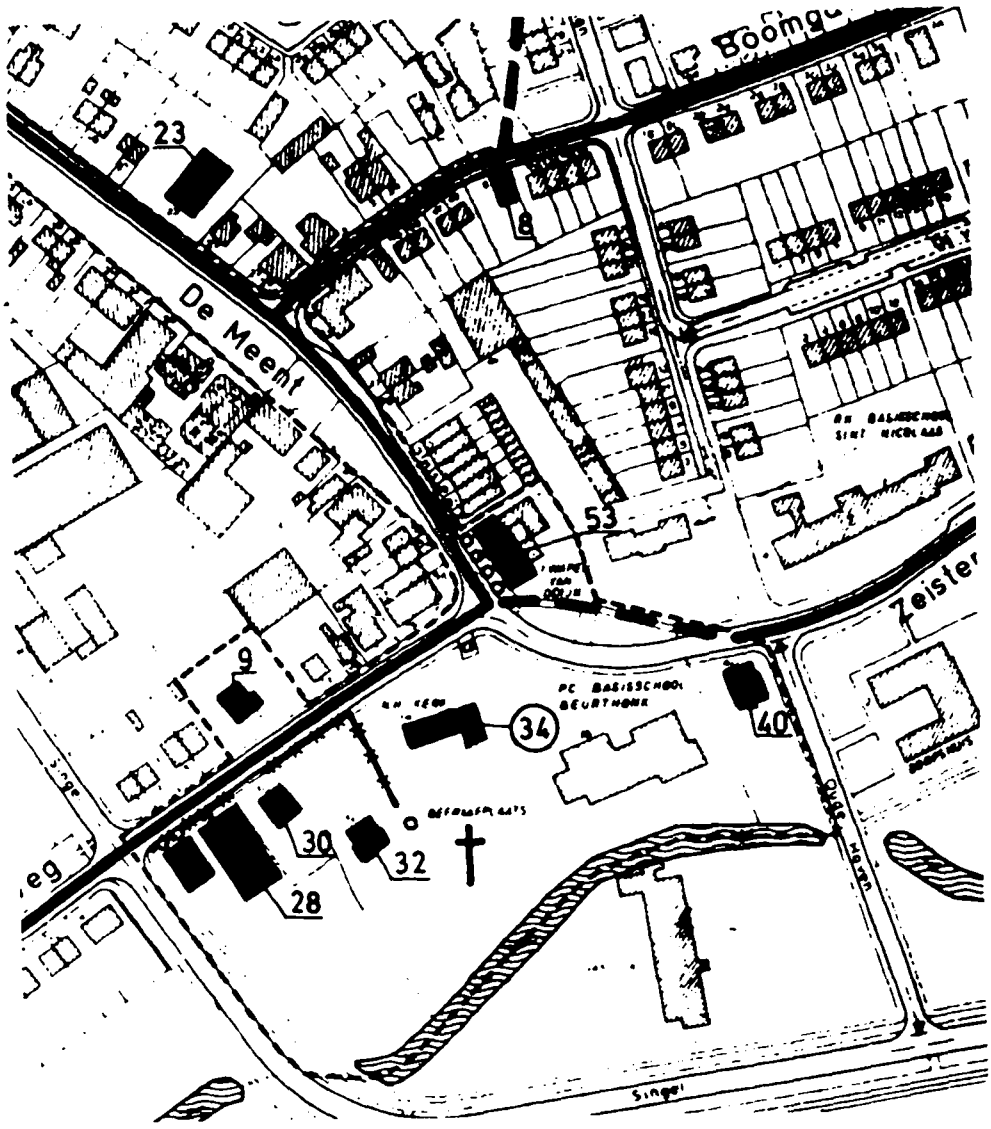

voornaamste wegenpatroon vóór 1830

verdwenen of verstoord wegenpatroon

voornaamste waterlopen

12 waardevol object met huisnummer

(12) rijksmonument met huisnummer

waardevol gebied

† begraafplaats

bomen

hekwerk of muur

M.I.P. PROVINCIE UTRECHT: inventarisatie van gebieden met bijzondere waarden.

---

nummer : BUN GBW 3
inventarisatiegebied: Rivierkleigebied
gemeente : Bunnik
naam : Werkhoven
gebiedstype : dorpskern (vóór 1850)
inv. datum : 12 september 1990
inventarisator : M. Kooiman
foto neg. nr. :
aantal MIP-objecten : 12
kwalificatie : nationaal
beschermd gezicht : ten dele
literatuur/bronnen : S. van Ginkel-Meester, Inventarisatie Historische Bebouwing Gemeente Bunnik.

Criteria gebieden met bijzondere waarden	1	2	3
1. omgeving			
1.1 onderdeel groter geheel			
1.2 ruimtelijke relatie			x
1.3 markering/dominant			x
2. stedebouw			
2.1 structuur		x	
2.2 erfindeling			x
2.3 bebouwing		x	
3. historie			
3.1 specifieke uitdrukking			
3.2 stedebouwkundig			x
3.3 innovatieve waarde			
4. gaafheid			
4.1 omgeving			x
4.2 structuur		x	
4.3 erfindeling			x
4.4 bebouwing		x	

omschrijving: dorpskern, wat betreft structuur en belangrijke bebouwing, vóór 1850 tot stand gekomen. Het waardevolle gebied bestaat uit het op grond van artikel 20 van de Monumentenwet beschermde dorpsgezicht en een klein, hieraan grenzend gebied. In de toelichting op het beschermde gezicht (1966) wordt gesteld: 'in de oude kern van het dorp Werkhoven vormt de aan de zuidzijde van de Nederlands Hervormde kerk gelegen Brink een gaaf element. Tot de waarde van dit dorpsgezicht draagt de beplanting van het pleintje in niet geringe mate bij. Ook de eenvoudige dorpshuizen, die het pleintje omzomen met hier en daar door hekwerk afgesloten voortuinen, geven aan het geheel een charmant karakter.'

Het toegevoegde gebied, met in totaal één geïnventariseerd

object sluit structureel op het beschermd gezicht aan: de open ruimte in de vork van de Ambachtstraat en de Beverweertseweg is kenmerkend voor de geringe ruimtelijke ontwikkeling van het dorp in het verleden. Aan de oostzijde fungeert De Laan als zichtlaan op Beverweerd vanaf de Langbroekerwetering.

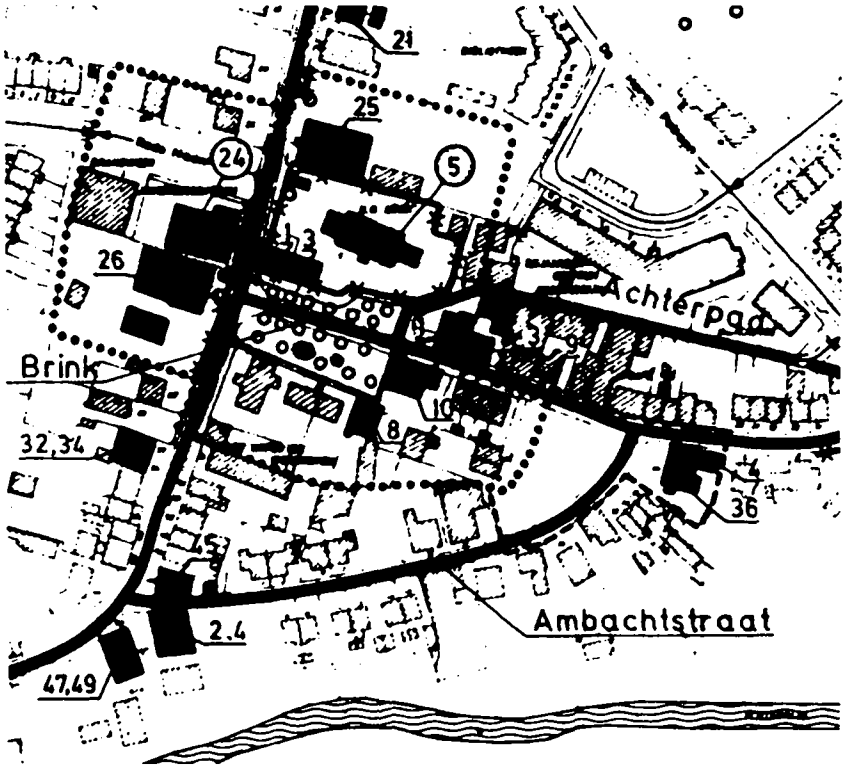

voornaamste wegenpatroon vóór 1830

verdwenen of verstoord wegenpatroon

voornaamste waterlopen

12 waardevol object met huisnummer

(12) rijksmonument met huisnummer

beschermd dorpsgezicht

waardevol gebied

bomen

M.I.P. PROVINCIE UTRECHT: inventarisatie van gebieden met bijzondere waarden.

---

nummer : BUN GBW 4
inventarisatiegebied: Rivierkleigebied
gemeente : Bunnik
naam : Beverweerd
gebiedstype : Buitenplaatsen vóór 1850 en 1850-1940
inv. datum : 12 september 1990
inventarisator : M. Kooiman
foto neg. nr. :
aantal MIP-objecten : 1
kwalificatie : nationaal
beschermd gezicht : nee
literatuur/bronnen : S. van Ginkel-Meester, Inventarisatie Historische Bebouwing Gemeente Bunnik.

Criteria gebieden met bijzondere waarden	1	2	3
1. omgeving			
1.1 onderdeel groter geheel	x		
1.2 ruimtelijke relatie	x		
1.3 markering/dominant	x		
2. stedebouw			
2.1 structuur		x	
2.2 erfindeling		x	
2.3 bebouwing		x	
3. historie			
3.1 specifieke uitdrukking			
3.2 stedebouwkundig		x	
3.3 innovatieve waarde		x	
4. gaafheid			
4.1 omgeving		x	
4.2 structuur		x	
4.3 erfindeling		x	
4.4 bebouwing		x	

omschrijving: van oorsprong middeleeuwse woontoren, begin 19de eeuw getransformeerd in een romantisch kasteel, in vroeg neo-gotische stijl. Het kasteel wordt omringd door een park in landschappelijke stijl. Beverweerd is één van de weinige kastelen in Nederland, die vanuit de filosofie van de Romantiek als 'middeleeuws kasteel' in een arcadisch landschap aangelegd zijn. Van groot belang is de situering aan de Kromme Rijn, die met de kasteelgracht in verbinding staat. Het kasteel is bewust geplaatst tussen enerzijds het open landschap aan de rivier en anderzijds het coulissenlandschap van het parkbos.

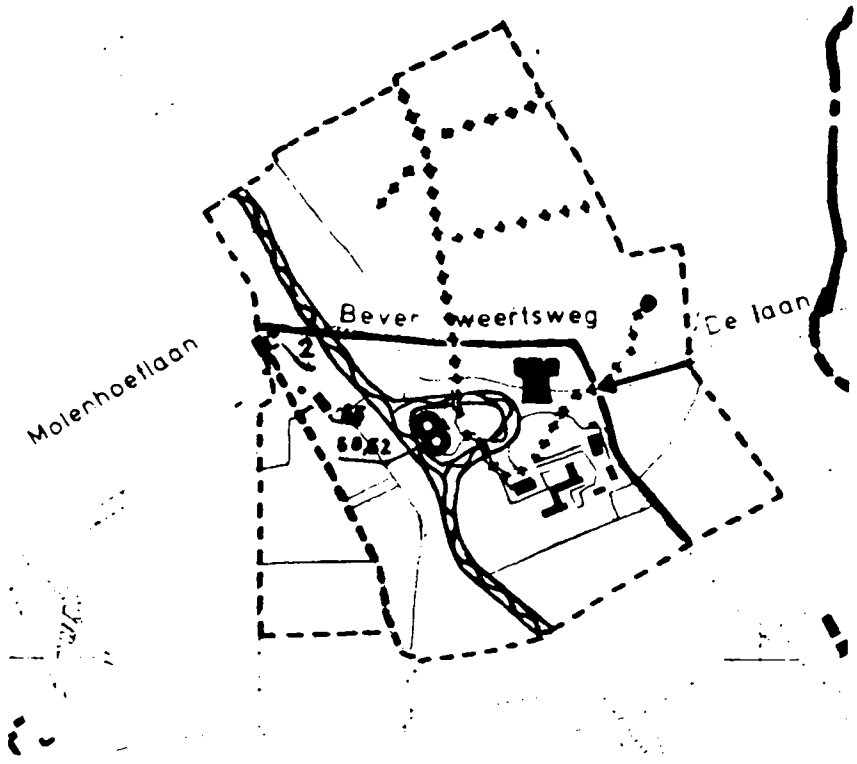

voornaamste wegenpatroon voor 1830

verdwenen of verstoord wegenpatroon

onderdeel padenpatroon

zichtlaan

voornaamste waterlopen

waterpartij

buitenplaats

waardevol object met huisnummer — 65

3 OVERZICHT VAN DE BEBOUWING

Met toestemming van de uitgever, Kerckebosch bv. te Zeist, overgenomen uit: S. van Ginkel-Meester, Bunnik. Geschiedenis en architectuur. Zeist, 1989, p. 73-100.

Verdedigingswerken

In de gemeente Bunnik liggen twee forten die in de jaren 1867-1870 aangelegd zijn als onderdeel van de Nieuwe Hollandse Waterlinie. Het fort Vechten heeft een onregelmatige plattegrond en is voorzien van een enkele omgrachting. Het fort Rhijnauwen is een veelhoekig verdedigingswerk voorzien van een gedeeltelijk dubbele omgrachting. Voor de hoofdwal aan de oostzijde ligt de caponniere, een uitbouw van waaruit de verdediging van de gracht plaats vond.

Tijdens de mobilisatie van 1914-1918 is tussen beide forten een gordel van betonnen schuilplaatsen aangelegd. Het fort Vechten is zelfs vlak voor de Tweede Wereldoorlog nog voorzien van een drietal betonnen gevechtskazematten. Terwijl dit fort nog een militaire functie heeft, is het fort Rhijnauwen vanwege de bijzondere fauna en flora tot natuurmonument verklaard.

In de omgeving van het fort Vechten treffen we een aantal houten gebouwen aan: een boerderij uit 1922 aan Achterdijk 20 en twee woonhuizen aan Koningslaan 32 en 34, respectievelijk uit 1926 en 1924. Binnen de zogenaamde Verboden Kringen van het fort Vechten mocht namelijk alleen in hout gebouwd worden. In geval van oorlog kon zo alles snel afgebroken worden voor het verkrijgen van een vrij schootsveld.

Kerken, begraafplaatsen en klooster

Zowel in de dorpskern van Bunnik als in die van Werkhoven staat een middeleeuwse dorpskerk, beide eenvoudige zaalkerkjes met vierkante klokketorens uit omstreeks 1200. De kerk in het dorp Odijk dateert uit 1548. Het is het laat-gotisch koor van de in 1830 gesloopte middeleeuwse kruiskerk.

In 1848 werd op de plaats van de R.K. schuilkerk aan de Schoudermantel in Bunnik uit 1718 een neo-gotische zaalkerk gebouwd naar ontwerp van de architect W.J. Vogelpoel, in 1885 vergroot met een verhoogd priesterkoor ontworpen door L. Hezemans. Deze zaalkerk is sinds 1940 in gebruik als koelhuis. Ter vervanging van deze kerk is de H. Barbarakerk aan Stationsweg 36 gekomen, een kruisbasiliek van de architect A. Boosten, in de stijl van de Delftse School.

De R.K. schuilkerk op het landgoed Nieuwendael bij Werkhoven werd in 1818 voorzien van een klokketoren en bleef tot 1908 in gebruik toen de nieuwe kerk, die meer in de kom van het dorp gelegen was, ingewijd werd. Deze driebeukige basiliek is opgetrokken in neo-romano-gotische stijl en is een ontwerp van de architect W. te Riele Gzn.

De Gereformeerde kerk aan Provincialeweg 32a in Bunnik, bestaande uit een rechthoekige kerkzaal met zaagtanddak en vrijstaande open klokketoren is een voorbeeld van het na-oorlogs Functionalisme.

Aan de Hollende Wagenweg nr. 20 bij Werkhoven ligt de priorij 'Gods Werkhof' in 1959-1960 gebouwd voor de monialen Augustinessen. Het is het laatste klooster in Nederland dat vóór het concilie van 1963 als slotklooster is gebouwd. Oorspronkelijk waren de verblijven van de zusters en een gedeelte van de kapel door hekwerken van de buitenwereld afgeschermd.

et complex bestaande uit kapel, woon- en werkvertrekken voor de zusters en gastenverblijven, vertoont qua bouwstijl invloed van de Delftse School architectuur. Het is een ontwerp van de architect J. Drummen.

Van oudsher lagen begraafplaatsen bij de kerk. In de loop van de 19de eeuw kwam hier verandering in. Nieuwe begraafplaatsen werden voortaan in de regel buiten de bebouwde kom aangelegd.

Omstreeks 1870 zijn twee begraafplaatsen aangelegd, een aan de Leemkolkweg en een aan de Achterdijk, die thans weer gesloten is. De begraafplaats aan de Leemkolkweg is zeer eenvoudig van opzet. Het rechthoekige terrein wordt omgeven door een haag met aan de straatzijde een hekwerk. Op het terrein staat een lijkbaarhuisje.

De algemene begraafplaats van het dorp Bunnik, opengesteld in 1890, is iets monumentaler van opzet. Aan de straatzijde wordt de ingang gemarkeerd door een poortgebouwtje in de as van het terrein. Dit gebouwtje was oorspronkelijk in gebruik als quarantaine- of sectieruimte en als opbergplaats voor de lijkbaar. Bij de opening van deze begraafplaats is het kerkhof bij de N.H. kerk gesloten.

Het kerkhof bij de R.K. kerk aan de Schoudermantel is bij de sluiting van de kerk in 1940 geruimd. Bij de H. Barbarakerk is een nieuw R.K. kerkhof aangelegd.

Ook de N.H. kerk in Odijk en de R.K. kerk in Werkhoven beschikken over een kerkhof.

Bestuurs- of openbare gebouwen

Aanvankelijk bestonden er op het platteland geen afzonderlijke bestuurs- of openbare gebouwen. Raadsvergaderingen, rechtszittingen, het heffen van tol en dergelijke vonden veelal plaats in de opkamer of mooie kamer van een boerderij, zoals ook gebeurde in de boerderij Dorpsstraat 1 in Bunnik. Hier vond onder andere tolheffing plaats. Een uitzondering vormde het rechthuis van het minigerecht Slagmaat, thans het woonhuisgedeelte van boerderij 'Slagmaat' aan Marsdijk 7. In de loop van de 19de eeuw kwam er verandering in deze situatie. Men probeerde meer en meer afzonderlijke en bij hun functie passende gebouwen te vinden. Omstreeks 1827 werd het tolhuis in gebruik genomen, gelegen op de hoek van de Tolhuislaan en de Grotelaan.

Het raadhuis van het dorp Bunnik dateert van 1897. Het is een blokvormig herenhuis in neo-renaissance stijl, karakteristiek voor dit type gebouwen.

Horeca

Boerderijen gelegen aan doorgaande routes hadden ook vaak de functie van herberg of café, zoals boerderij 'de Prins' aan Achterdijk 1 en 'de Vriendschap', Provincialeweg 96. Ook het 'Wapen van Odijk', Meent 53, is waarschijnlijk oorspronkelijk een

boerderij geweest, waar tevens een herberg gevestigd was en ook de raad zitting hield.

Het 'Wapen van Bunnik', Dorpsstraat 9, is pas in deze eeuw als café in gebruik genomen. Voorheen was er een smederij met woonhuis gevestigd. Afzonderlijke dorpscafés komen pas in de 19de eeuw, de meeste zijn echter weer verdwenen.

In de jaren twintig van deze eeuw kwam er verandering in de recreatieve behoeften. Mensen uit de stad begonnen naar buiten te gaan om zich te verpozen. In 1921 werd het theehuis 'Rhijnauwen' geopend, nadat het landgoed eigendom van de gemeente Utrecht was geworden, en voor het publiek opengesteld. Het theehuis is een groen houten gebouw, opgetrokken in de stijl van de Amsterdamse School.

Scholen

Behalve in het dorp Bunnik, waar sinds het midden van de 17de eeuw een schoolgebouw op de hoek van de Dorpsstraat en de Langstraat had gestaan, waren er tot ver in de 19de eeuw geen afzonderlijke schoolgebouwen binnen de gemeente. Odijk en Werkhoven kregen ieder in de 19de eeuw een tweeklassig schoolgebouwtje. De school in Odijk stond aan de Meent, die in Werkhoven op de Brink.

Met uitzondering van de Victoriaschool aan Maatschapslaan 4, dateren alle huidige schoolgebouwen van na de Tweede Wereldoorlog. De Victoriaschool, gebouwd in 1912, is een karakteristiek voorbeeld van een dorpsschool in een op de stedelijke architectuur geïnspireerde bouwstijl. Het gebouw, oorspronkelijk voorzien van vier klaslokalen, heeft een paviljoenachtige opzet en vertoont in de indeling en de detaillering van met name de voorgevel een duidelijke invloed van de Amsterdamse School stijl. In 1955 is de school aan de achterzijde met twee lokalen uitgebreid.

Bedrijfsgebouwen

De gemeente Bunnik is eeuwenlang een agrarische gemeente geweest. Het aantal vooroorlogse bedrijfsgebouwen is dan ook zeer beperkt.

Van de twee molens die er gestaan hebben, resten nog slechts de bakstenen rompen. Zowel de molen in Bunnik als die in Werkhoven was van het type stellingmolen. Beide zijn omstreeks 1930 geëlectrificeerd en ontmanteld.

De schoorsteen van houthandel Van Dam aan de Stationsweg is een restant van de 19de eeuwse door stoom aangedreven houtzagerij.

Een voorbeeld van een bedrijfspand dat nog de oorspronkelijke functie bezit is 'timmerfabriek Snel' aan Rijnzichtlaan 22. Het eenvoudige groen houten gebouwtje dateert uit 1913 met een uitbreiding uit 1930.

De watertoren bij Werkhoven is in 1935 gebouwd toen Bunnik aangesloten werd op het drinkwaterleidingnet. De eenvoudige vierkante bakstenen toren is thans niet meer in gebruik.

In de loop van de 19de eeuw zijn diverse sluisjes aangelegd voor de regulering van de verschillende waterlopen, onder andere in de Rijnwijksewetering ter hoogte van Zeisterweg 107, in het Katteveldsemeer en in het Grand Canal op het landgoed

Wulperhorst. Deze sluisjes bestaan in de regel uit gemetselde kadewanden en houten deuren.

Boerderijen
Het overgrote deel van de historisch waardevolle bebouwing binnen de gemeente Bunnik bestaat uit boerderijen. Binnen deze categorie zijn drie typen te onderscheiden: het langhuis-, krukhuis- en dwrshuistype, alle drie behorend tot de hallehuisgroep.

Het langhuis is het meest eenvoudige type, meestal op een rechthoekige plattegrond, waarbij woonhuis en bedrijfsgedeelte in elkaars verlengde onder een doorlopende kap zijn ondergebracht. Hoewel dit het oudste type boerderij is, dateren de meeste langhuisboerderijen binnen de gemeente uit de 19de en 20ste eeuw. De 'Boschhoeve' aan Rijnsoever 5 uit circa 1800 is een voorbeeld van dit type uit een vroege periode.

Bij het krukhuis is het woongedeelte aan een zijde uitgebreid met een dwars op het woongedeelte geplaatste aanbouw. Het gebouw heeft daardoor een L-vormige plattegrond. Van dit type bestaan binnen de gemeente slechts twee 17de eeuwse voorbeelden, boerderij 'De Boeije' aan Vossegatsedijk 2 en 'het Burgje' aan Weteringsedijk 6. Deze laatste heeft zelfs een dubbele aanbouw.

Bij het dwarshuis is sprake van een uitbreiding van het woonhuisgedeelte aan beide zijden, waardoor een T-vormige plattegrond ontstaat. Het woonhuis is dwars op het achterhuis geplaatst, beide onder een eigen kap. In een later stadium krijgt de boerderij door verbreding van het achterhuis weer een rechthoekige plattegrond.
De meeste boerderijen van dit type binnen de gemeente dateren uit de 18de eeuw, of zijn in ieder geval van na 1672. De enige boerderij van vóór 1672 is 'Hoeve Sterkwijk' aan Hollende Wagenweg 21.
Verschillende voorbeelden van het dwarshuistype zijn 'de Prins', Achterdijk 1, 'Heeckerenshoeve', Achterdijk 45, de boerderij aan Beverweertseweg 14, ''t Hogeland', Hogelandseweg 2 of een laat voorbeeld: 'Katteveld', Beverweertseweg 38 uit 1921.

Bij alle drie de typen boerderijen wordt het woonhuisgedeelte van het achterhuis, het bedrijfsgedeelte, gescheiden. In het woonhuisgedeelte treffen we een woonkamer met stookplaats aan, die oorspronkelijk ook gebruikt werd voor het bereiden van het eten en een kelder met opkamer. In veel gevallen is er nog een vertrek waarin oorspronkelijk bedsteden waren. Een aparte keuken is veelal pas in de 20ste eeuw aangebracht, soms in een van de vertrekken van het woonhuisgedeelte, soms ook in het achterhuis op de plaats waar voorheen een spoel- of pomphok was of het wringhuis.
Het achterhuis is verdeeld in een middendeel met rechts en links een stalgedeelte. De eventueel bevloerde zolder doet dienst als opslagruimte voor hooi of graan. Boven de stallen is soms ook een soort zolder of opslagruimte, de hild. Hier was in sommige gevallen een knechtenkamer gemaakt. Deze indeling is duidelijk in de achtergevel te herkennen. In het midden is een grote

achterbaander die toegang geeft tot de deel, geflankeerd door stal- of mestdeuren. Boven de achterbaander is een hooi- of zolderluik.

Sommige boerderijen beschikken over oudere, mogelijk 16de eeuwse kelders, voorzien van een tongewelf, eventueel uitegebreid met steekkappen of bij wat grotere kelders van een kruisgewelf. De meeste oude kelders hebben een plavuizen vloer.

Voorbeelden van dergelijke kelders vinden we in 'Hoeve Sterkwijk', ''t Hogeland', 'Runnenburg' en de voormalige boerderij aan Dorpsstraat 1. In het nog resterende gedeelte van de boerderij aan Schadewijkerweg 2 bevindt zich zelfs een dubbele kelder met kruisgwelf. Bij de beide krukhuisboerderijen 'het Burgje' en 'de Boeije' bevindt de kelder zich in het uitgebouwde krukgedeelte. Negentiende eeuwse kelders hebben in de regel een troggewelf. Er zijn ook kelders met een houten balken plafond.

De voorgevelindeling is een afspiegeling van de indeling van het woonhuis. Met name bij de oudere boerderijen is de voorgevelindeling vrij onregelmatig met verschillende formaten vensters en soms een uit het midden geplaatste ingang. Het opkamerraam is in de regel kleiner en hoger in de gevel geplaatst dan de andere vensters. Er onder is vaak een kelderlicht aangebracht.

In de loop van de 19de eeuw werd onder invloed van de burgerwoonhuisarchitectuur de indeling meer symmetrisch. De vensters, ook die van de opkamer, zijn even groot en gelijkmatig over de gevel verdeeld. Ook zien we bij vooral de langhuisboerderijen een centraal geplaatste ingang, soms in een inpandig portiek, geflankeerd door een of meer vensters. Voorbeelden hiervan zijn de boerderijen Achterdijk 25, 'de Witboom' Achterdijk 31 en Herenstraat 49.

Bijzonder is de lage etage bij een aantal dwarshuisboerderijen met daarin een of meer lage vensters. Zoals te zien is bij boerderij 'de Beug' Werkhovenseweg 1, 'Veldzicht' Werkhovenseweg 16, Beverweertseweg 14 en ''t Vagevuur' Achterdijk 40. Bij de laatste zijn de buitenste twee vensters op het pleisterwerk geschilderd.

Met uitzondering van de boerderij 'Elf Gardeshoeve' Achterdijk 20, die in hout is gebouwd, zijn alle boerderijen in baksteen opgetrokken. Bij enkele oudere exemplaren treffen we nog kloostermoppen in de fundering aan. Opvallend in de gemeente Bunnik is het grote aantal 18de eeuwse boerderijen, die in de 19de eeuw voorzien zijn van een grijze bepleistering. Het betreft vrij monumentale dwarshuisboerderijen, zoals ''t Uilegat' Burgweg 4 en ''t Vagevuur' Achterdijk 40. Dit gebeurde uit practische overwegingen om het huis te beschermen tegen regen. Tevens konden de sporen van verbouwingen en uitbreidingen op die manier worden weggewerkt. Bovendien kreeg de boerderij een meer eigentijds aanzien volgens de toen heersende pleistermode. Imitatievoegen in het pleisterwerk moesten het gebruik van natuursteen suggereren. De invloed van de burgerwoonhuisarchitectuur uit zich ook in de gevelindeling en ornamentatie, zoals siermetselwerk in gekleurde baksteen en glas-in-lood in de vensters. Een goed voorbeeld

hiervan is de boerderij Herenstraat 94.
Karakteristiek onderdeel van de boerderij vormen de decoratieve windveren of een houten topgevelbeschot, zoals bij boerderij 'Nieuw-Slagmaat' Marsdijk 5 of 'Klein-Sonsbeek' Herenstraat 2.

Eveneens karakteristiek zijn de luiken, veelal geschilderd in de kleuren van het wapen van de landheer tot wiens bezit de boerderij behoort of behoord heeft. De boerderijen van Beverweerd zijn bijvoorbeeld te herkennen aan de kleur van de luiken, geschilderd in de kleuren okergeel, rood en groen.

Het aantal en het soort bijgebouwen varieert sterk. Aangezien het vooral om gemengde bedrijven gaat, treffen we zowel stallen als schuren en tasruimte aan. Een brede oprit zorgt voor de ontsluiting van het erf. Veelal loopt deze tussen het hoofdgebouw en naastgelegen schuur of zomerhuis naar achteren, waar de inrit uitmondt in een keerplaats voor wagens. Hier omheen bevinden zich de overige schuren, stallen, hooitassen en een mestkuil.
De meeste rieten kapbergen met houten roeden zijn in de jaren vijftig en zestig vervangen door hooi- en veldschuren. Enkele zijn bewaard gebleven, onder andere die bij de boerderij aan Parallelweg 1, die bij 'Ter Hul' Molenweg 44 en die bij de boerderijen Provincialeweg 96 en 116. Achter de boerderij aan Rijsbruggerweg 1 is ook nog een rieten kapberg aanwezig, tevens staat er een unietgedekte 17de eeuwse schuur.
Ook van de schuurberg, een hooiberg met schuurombouw, bestaan nog slechts enkele voorbeelden, onder andere aan Houtenseweg 14 en bij 'Kasenstein' Achterdijk 47, een herplaatst exemplaar.
Bij een aantal boerderijen vinden we een 18de of 19de eeuws zomerhuis, waar oorspronkelijk de familie gedurende de zomermaanden verbleef, en waar soms ook kaas gemaakt werd.
Voorbeelden zijn de zomerhuizen van 'Klein Sonsbeek' Herenstraat 2, 'de Zonnewijzer' Koningslaan 15, de 'Hofstede Rhijnauwen' Rhijnauwenselaan 18 en van boerderij 'Wiewaai' aan de Leemkolkweg. Het zomerhuis van laatstgenoemde boerderij is duidelijk ouder dan het hoofdgebouw en heeft waarschijnlijk behoord bij een oudere voorganger.
Soms is er sprake van een apart bakhuisje, waar wegens brandgevaar buiten de boerderij brood werd gebakken. Soms had het huisje ook een stookplaats voor het koken van was en dergelijke. Het oudste, mogelijk eind 18de eeuwse voorbeeld staat achter boerderij 'de Oude Leemkolk' aan Molenspoor 5. Het exemplaar op het landgoed de Nienhof dateert uit de tweede helft van de 19de eeuw. Bij het huidige kantoor Gemeentewerken aan Dorpsstraat 1 staat ook een bakhuisje. Dit is in 1907 neergezet waarschijnlijk ter vervanging van een ouder exemplaar.
Met name bij de boerderijen langs de Achterdijk treffen we karakteristieke schuren aan met aan een zijde een lager aangebouwd varkenshok, bijvoorbeeld bij Achterdijk 30 en 36.

Naast deze toch vrij gebruikelijke bijgebouwen is er ook een aantal meer bijzondere. Bij 'Hoeve Sterkwijk' staat een mogelijk 18de eeuwse schaapskooi, het enige voorbeeld van dit type gebouw binnen de gemeente.

Bij boerderij 'De Boeije' vinden we een 18de eeuws koetshuisje voorzien van een rieten schilddak.

Opmerkelijk is de grote schuur naast boerderij 'de Witboom' aan Achterdijk 31, voorzien van een voor een schuur rijke baksteen ornamentatie.

Een vroeg 19de eeuwse schuur bij de boerderij aan Werkhovenseweg 17 valt op door de pilastergeleding van de muren. Bijzonder is het voormalige zomer- of jachthuis bij de hofstede 'Koningsbergen' aan Hollende Wagenweg 14. Het is een witgepleisterd paviljoentje, gebouwd in 1924.

Opvallend zijn ook de grote schuur uit 1950 bij de 'Hoge Leemkolk' aan Leemkolkweg 18, in gebruik als wagenberging, veestalling en opslagruimte en de grote veestalling bij boerderij 'de Heirbaan' aan Korte Zuwe 2 uit 1939. Beide schuren zijn voorzien van een etage en een laag schilddak met ontluchtingskanalen.

Voor het woonhuis bevindt zich in de regel een siertuin met aan de straatzijde een toegangshek. Enkele fraaie hekken zijn te vinden bij de boerderij aan Achterdijk 36 en bij 'de Hoevelaar' aan Herenstraat 25. Bij veel boerderijen liggen ook een moestuin en een kleine boomgaard voor eigen gebruik. Het meest karakteristieke onderdeel van de erfbeplanting vormen de leilinden, bedoeld als natuurlijke zonwering. Bij boerderij ''t Uilegat' aan de Burgweg staan twee oude exemplaren.

Kastelen en buitenplaatsen

In de gemeente Bunnik staat aan de Kromme Rijn een aantal kastelen en buitenplaatsen: Nieuw- en Oud-Amelisweerd, Rhijnauwen, Cammingha, de Nienhof en Beverweerd. Met uitzondering van de Nienhof zijn zij van middeleeuwse oorsprong. Het waren woontorens of versterkte stenen huizen, in de 13de eeuw voor de landadel gebouwd op de waarden langs de Kromme Rijn. Een woontoren bestond uit drie verdiepingen met slechts één vertrek per verdieping en was voorzien van een omgrachting. Cammingha heeft nooit de opzet gehad van een woontoren en is vermoedelijk ook niet omgracht geweest.

Bij Rhijnauwen en Beverweerd treffen we in het huidige gebouw nog restanten aan van de middeleeuwse woontoren. Ook bij Cammingha zijn sporen gevonden van het middeleeuwse gebouw.

In de loop der eeuwen zijn de woontorens sterk uitgebreid of uiteindelijk vervangen door nieuwbouw.

Bij Nieuw- en Oud-Amelisweerd is in plaats van het middeleeuwse kasteel een nieuw hoofdgebouw neergezet. Het zijn beide 18de eeuwse buitenplaatsen van het type classicistisch herenhuis. Rhijnauwen is verbouwd tot een dergelijk huis. Ook het hoofdgebouw op het landgoed de Nienhof is oorspronkelijk een 18de eeuws herenhuis.

Het herenhuis heeft een kubus- of bloklvormige hoofdvorm en een symmetrisch ingedeelde vooorgevel en plattegrond. Het bestaat in de regel uit een souterrain, twee verdiepingen en een zolderetage onder een afgeplat schilddak. Het zou tot ver in de 19de eeuw het geijkte type woonhuis voor een buitenplaats blijven.

Rhijnauwen heeft de meest oorspronkelijke opzet van een

herenhuis. Het is een blokvormig gebouw met de centraal geplaatste ingangspartij aan de voorzijde. Nieuw- en Oud-Amelisweerd zijn varianten. Zij hebben een brede voorgevel en aan de achterzijde uitgebouwde hoekvleugels. Bij Nieuw-Amelisweerd zijn zij een 19de eeuwse toevoeging. Ook de ingang bevindt zich aan de achterzijde. Aan de voorzijde zijn tuindeuren aangebracht. Aan het begin van de 19de eeuw zijn alledrie de huizen gemoderniseerd en voorzien van grote Empire vensters. Nieuw-Amelisweerd heeft omstreeks 1860 volgens de toen heersende mode een witte pleisterlaag gekregen, gedeeltelijk verlevendigd met imitatievoegwerk.

Het hoofdgebouw van de Nienhof, oorspronkelijk een rechthoekig gebouw met een vijf vensters brede voorgevel, is aan het eind van de 19de eeuw gedeeltelijk gesloopt. Het werd als dienstwoning in gebruik genomen, nadat een nieuw hoofdgebouw in neo-renaissance stijl gereed was gekomen.

Ook de omringende parken hebben een ontwikkeling doorgemaakt. In de huidige parken treffen we zowel restanten aan van een formele aanleg, als van een latere landschappelijke aanleg.

Het lanenstelsel in het park van Nieuw- en Oud-Amelisweerd, Rhijnauwen en de Nienhof is een overblijfsel van de 18de eeuwse formele tuinaanleg. Een bijzonder overblijfsel van een formele tuinaanleg is het Grand Canal op het landgoed Wulperhorst. De ronde vijver, de slingervijver en verschillende boomgroepen bij Nieuw-Amelisweerd, het 'Achterbos' en het 'Engelse werk' bij Oud-Amelisweerd met kronkelpaadjes, slingervijver en uitzichtheuvel en de slingerlaantjes in het 'Nieuwe Bos' bij Rhijnauwen zijn restanten van de landschappelijke aanleg, die aan het einde van de 18de en in de 19de eeuw veel opgang maakte.

Bij de formele tuinaanleg behoorde ook een aantal bijgebouwen, zoals een koetshuis met koetsiers- en tuinmanswoning, orangerie, theekoepel en duiventoren. Achttiende eeuwse koetshuizen treffen we aan bij Nieuw- en Oud-Amelisweerd en Rhijnauwen. Het koetshuis bij Rhijnauwen is een bijzonder exemplaar met een centraal geplaatste poortdoorgang bekroond door een fronton. Mogelijk is een deel van de stallen nog middeleeuws. Bij Rhijnauwen staat ook nog een vierkante bakstenen duiventoren.

Kasteel Beverweerd is tussen 1836 en 1862 door de architect C. Kramm verbouwd tot een regelmatig, grijsgepleisterd neo-gotisch kasteel. De Franse invloed was gaandeweg verminderd en overgenomen door meer historiserende stijlen. Het park kreeg de huidige landschappelijke aanleg met een aantal gietijzeren sierelementen als tuinhekken, brughekken en tuinvazen aan het begin van de belangrijkste toegangswegen tot het kasteel. Ook het koetshuis, voorzien van een lage vierkante toren met kantelen, dateert uit deze periode. De Laan, een rechte oprijlaan ten noorden in de as van het kasteel gelegen, is een overblijfsel van een vroeg 17de eeuwse geometrische tuinaanleg.

Cammingha is in de jaren zestig van deze eeuw sterk historiserend verbouwd. De verschillende formaten baksteen en de diverse venstertypen refereren aan de historische ontwikkeling die het gebouw heeft doorgemaakt. De naastgelegen 19de eeuwse tuinmanswoning is bij de verbouwing van het kasteel met een etage verhoogd.

Woonhuizen
Er zijn verschillende typen woonhuizen te onderscheiden: het traditionele boerenwoonhuis, de daggelders- en arbeiderswoning, het burgerwoonhuis, de middenstandswoning, het villa- of landhuistype en het herenhuis.

Voor het overgrote deel dateren de woonhuizen in de gemeente Bunnik van na 1850. De oudste woningen, naast de boerderijen en de buitenhuizen zijn het boerenwoonhuis en de daggelderswoning.

Het boerenwoonhuis is vrijstaand en bestaat in de regel uit een woonhuisgedeelte met een kleine stalruimte voor een paard, een varken en wat kippen. De bewoners waren veelal boerenknecht of ambachtsman, zoals smid of wagenmaker. Enkele 18de en 19de eeuwse voorbeelden staan langs de Provincialeweg bij Oud-Amelisweerd.

De daggelderswoningen werden vaak in een groepje bij elkaar gebouwd en omvatten ieder afzonderlijk niet meer dan een kamer met stookplaats en een berg- of slaapzolder. Zij waren bedoeld voor landarbeiders of als woningen voor het personeel bij buitenplaatsen en lagen meestal buiten het dorp. Voorbeelden zijn het complex dienstwoningen 'de Vinkenbuurt' bij Oud-Amelisweerd en de woningen aan de Eendrachtstraat ''t Slot'. Vanaf de tweede helft van de 19de eeuw werden er zogenaamde arbeiderswoningen gebouwd, bestemd voor arbeiders en ambachtslieden. Deze woningen werden in rijtjes gebouwd en lagen meer in de kom van het dorp. De kleine woningen bestonden uit een woonvertrek en keuken met bedsteden, een zolder en een droogcloset buiten. Aanvankelijk waren zij van een zadeldak voorzien. Om meer ruimte te verkrijgen werd later een gebroken kap of mansardekap aangebracht, zoals bij het pand aan de Boomgaardstraat 8 gebeurd is.

De meeste woningen hadden aan de voorzijde een raam, oorspronkelijk een 6-ruits schuifvenster met luiken en een deur. Soms was de ingang aan de achterzijde of in de zijgevel. De deur kwam direct in de woonkamer of keuken uit. Voorbeelden van deze 19de eeuwse arbeiderswoningen vinden we langs de Groeneweg 'de Acht Zaligheden', aan Provincialeweg 49-51, aan de Achterdijk bij Vechten en aan Schoudermantel 75-77. In Odijk staat een aantal aan Zeisterweg 55-57-59. Ook de witgepleisterde woonhuizen aan Herenstraat 101 tot 113 zijn voorbeelden van deze kleine 19de eeuwse woonhuizen. De meeste zijn in de loop van de tijd sterk verbouwd en aan de achterzijde uitgebreid.

De vrijstaande woningen waren in de regel wat royaler van opzet en bedoeld als woning voor ambtenaren. Voorbeelden hiervan zijn de fortwachterswoning op Rhijnauwen en het woonhuis aan Groenweg 6. Beide hebben een symmetrisch ingedeelde voorgevel met de deur in het midden en aan weerskanten een schuifvenster.

Over het algemeen waren de woonomstandigheden in deze kleine woningen slecht. De Woningwet uit 1902 bracht hier in verandering. De woningen moesten voortaan voldoen aan bepaalde eisen om gebouwd te mogen worden. Bedsteden werden verboden en ieder huis kreeg een eigen toilet. De deur kwam niet langer direct op de kamer uit, maar op een gang die langs de kamer en de keuken liep. Hierdoor kreeg de voorgevel een asymmetrische indeling met een deur en er naast een of twee ramen. Nieuw was de toepassing van een driedelig samengesteld venster of een erker.

Een gaaf voorbeeld van dit nieuwe type burgerwoonhuis is Provincialeweg 23 uit 1926.

In Bunnik hield men nog geruime tijd vast aan de taditionele symmetrische gevelindeling. Zoals bijvoorbeeld het woonhuis Provincialeweg 65 uit 1912, dat nog de symmetrische gevelindeling heeft, maar met al wel de moderene driedelige samengestelde vensters met roeden bovenlichten. Aardig is het in navolging van de grotere woonhuizen toegepaste gekleurde baksteenwerk en de mozaiektegeltjes boven de ramen.

Omstreeks 1920 verschijnt een nieuw type woonhuis, de middenstandswoning, dat ruimer van opzet is. Op de begane grond is er een kamer-en-suite, een keuken, gang en toilet en een trap naar boven. Op de verdieping drie slaapkamers en daarboven een zolder. Deze middenstandswoningen zijn vrijstaand of worden twee onder een kap gebouwd. Voorbeelden hiervan zijn Smalleweg 7-9, Maatschapslaan 10-12, 13-15 en 17-19. Een vroeg voorbeeld is Schoudermantel 12-14, gebouwd in 1912.

Een aantal vrijstaande woningen vertoont overeenkomsten met een groter type woonhuis, de stadse vakwerkvilla. Zij hebben dezelfde asymmetrische opbouw met een hogere topgevelpartij en een lager volume waarin zich de ingang bevindt. Voorbeelden zijn de voormalige hoofdonderwijzerswoning van de Victoriaschool aan Provincialweg 61 en de in september 1988 afgebroken woning Stationsweg 11.

Het type stadse vakwerkvilla is in de tweede helft van de 19de eeuw ontwikkeld, toen het voor een grotere groep stedelingen financieel mogelijk werd huizen te laten bouwen temidden van veel groen. De inspiratiebron voor de villa was de middeleeuwse bouwtraditie van vakwerkhuizen. De nadruk lag op een onregelmatig gevormde dakpartij en een asymmetrische gevelopbouw. Karakteristiek zijn het siermetselwerk, de houten decoratie van de topgevelpartij, de gedeeltelijke bepleistering van de gevels of het siermetselwerk in gekleurde baksteen of natuursteen op constructieve punten. De voorbeelden in Bunnik zijn van dit type woonhuis dateren alle uit het eerste kwart van deze eeuw, zoals de villa 'Burbank' uit 1906 en de pastorie bij de Nederlands Hervormde kerk in Odijk uit 1909. Een heel laat voorbeeld is het huis aan Dorpsstraat 3, dat gebouwd is in 1921.

Behalve vakwerkvilla's is er in de gemeente een aantal voorbeelden van een ander type royaal opgezet woonhuis, het landhuis. De landhuizen zijn in de regel vrijstaand of twee onder een kap gebouwd en vertonen qua bouwstijl duidelijk invloed van stromingen als de Amsterdamse School, de Delftse School en de Nieuwe Zakelijkheid. Het pand Herenstraat 13 uit 1929 vertoont zowel invloed van de Amsterdamse School, in de vensters en de ingangspartij, als van de Nieuwe Zakelijkheid, in de overhoekse ligging in relatie tot het plantsoen er voor. Het witgepleisterde huis van de architect P. Elling aan Provincialeweg 94 is met zijn kubusvormige hoofdvorm en grote raampartijen een gaaf voorbeeld van het Nieuwe Bouwen uit de jaren dertig. De voormalige boswachterswoning van Rhijnauwen, Rhijnauwenselaan 10, een rustiek landhuisje gebouwd in 1924, voorzien van een opvallend

gebogen schilddak met in het zicht gelaten hoekspanten, is geïnspireerd op de bouwstijl van de Amsterdamse School. Ook het dubbele landhuis Provincialeweg 39-41 uit circa 1935 vertoont invloed van de Amsterdamse School, met name in de rechterzijgevel. De panden 1-3 en 15 aan de Smalleweg zijn gebouwd in de trant van de Delftse School met traditionele hoofdvormen.

Het herenhuis kunnen we beschouwen als het basistype voor de vele buitenplaatsen die in de 18de en 19de eeuw zijn gebouwd. Kenmerkend is de blok- of kubusvormige hoofdvorm met een symmetrisch ingedeelde voorgevel en plattegrond. Het herenhuis bestaat in de regel uit een souterrain, twee verdiepingen en een zolderetage onder een afgeplat schilddak. In verschillende varianten is dit type woonhuis tot in de 20ste eeuw gebouwd. Door zijn statige uiterlijk was het herenhuis bij uitstek geschikt voor gebouwen met een representatieve functie. Zoals de pastorie bij de R.K. kerk 'O.L.V. Maria Hemelvaart' in Werkhoven uit 1908. Of de voormalige Hervormde pastorie aan Beverweertseweg 10 in Werkhoven. Dit witgepleisterde woonhuis is gebouwd omstreeks 1840 en beschikt over de blokvormige hoofdvorm en de symmetrisch ingedeelde voorgevel en plattegrond, maar de etage ontbreekt.

Ook het 'Oude Raadhuis' in neo-renaissance trant uit 1897 vertoont kenmerken van het herenhuis met een blokvormige hoofdvorm en de symmetrische voorgevel met risalerende middenpartij.

Straatmeubilair

Hoewel zeer gering in aantal, zijn er toch enkele aardige voorbeelden te geven, zoals de dorpspomp op de Brink in Werkhoven en die op de hoek van de Langstraat voor het 'Oude Raadhuis' in Bunnik. De beide dorpspompen hebben een 19de eeuws uiterlijk, maar zijn reconstructies. De pomp in Werkhoven is in 1964 herbouwd, die in Bunnik in 1984. Evenals de naastgelegen muziektent vormt de pomp in Werkhoven een karakteristiek element van de dorpsbrink. De muziektent is in 1931 gebouwd voor de muziekvereniging Constantia. Het is een eenvoudig zes-zijdig houten bouwwerk op een gemetselde voet. Tenslotte kan nog de Bunnikerbrug vermeld worden. Het is in oorsprong de oudste brug in de gemeente over de Kromme Rijn. In zijn huidige vorm met ijzeren liggers en houten planken en een ijzeren brughek, dateert de brug uit 1808. In 1979 heeft restauratie van de brug plaats gevonden.

LITERATUUR

Archeologische monumenten in de provincie Utrecht. Amersfoort, 1987 (uitgave Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek en Provincie Utrecht).

Berendsen, H.J.A.; De genese van het landschap in het zuiden van de provincie Utrecht. Utrecht, 1982. (Utrechtse geografische studies 25).

Cramers, D.; Monumenten inventarisatie project. Gebiedsbeschrijving rivierkleigebied. Utrecht, 1988 (rapport Bureau Monumentenzorg Provinciale Planologische Dienst Utrecht).

Dekker, C.; Het Kromme Rijngebied in de Middeleeuwen. Een institutioneel-geografische studie. Zutphen, 1983. (Stichtse Historische Reeks nr.9)

Ginkel-Meester, S. van; Inventarisatie historische bebouwing gemeente Bunnik. (uitgave Bureau Monumentenzorg Provinciale Planologische Dienst Utrecht) Utrecht, 1987.

S. van Ginkel-Meester, Bunnik. Geschiedenis en architectuur. Zeist, 1989 (Monumenten-inventarisatie provincie Utrecht, 3).

Peet, M.; 'Bunnik, een sociografisch onderzoek naar sociale veranderingen ten gevolge van verstedelijkingsverschijnselen in een plattelandsgemeente'. In: Geografisch Tijdschrift (1961)3: 215-239.

Provinciale Planologische Dienst Utrecht; Bunnik, Odijk en Werkhoven in vogelvlucht. Utrecht, 1949.

nx2.gug

inventarisatie historische bebouwing gemeente Bunnik

MIP-rapport Foto- en Tekeningenarchief
DIT EXEMPLAAR WORDT NIET UITGELEEND!

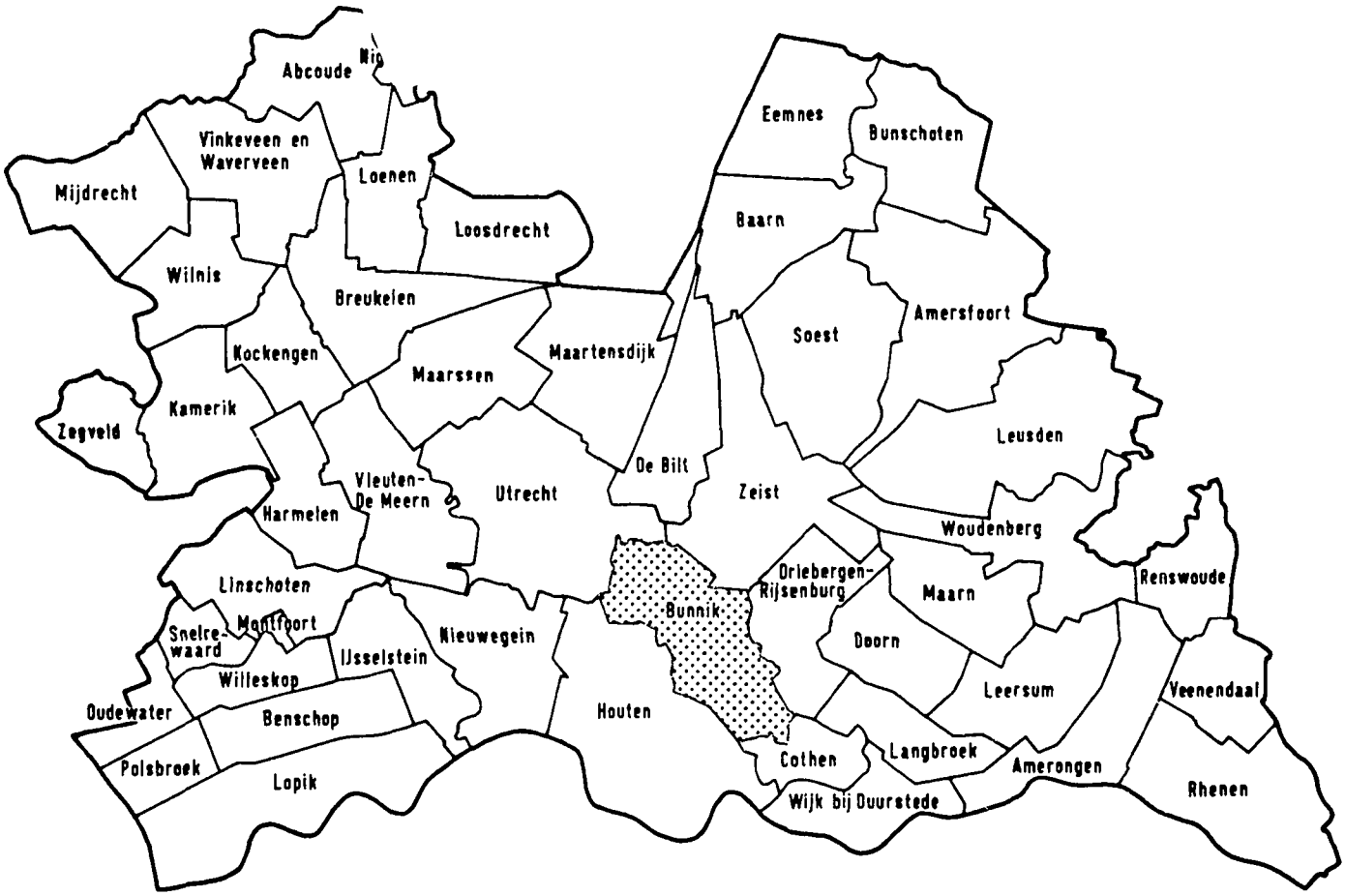

Saskia van Ginkel-Meester
Provinciale Planologische Dienst-Utrecht
buro monumentenzorg, 1987

Monumentenzorg Zeist Bibliotheek Rijksdienst

INHOUDSOPGAVE.

I Voorwoord

II Inleiding en verantwoording

III Algemeen historisch en typologische verhalen:
a. boerderijen
b. kastelen en buitenplaatsen.
c. verdedigingswerken.

IV Groepsbeschrijvingen:
1. dorpskernen: Bunnik
Odijk
Werkhoven + Beschermd Dorpsgezicht
Vechten

2. kastelen/buitenplaatsen: Nieuw-Amelisweerd
Oud-Amelisweerd
Rhijnauwen
Niënhof
Cammingha / de Beesde
Beverweerd

3. verdedigingswerken: Rhijnauwen
Vechten

4. begraafplaats: Algemene begraafplaats in Bunnik.

V Objectbeschrijvingen.

VI Lijst archeologische monumenten en meldingsgebieden.

VII Lijst historisch-geografische structuren

VIII Lijst objecten

IX Overzichtskaarten.

Voorwoord.

Voor u ligt het inventarisatie-onderzoek van alle monumentale en cultuurhistorisch waardevolle gebouwen, gebieden en structuren in de gemeente Bunnik. Het is het resultaat van een uitgebreid onderzoek dat in nauwe samenwerking tussen provincie, gemeente en particulieren tot stand is gekomen. Het onderzoek is verricht door drs. S. van Ginkel-Meester, architectuurhistorica, die tijdelijk verbonden is aan het buro Monumentenzorg van de Provinciaal Planologische Dienst. Zij werd daarbij ondersteund door een begeleidingscommissie bestaande uit ir. H.M. Huntjens, directeur Gemeentewerken Bunnik, ir. P.S.A. de Wit, restauratiearchitect en lid van de Historische Kring "Tussen Rijn en Lek", drs. H. Reinders, historicus en ondergetekende. Het zal duidelijk zijn dat de inventarisatie de basis is voor een nog te ontwikkelen monumentenbeleid, waarbij de gemeente op grond van de komende nieuwe monumentenwet een grotere uitvoerende rol zal krijgen. Een eerste stap in dit traject is het geven van informatie en voorlichting aan met name eigenaren/bewoners van geinventariseerde panden.
In dit kader wordt op initiatief van de provincie gewerkt aan een boekenreeks, waarin per gemeente geillustreerde beschrijvingen van monumenten en andere cultuurhistorische zaken zijn opgenomen. Het voor u liggende inventarisatierapport vormt de basis voor een tweetal deeltjes over de gemeente Bunnik binnen de provinciale monumentenreeks.

drs. R.K.M. Blijdenstein,
buro Monumentenzorg
Provinciaal Planologische Dienst Utrecht

maart 1987.

BUNNIK

Inleiding en verantwoording.

Sinds 1983 is het bureau Monumenten van de Provinciaal Planologische Dienst bezig met het inventariseren, beschrijven en documenteren van cultuurhistorisch waardevolle bebouwing, gebieden, structuren en artefacten.
Doel van deze inventarisatie is het verkrijgen van een zo compleet mogelijk overzicht van alle cultuurhistorisch waardevolle zaken in de provincie Utrecht als basis van gemotiveerde behouds- en beheersmaatregelen. De inventarisatie wordt per gemeente verricht en loopt vooruit op de wijziging van de Monumentenwet, waarin de lagere overheden en met name de gemeenten, een grotere taak en verantwoordelijkheid op het gebied van de monumentenzorg zullen krijgen.
De provincie Utrecht heeft in eerste instantie het initiëren, het coördineren en het in samenwerking met de gemeente en particuliere organisaties uitvoeren van een monumenteninventarisatie tot haar taak gerekend.

De voor u liggende inventarisatie van de gemeente Bunnik betreft een onderzoek volgens een uniforme methodiek, die ook in andere gemeenten wordt gebruikt. Op deze wijze zijn de gemeenten Maarssen, IJsseltein en Houten geïnventariseerd.
Door toepassing van gesystematiseerde inventarisaties zal het zowel voor de provincie als voor het Rijk mogelijk worden gemeenten onderling te vergelijken en een gemotiveerde selectie te maken zowel per regio als per categorie of type object.
De inventarisatie geeft inzicht in ons cultuurbezit met accent op de periode 1850-1940, waarbij integratie van bouwkundige, archeologische en historische geografische monumenten in hun cultuurhistorische en landschappelijke context uitgangspunt is. Het vormt het basis materiaal voor een ruimer opgevat monumentenbeleid, dat niet uitsluitend gebruik maakt van de Monumentenwet (en monumentenvorderingen) maar ook van de Woningwet, de Wet op de Ruimtelijke Ordening, de Wet op de Stads- en Dorpsvernieuwing en de Natuurschoonwet en waarbij de lagere overheid een grotere taak zal krijgen.

De inventarisatie kan gebruikt worden als basislijst voor een monumentenlijst- en selectie, als signaallijst voor het welstandstoezicht, als onderbouwmateriaal voor het opstellen en toetsen van bestemmingsplannen en als materiaal voor het volkshuisvestings-, stads- dorpsvernieuwingsbeleid.
Tenslotte, maar zeker niet ten laatste, heeft de inventarisatie grote waarde als documentatie en voorlichting naar eigenaren/bewoners en publiek, zonder wie daadwerkelijke monumentenzorg niet kan bestaan.
Daarom ligt het in de bedoeling van de provincie en overweegt de gemeente Bunnik om de nu voltooide inventarisatie, die in feite een gesystematiseerde geïllusstreerde beschrijving is, aan te vullen met historische gegevens en te bewerken in boekvorm als onderdeel van een provinciale monumentenserie per gemeente.

Wat is in Bunnik geïnventariseerd.

De inventarisatie van de gemeente Bunnik omvat een zo compleet mogelijk overzicht van alle objecten, gebouwen en gebieden, die een cultuurhistorische waarde hebben.
Zij herinneren ons aan een bepaalde cultuurperiode, een belangrijke ontwikkeling of een historische gebeurtenis.

Zij worden monumenten genoemd, maar dan in de ruimste zin van de betekenis. Het gaat niet alleen om de enkele kerk, kasteel of raadhuis van hoge ouderdom, maar ook om boerderijen, eenvoudige woningen en om voorbeelden van de zogenaamde jongere bouwkunst en stedebouw uit de periode 1850-1940, zoals fabrieken, gemalen, woningbouwcomplexen. Het gaat ook vaak om gebouwen samen met hun directe omgeving zoals boerderij-erven en buitenplaatsen of om groepen van gebouwen, de zogenaamde ensembles, die een historisch gegroeide eenheid vormen.
Een monument kan een gebied zijn met een opmerkelijke structuur of aanleg, soms voorzien van een bijzondere bebouwing of beplanting, zoals een park of een kerkhof.
Een monument kan ook een historisch waardevolle structuur zijn zoals een jaagpad, een oude dijk of bijzondere waterloop.
Ook kleine elementen, artefacten, zoals bruggen, toegangshekken of grenspalen kunnen monumenten zijn.

De inventarisatie van de gemeente Bunnik bevat de volgende zaken:

- de vier dorpskernen binnen de gemeente Bunnik, te weten Bunnik, Odijk, Werkhoven met het Beschermd Dorpsgezicht en Vechten.
- 8 cultuur-historisch waardevolle gebieden, op analoge wijze beschreven (historie, beschrijving, waardering).
- 26 door het Rijk ingevolge de Monumentenwet beschermde bouwkundige monumenten, uitgebreider beschreven, gedocumenteerd en geherwaardeerd.
- 5 (eigenlijk 4, want 1 heeft 2 nummers) ingevolge de Monumentenwet beschermde archeologische monumenten en 36 zogenaamde archeologische meldingsgebieden, zoals die zijn samengesteld en omschreven door de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek te Amersfoort.
- 174 cultuurhistorisch waardevolle objecten, die evenals de bouwkundige beschermde monumenten geinventariseerd, beschreven, gewaardeerd en gedocumenteerd zijn op systeemkaarten.
- historisch-geografische waardevolle structuren, voorzien van een korte omschrijving.

Hoe is geselecteerd.

Om een goede selectie uit de gebouwde omgeving van Bunnik te kunnen maken zijn van te voren een aantal criteria opgesteld. Met behulp van deze criteria is bekeken wat waardevol genoeg is om op te nemen. Bij de geïllustreerde beschrijving van ieder opgenomen object is geprobeerd zo duidelijk mogelijk uit te leggen wat de waarde ervan is en welke aspecten het meest waardevol zijn.
De opgestelde selectie-criteria volgen in grote lijnen de criteria, die de Rijksdienst voor de Monumentenzorg recentelijk heeft ontwikkeld.
Zij geven een bredere benadering en bieden meer ruimte dan de deels achterhaalde criteria omschreven in de Monumentenwet (schoonheid, betekenis voor de wetenschap, volkskundige waarde, geschiedkundige herinneringen):

1. Situeringswaarde
   a. Stedebouwkundige betekenis als belangrijk restant van een historisch stedebouwkundige concept en/of als geheel of onderdeel van een historische aanleg of verkaveling.
   b. Betekenis als onderdeel van een ensemble of complex.
   c. Van belang vanwege de visuele, historische of functionele relatie met de park/tuinaanleg.

d. Van belang als oriëntatiepunt.
e. Van belang vanwege het silhouet en/of markering voor het stadsbeeld.

2. Architectuurhistorische betekenis.
a. Stilistische betekenis als goed voorbeeld van een bouwstijl; vanwege de kwaliteit van de gevelcompositie of vanwege de inspeling op de naaste omgeving (m.n. hoekpartijen).
b. Typologische betekenis als goed voorbeeld van een bouwtype, gerelateerd aan de oorspronkelijke functie, vanwege het materiaalgebruik en constructiewijze.
c. De kwaliteit van het interieur.

3. Historische betekenis
a. Als uitdrukking van een sociaal-economische historische ontwikkeling wat betreft de bestemming, de verschijningsvorm en de situering van het object.
b. Van belang voor de nederzettingshistorie van een gebied of plaats.
c. Van belang als symbool of herinnering aan een historische gebeurtenis of ontwikkeling.

Wanneer één of meerdere van deze criteria van toepassing zijn (zie checklist), is het object beschreven. Voor een nadere selectie (zie inventarisatieformulier a 1, nr. 28, 29, 30) is behalve de genoemde criteria bekeken in hoeverre de directe omgeving, de hoofdvorm en de detaillering gaaf is.
Gaaf niet in bouwkundige zin, maar wat betreft de mate van oorspronkelijkheid.
Bovendien is ook de zeldzaamheid, de mate van voorkomen betreffende de criteria situering, architectuur, historie, binnen de gemeentegrenzen van Bunnik bij de afweging betrokken.
Dit resulteert in een kwalificatie van het beschreven object (nr. 3A), ingedeeld volgens drie categorieën:
cat. 1: zeer waardevol, cat. 2: waardevol, cat. 3: minder waardevol in cultuurhistorische zin.
Deze categorieën geven dus een gradatie in waardering aan, die van betekenis is voor een gedifferentieëerd monumentenbeleid (monumentenlijst, welstandstoezicht e.d.).
Uiteraard is deze categorie-indeling geen hard gegeven, maar een handvat, dat met behulp van criteria zo goed mogelijk is onderbouwd.

Hoe is beschreven en gedocumenteerd.
Uitgangspunt bij het inventarisatie-formulier is om op een systematische wijze een duidelijk zich te krijgen op de waarde en betekenis van het object wat het voorstelt, hoe het is gesitueerd, in welke staat het verkeert en wat de bestemming was en nu is.
Het tekstblad bestaat uit een kop, waar onder meer de kwalificatie (categorie, groep: waardevol ensemble of gezicht) en de bescherming (is het object een gemeentelijk-, provinciaal- of rijksmonument, ligt het binnen een beschermd stads- of dorpsgezicht) aangegeven is.
Daaronder zijn nog twee gedeelten: het linker deel is bestemd voor gegevens van het object en andere informatie (nr. 5 tot en met 25), het rechterdeel voor de beschrijving (nr. 26), motivering (nr. 27) en de grafische weergegeven waardering (nr. 28,29, 30).

Het afbeeldingenblad laat een situatiekaartje van het object zien en één of meerdere foto's.
Daarnaast, maar niet in het rapport opgenomen, bestaat van ieder object een checklist. Op deze standaardlijst, die een nadere systematisering is van de beschrijving en waardering, zijn per object de betreffende rubrieken aangekruist.
Deze checklist dient tevens als leidraad en hulpmiddel voor het uitvoeren van een goede inventarisatie.
Bij een aantal inventarisatieformulieren is, zij het zeer summier de bouw- of bewonersgeschiedenis van het object opgenomen.
Er is echter meer verzameld en opgetekend uit mededelingen van inwoners.
Deze gegevens zijn bij de formulieren gevoegd en berusten bij het bureau Monumenten van de Provinciaal Planologische Dienst te Utrecht om als vervolg op het inventarisatierapport te verwerken in een voor groter publiek bedoelde uitgave.

Een overzichtskaart van de gemeente Bunnik (top. kaart 1:10.000) is met 3 kaarten van de kernen Bunnik (detailkaart A), Odijk (detailkaart B) en Werkhoven (detailkaart C) schaal 1:2500 bijgevoegd. Hierop staan aangegeven alle geïnventariseerde en beschreven cultuurhistorisch waardevolle zaken met de plaatselijke naam- en adresnummer aanduiding alsmede symbolen die de belangrijkste typen illustreren.

BUREAU MONUMENTENZORG P.P.D. UTRECHT
CHECKLIST

1. Objectnr.: 57
2. Bladnr. :

3a. Kwalificatie				3b. Bescherming			
Cat. 3	Cat. 2 X	Cat. 1	Groep	Gem.	Prov.	Rijk	Besch. gezicht

SITUERING	GROENELEMENTEN	BIJGEBOUWEN	ARTEFACTEN	GEVELELEMENTEN	DETAILS	INTERIEUR
buitengebied	parkbos	garage X	put	aanbouwen	sierankers	trappartij
bebouwde kom X	park	schuur	pomp	portiek	gevelsteen	schouw
groepsgewijs	siertuin	stal X	brug	luifel X	hijsbalk	tegelvloer
strooksgewijs	moestuin X	hooiberg	ijskelder	veranda	uithangbord	stucplafond
afzonderlijk X	boomgaard	bakhuis	toegangshek	serre	laarzenkrabber	balkenplafond
in gevelwand	(snoei)bomen voor / naast	boenhuis	hekwerk	balkon X	zonnewijzer	gewelf
naast straat / naast steeg	solitairbomen	zomerhuis	stoep/hekpaal	loggia	beelden	lambrisering
op straathoek X	straatbomen	dienstwoning	muur	erker X	reclames	schilderingen
als straatbeeindiging	heesters	koetshuis	bank	toren	kantelen	tegeltableaux
rooilijn op / niet op rooilijn	haag	oranjerie	tuinbeeld	terras		glas-in-lood
zichtbaar van weg wel X / niet	sloot / gracht	tuinhuis	verlichting			meubilair
nok haaks op weg	vijver	duivenhuis	gedenkteken			
nok evenwijdig aan weg						

AARD OBJECT	HOOFDVORM	GEVELS
struktuur	kelder	sokkel
ensemble	souterrain	plint
complex	begane grond X	banden en listen
bouwblok	bel-etage	baksteen X
deel bouwblok	insteek	natuursteen
gebouw met erf	verdieping 1e X / 2e / 3e e.v.	hout
gebouw X	attiek	vakwerk
artefakt	zolder X	beton
PLATTEGROND		glas en staal
vierkant	aantal traveeen	gepleisterd
rechthoek X	symmetrie-as	geverfd
kruisvorm	uitspr. delen vert. / hor.	steenformaat
L-vorm	vleugels	metselverband KETTING
T-vorm	hoekafschuiningen	voegwerk
U-vorm	formaat staand / liggend X	siermetselwerk X
H-vorm	deur in voorgevel	tuitgevel / topgevel
	deur in zijgevel X	halsgevel / klokgevel
		trapgevel / lijstgevel
		kleur

DAK	VENSTERS	DEUREN
lessenaarsdak	kruisvenster	enkele X / dubbele deur
zadeldak / afgewolfd zadeldak	kloostervenster	boven-onder deur
schilddak X / afgeplat schilddak	ruits schuifvenster	paneeldeur
gebroken schilddak	empire-venster	opgeklampte deur
mansardedak	T-venster	bovenlicht
plat dak	draaivenster	zijlichten
tentdak	samengesteld venster X	deurkalf
naaldspits	oeil-de-boeuf	levensboom
samengesteld dak	getoogd / halfrond	omlijsting
dakruiter	roeden ZIJ-LICHTEN X	ontlastingsboog
schoorsteen X	glas-in-lood TRAPPORTAAL X	lateibalk
makelaar / piron	luiken	strekken
windveer	ontlastingsbogen	rollagen
topgeveldecoratie	strekken	aanzet- en sluitstenen
dakraam / dakvenster	rollagen BOVEN DE VENSTERS	stoep
dakkapel	aanzet- en sluitstenen	bordes
dakpannen X	lateibalken	portiek inpandig
leien	omlijsting	portiek aangebouwd
riet	ornamenten	ornamenten
kleur		

WAARDERING	5	4	3	2	1
SITUERING: stedebouw		X			
SITUERING: onderdeel ensemble					
SITUERING: relatie park/tuin / PLANTSOEN			X		
SITUERING: oriëntatiepunt					
SITUERING: silhouet					
ARCHITECTUUR: bouwstijl		X			
ARCHITECTUUR: bouwtype			X		
ARCHITECTUUR: detaillering			X		
ARCHITECTUUR: interieur					
HISTORIE: soc. econ. historie				X	
HISTORIE: nederzettingshistorie				X	
HISTORIE: symbool/herinnering				X	

5. zeer waardevol 4. waardevol 3. behoudenswaard 2. zonder waarde 1. storend

BUREAU MONUMENTENZORG P.P.D. UTRECHT

INVENTARISATIEFORMULIER 1A TEKST

1. Objectnr.: Bunnik 57
2. Bladnr. : 2 (2)

3a. Kwalificatie				3b. Bescherming			
Cat. 3	Cat. 2	Cat. 1	Groep	Gem.	Prov.	Rijk	Besch. gezicht

5. Gemeente : Bunnik
6. Plaats + postcode : 3985 RX Werkhoven
7. Straat + nummer : Herenstraat 13
8. Naam :
9. Kad. aanduiding : A 1415
10. Aard object : gebouw
11. Huidige functie : woonhuis
12. Oorspr. functie : woonhuis
13. Architect : Arch.Bureau L.F.C. Gathier Utrecht
14. Opdrachtgever : H. van Es
15. Bouwjaar : ca 1930/1929
16. Bouwtype : landhuis
17. Bouwstijl : invloed A'damse School en Nieuwe Zakelijkheid
18. Tuinstijl :

4. Code

19. Verbouwing :

20. Lit./Archief :
Arch. gem. Werkhoven, 889.

21. Opmerkingen :
in gave staat

22. Inventarisator : Saskia van Ginkel-Meester

23. Datum inventarisatie : 21-5-1985
24. Negatiefnummer : 6- 71,73
25. Dianummer :

26. Beschrijving

Bakstenen landhuis aan de Herenstraat, hoek ds Herm.Pollaan, tegenover plantsoen met zijgevel naar de weg.
Rondom siertuin, aan de achterzijde aansluitend op moestuin.

Het gebouw heeft een nagenoeg rechthoekige plattegrond met rechts een 4-zijdige erker met balkon; Links is een garage annex schuur met plat dak aangebouwd.
Het bestaat uit 2 bouwlagen met een schilddak.

Zijgevel naar de weg: licht risalerende middenpartij met topgevel en zadeldak, waarin voordeur met luifel; rechts en links van de deur klein glas in lood raampje; boven de deur 4 smalle vertikale glas in lood ramen(trapportaal).
Opvallend zijn de hoekvensters op de begane grond en verdiepin gericht op het plantsoen.
De vensters hebben met uitzondering van het hoekvenster op de verdieping,zijlichten met horizontale roedenverdeling (z.g.n. laddervensters).

Materiaal:
geheel in gelige baksteen in ketting verband; trasraam met rollaag van donker rode baksteen; 2 rollagen rondom op bovenverdieping in rode baksteen; siermetselwerk in rode baksteen rondom ramen van het trapportaal;grijs/zwarte dakpannen.

27. Motivering:
Landhuis met garage uit ca. 1930 van architektonische betekenis vanwege de Amsterdamse School en Nieuwe Zakelijkheid invloed, waarbij met name de ingangspartij met topgevel en beide hoekvensters gericht naar het plantsoen opvallen.

28. Cult. hist.	29. Gaafheid	30. Zeldzaamheid
[X] Situering	[X] Omgeving	[X] Situering
[X] Architectuur	[X] Hoofdvorm	[X] Architectuur
[ ] Historie	[X] Detaillering	[ ] Historie

BUREAU MONUMENTENZORG P.P.D. UTRECHT

INVENTARISATIEFORMULIER 1B AFBEELDINGEN

1. Objectnr.: Bunnik 57
2. Bladnr. : 1 (2)

3a. Kwalificatie				3b. Bescherming			
Cat. 3	Cat. 2	Cat. 1	Groep	Gem.	Prov.	Rijk	Besch. gezicht

Plaats: Werkhoven Adres : Herenstraat 13

AFBEELDINGEN:

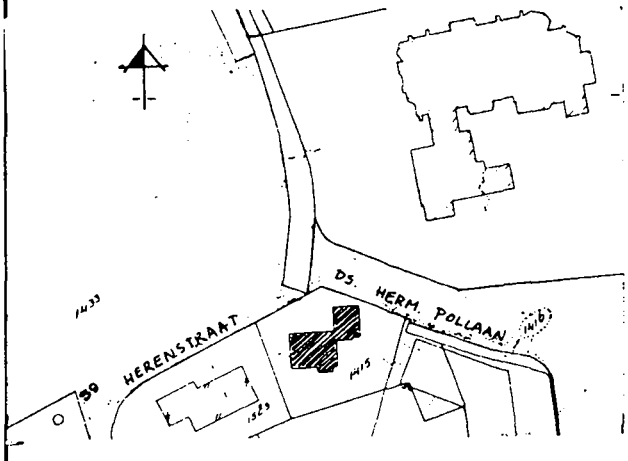

Omschrijving:

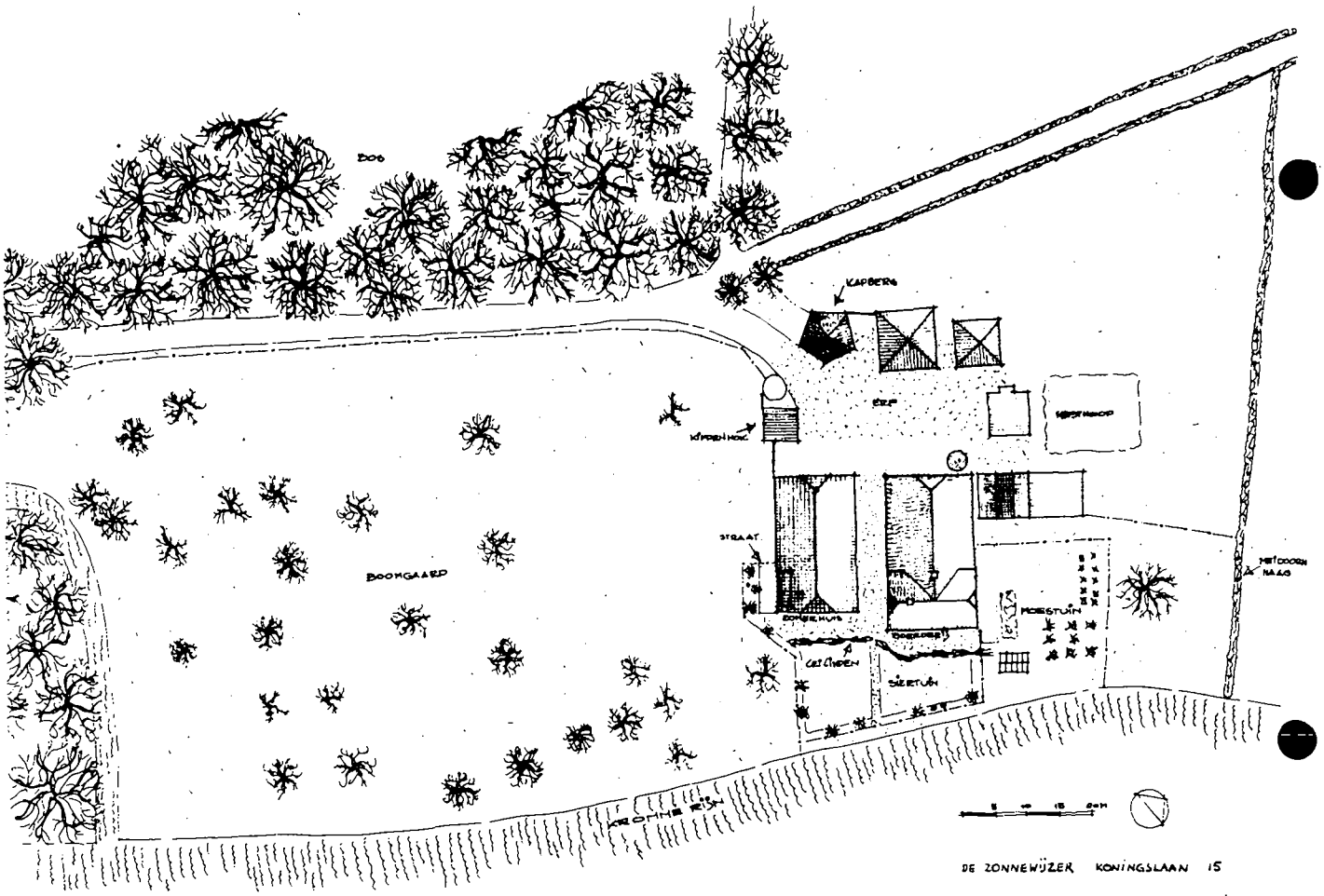
DOO
KAPBERG
KIPPENHOK
BOOMGAARD
STRAAT
ZOMERHUIS
GETIJDEN
SIERTUIN
MOESTUIN
HETDOORN NAAG
KRONINGSEIGEN
DE ZONNEWIJZER KONINGSLAAN 15

BOERDERIJEN.

I. De oudste boerderijen.

De oudste boerderijen binnen de gemeente Bunnik dateren uit de periode na 1672.
Evenals de kastelen in dit gebied hebben de meeste oude boerderijen het moeten ontgelden toen de Franse legers in 1672 oprukten in de richting van de stad Utrecht. Boerderijen werden geplunderd en veelal met de grond gelijk gemaakt. Een uitzondering hierop vormt Hoeve Sterkwijk (obj. nr. Bun.74), die waarschijnlijk buiten de route heeft gelegen.
Sommige boerderijen zijn opnieuw opgetrokken met gebruik making van de oude fundamenten en het oude bouwmateriaal zodat een aantal boerderijen nog wel beschikt over een overwelfde kelder die tot de 16de of zelfs 15de eeuw kunnen teruggaan (v.b. de Boeie obj. nr. 173 of 't Hogeland obj. nr. 70) en er kloostermoppen in de funderingen voorkomen.
In de loop van 18de en 19de eeuw zijn veel van deze laat 17de eeuwse boerderijen gemoderniseerd en aangepast aan de zich wijzigende bedrijfsvoering. In de 20ste eeuw zijn een aantal vervangen door geheel nieuwe boerderijen (o.a. boerderijen van Beverweerd).

Nieuwbouw

Door afsplitsing van bedrijven zijn er in de jaren 20-30 van deze eeuw nieuwe boerderijen bij gekomen.
Als gevolg van de enorme bevolkingsaanwas na de Tweede Wereldoorlog moesten veel boerenbedrijven gevestigd in en rond de dorpskernen verdwijnen, ten behoeve van grootschalige nieuwbouwkomplexen. Hiervoor in de plaats kwamen nieuwe boerderijen in het buitengebied.

II. Situering.

De oudste boerderijen lagen op de hoger gelegen stroomruggen met een onregelmatige blokverkaveling. Hun ligging werd bepaald door de bodemgesteldheid en waterlopen.
In tegenstelling tot de boerderijen op de oude kultuurgronden, treffen we de boerderijen in de ontginningsgebieden meestal aan op de kop van de kavels. Daarbij zijn ze niet evenwijdig aan de weg gebouwd, maar volgen zij de kavelgrenzen, waardoor een zo voordelig mogelijke erfindeling is ontstaan.

III. Wijzigingen in de bedrijfsvoering

Eeuwenlang is het boerenbedrijf een kleinschalige aktiviteit geweest van akkerbouw in kombinatie met het houden van wat melkvee en schapen. Een groot deel van de bevolking vond hierin een middel van bestaan.

19de eeuw.

Aan het einde van de 19de eeuw ging het aantal mensen dat in de landbouw werkzaam was, terug lopen.
Enerzijds was dit het gevolg van het feit dat in de grote steden, in de opkomende industrie meer te verdienen was.
Anderzijds kon door beter landbouwonderwijs en de introduktie van kunstmest het werk efficienter en door minder mensen worden uitgevoerd.

De landbouwcrisis in de periode van 1873 tot 1895, als gevolg van de grootschalige (goedkope) graanimport vanuit Amerika, veroorzaakte tegelijkertijd een verschuiving van akkerbouw naar veeteelt, veelal in kombinatie met fruitteelt.
Bij de wijzigingen die de boerderijen hiertoe ondergingen werden vaak de kelders voorzien van (nieuwe) pekelbakken en werden kaas- en wringkamers ingericht.

Naast een aantal boerderijen was in de loop van de 19de eeuw een apart bak- en/of zomerhuis gebouwd, waar de familie gedurende de zomermaanden verbleef. Een deel van dit zomerhuis werd dan vaak als kaasmakerij ingericht.

20ste eeuw.
In de jaren 20 van deze eeuw zijn uitgebreide landbouwkomplexen vervangen door hoogstamboomgaarden. Ook schakelde men over op het kweken van fruit en bloemen in kassen.
Tussen 1930 en 1965 waren er in en rond het dorp Bunnik vele kwekerijen te vinden o.a. Bouwlust, Engenoord, Welgelegen.

Na de Tweede Wereldoorlog.
In de jaren 60 worden de hoogstamboomgaarden grotendeels weer gerooid en vervangen door laagstamboomgaarden of grasland en maïsvelden. Naast fruitteelt wordt de intensieve veehouderij de belangrijkste bron van inkomsten.
Ten behoeve hiervan worden op de erven grote ligboxstallen en veevoedersilo's gebouwd.

In de jaren 50 en 60 wordt het kaasmaken overgenomen door de grote zuivelfabrieken. De kaas- en wringkamers verliezen zo hun functie en worden meestal bij het woonhuisgedeelte getrokken.
Hetzelfde geldt voor het bak/zomerhuis veelal wordt het verbouwd tot apart woonhuis (voor ouders of de jonge boer).

IV. Erfindeling.
In het Kromme Rijngebied gaat het met name om gemengde bedrijven. We treffen derhalve op de erven zowel stallen als schuren en tasruimte aan.
Een brede inrit zorgt voor de ontsluiting van het erf. Veelal loopt deze tussen het hoofdgebouw en naast gelegen schuur op het bak/zomerhuis door naar achteren, waar de inrit uitmondt in een keerplaats voor de wagens.
Hier rondom bevinden zich veelal de overige schuren, stallen, hooitassen en een mesthoop.
Ligt de boerderij aan het water dan beschikt men over een eigen toegangsbrug. Soms treffen we ook een boenhok of stoep langs het water aan.

V. Erfbeplanting.
Voor het woonhuis bevindt zich in de meeste gevallen een siertuin.
Oorspronkelijk was deze gebaseerd op de middeleeuwse kloostertuin, waar het nuttige met het aangename werd gekombineerd. Thans is deze vervangen door gazons met bloemenborders.
Daarnaast is er van oudsher vaak een moestuin en kleine boomgaard. Deze elementen werden oorspronkelijk door hagen van elkaar gescheiden.
Aan het einde van de 19de eeuw, worden de hagen rond de siertuin vervangen door een hekwerk met een monumentaal toegangshek.
Het meest karakteristieke onderdeel van de erfbeplanting wordt gevormd door de leilinden. Vaak gesnoeid in siervormen, zoals palmet, vormen zij een natuurlijke zonwering.

VI. Boerderij-typen.
Wij kunnen in het Kromme Rijngebied, drie typen boerderijen onderscheiden, te weten het langhuis-, het krukhuis- en het dwarshuistype, alle drie behorend tot de zgn. hallehuisgroep.

De gemeenschappelijke kenmerken zijn:
- een driebeukige gelede ruimte (d.w.z. drie naast elkaar gelegen ruimten waarvan de middelste onder de nok ligt).
- de toepassing van het ankerbalkgebint (zie verder)

Het langhuis.
Het meest eenvoudige type is het langhuis, meestal op een rechthoekige plattegrond, waarbij woonhuisgedeelte en bedrijfsgedeelte in elkaars verlengde onder één doorlopende kap zijn ondergebracht.

Het krukhuis.
Bij het krukhuis is het woonhuisgedeelte aan één zijde uitgebreid met een dwars op het woongedeelte geplaatst bouwvolume. Het gebouw krijgt een L-vormige plattegrond.

Het dwarshuis.
Bij het dwarshuis is er sprake van uitbreiding van het woonhuisgedeelte aan beide zijden, zodat een T-vormige plattegrond ontstaat.
Het woonhuis is haaks c.q. dwars op het achterhuis geplaatst, beide onder een eigen kap. Het achterhuis kent de 3-deling van het hallehuis. In een later stadium krijgt de boerderij door verbreding van het achterhuis weer een rechthoekige plattegrond.

Binnen de gemeente Bunnik zijn de langhuis- en dwarshuisboerderij het meest voorkomende type boerderij. De krukhuisboerderij komt weinig voor, met uitzondering van enkele oude voorbeelden, zoals De Boeie en het Burgje (17de eeuw).

VII Indeling.
Bij alle drie de typen boerderijen wordt het woonhuisgedeelte door middel van een brandmuur van het achterhuis (de bedrijfsruimte) gescheiden.

Het woonhuisgedeelte.
Algemeen treffen we in het woonhuisgedeelte een woonkamer aan met stookplaats, die oorspronkelijk ook gebruikt werd om het eten te bereiden en een kelder met opkamer.
In veel gevallen is er nog een apart vertrek, waarin oorspronkelijk bedstedes.
Bij de krukhuisboerderij bevindt de kelder met opkamer zich meestal in het uitgebouwde gedeelte.
De aparte keuken is veelal pas in de 20ste eeuw aangebracht, soms in een van de vertrekken van het woonhuisgedeelte soms ook in het achterhuis op de plaats waar voorheen een spoel- of pomphok was of het wringhuis.

De kelder.
De oudste kelders van omstreeks 1600 waren voorzien van een tongewelf, eventueel uitgebreid met steekkappen of bij wat meer uitgebreide kelders van een kruisgewelf.
In de 19de eeuw kregen de kelders in de regel een troggewelf.
Er zijn ook kelders voorzien van een houten balken plafond.
De meeste oude kelders hadden een plavuizen vloer.
De kelder diende als opslagruimte voor levensmiddelen en melk. Er waren tevens bakken voor het pekelen van vlees en kazen.
De meeste pekelbakken die men nu aantreft dateren uit de 19de eeuw, toen de kaasproductie op grote schaal plaats vond.

De opkamer.
De opkamer had geen specifieke functie, deze kon als woonkamer, slaapkamer of als kaaskamer in gebruik zijn.
Bronnen vermeldem soms het gebruik van de opkamer als tapperij of als raadskamer waar schout en schepenen zitting hielden.

Het achterhuis.
Karakteristiek voor het Utrechtse gebied is een verdeling van het achterhuis in een middendeel met rechts en links een stalgedeelte.
De eventueel bevloerde zolder deed dienst als opslagruimte voor hooi of graan. Boven de stalgedeeltes was soms ook nog een soort zolder of opslagruimte, de hild.
Deze indeling kunnen we duidelijk in de achtergevel herkennen. In het midden is een grote achterbaander die toegang geeft tot de deel, geflankeerd door 2 stal- of mestdeuren.
Boven de achterbaander is een zolder- of hooiluik.

VIII Kapkonstructie.
De kapconstructie van de boerderij is vrijwel (nog) altijd van hout. Oorspronkelijk werd eiken hout het meest toegepast, echter sinds de 17de eeuw ook grenen hout. Sinds de 19de eeuw wordt ook het goedkopere vurenhout gebruikt.
Daar hout een vrijkostbaar bouwmateriaal was, werd vaak sloophout opnieuw gebruikt.

Gebint of spant.
Bij de boerderijen in het Kromme Rijngebied die behoren tot de hallehuisgroep, treffen we meestal het ankerbalkgebint aan.
Hierbij steekt de gebintbalk met een pen door de stijlen heen en is daarachter verankerd met één of twee houten wiggen. Een enkele keer treffen we ook het tussenbalkgebint aan. De gebintbalk is met een pen in de stijlen opgelegd. Een verankering met wiggen ontbreekt.
Soms zijn zgn. telmerken aangebracht.
Dit zijn merktekens, die bedoeld waren als hulpmiddel bij het in elkaar zetten van de spanten.

IX Dakbedekking.
Riet is eeuwenlang het meest toegepaste bedekkingsmateriaal geweest. Sinds de vorige eeuw wordt dit materiaal meer en meer verdrongen door materiaal dat goedkoper, duurzamer en minder brandgevaarlijk is, namelijk dakpannen en zelfs golfplaten.

X Materiaalgebruik
Het materiaalgebruik was lange tijd afhankelijk van hetgeen er aan materiaal in de directe omgeving voor handen was.
De alleroudste boerderijen waren van vlechtwerk al of niet met leem bestreken en waren voorzien van een rietenkap. Een situatie die tot ver in de middeleeuwen zal blijven voortduren.
Globaal gesproken wordt in het rivierengebied rond 1600 baksteen ook op grotere schaal toegepast bij de bouw van boerderijen.
Aanvankelijk alleen de kelder met de opkamer de zgn. stenen kamer, later het gehele woonhuisgedeelte. Het achterhuis bleef nog vaak van hout.
Rond het midden van de 19de eeuw heeft de baksteen de andere bouwmaterialen nagenoeg geheel verdrongen.

De baksteen was afkomstig van de steenfabrieken langs de grote rivieren en aan de Kromme Rijn ten zuiden van Werkhoven (Leemkolk).
In de 19de eeuw werden bij veel boerderijen de muren bepleisterd.
In Bunnik zijn er talloze voorbeelden van. Het zijn vooral vrij monumentale dwarshuisboerderijen, bijvoorbeeld 't Uilengat, 't Vagevuur.

Enerzijds gebeurde dit uit praktische overwegingen om het huis te beschermen tegen vochtinwerking, anderzijds uit esthetisch oogpunt.
Verbouwingen en uitbreidingen konden op deze manier worden weggewerkt.
Bovendien kreeg de boerderij een meer "eigentijds" aanzien, geheel in de lijn van de opvattingen zoals die in de burgerlijke bouwkunst tot uitdrukking kwamen.
Imitatie-voegen in het pleisterwerk moesten het gebruik van natuursteen suggeren.
De invloed van de burgerlijke bouwkunst uit zich ook in de gevelindeling en ornamentatie. Zoals bijvoorbeeld het centraal geplaatste inpandige portiek, de symmetrische gevelindeling, siermetselwerk in gekleurde baksteen en glas-in-lood in de vensters.

XI Venster.
De meeste boerderijen zijn voorzien van schuifvensters. Afhankelijk van de periode waarin de boerderij is gebouwd of er verbouwingen hebben plaats gevonden, varieert het aantal roeden in de schuifvensters.
De oudste schuifvensters, laat 17de eeuw en 18de eeuw hadden kleine ruitjes en dus veel roeden.
In de loop der tijd worden de ruiten steeds groter en verminderd het aantal roeden.
Aan het einde van de 18de eeuw treffen we veelal 9+6= 15 ruits of 12+8= 20 ruits schuifvensters aan.
In de 19de eeuw worden het uiteindelijk (4+2) 6 ruits schuifvensters. Aan het einde gevolgd door zgn. T-vensters, waarbij alleen het onderste deel van het raam een vertikale roede of tussenstijl heeft.
De 6-ruits en T-vensters worden tot in de 20ste eeuw toegepast. In de loop van deze eeuw worden de bovenramen van de schuifvensters vaak voorzien van glas-in-lood.
Het komt echter ook veelvuldig voor dat zij vervangen worden door draaivensters of brede samengestelde vensters, in navolging van de burgerlijke bouwkunst.
Hierdoor wordt de oorspronkelijke gevelindeling nogal aangetast.

XII Detaillering.
Enkele opvallende details die we bij een aantal boerderijen aantreffen zijn de soms rijk geornamenteerde windveren en topgeveldekoraties (v.b. Nieuw-Slagmaat).
De luiken, die ook een beschermende funktie hebben, zijn veelal geschilderd in de kleuren van het wapen van de landheer, tot wiens bezit de boerderij behoort.
Bijvoorbeeld de Beverweerdse boerderijen, zij zijn te herkennen aan de kleur van het houtwerk, met name de luiken, geschilderd in de kleuren oker, groen en rood.
Verder treffen we bij een aantal boerderijen dievenijzers aan voor de vensters van de kelder en de kaaskamer.
Sommige boerderijen zijn voorzien van siergevelankers.

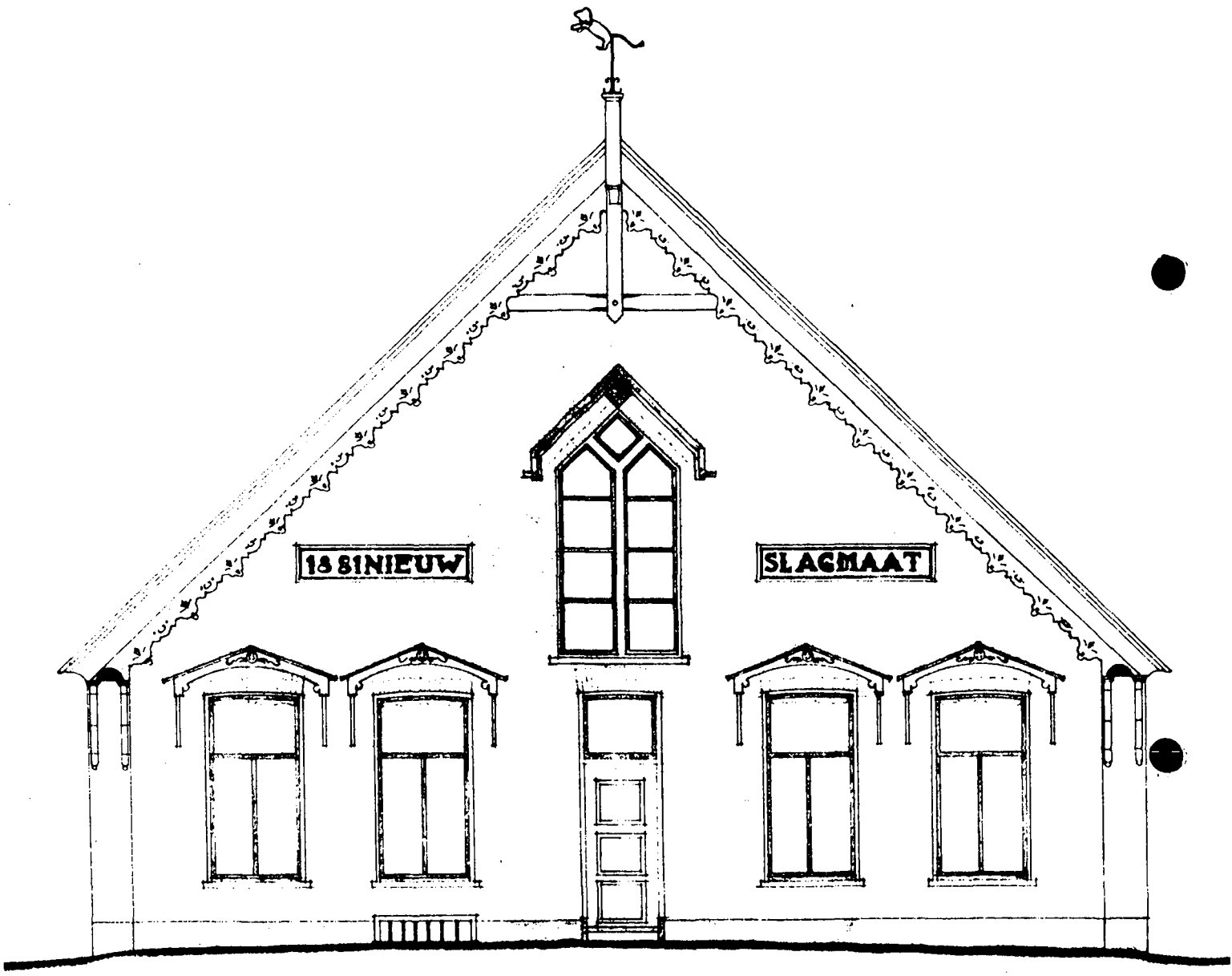
1881NIEUW
SLAGMAAT

Literatuur boerderijen

Boerderijen, vouwblad R.D.M.Z. 1978.

R.C. Hekker en J.M.G. van der Poel,
De nederlandse boerderij in het begin van de 19de eeuw, Arnhem 1967.

J.J. Voskuil, Van vlechtwerk tot baksteen, Arnhem 1979 (SH 130).

P.A.M. van Wijk (red.),
Boerderijen bekijken, Arnhem 1985 (SHBO)

E. Zandstra
Shell boerderijengids, 1964 (Shell-uitgave).

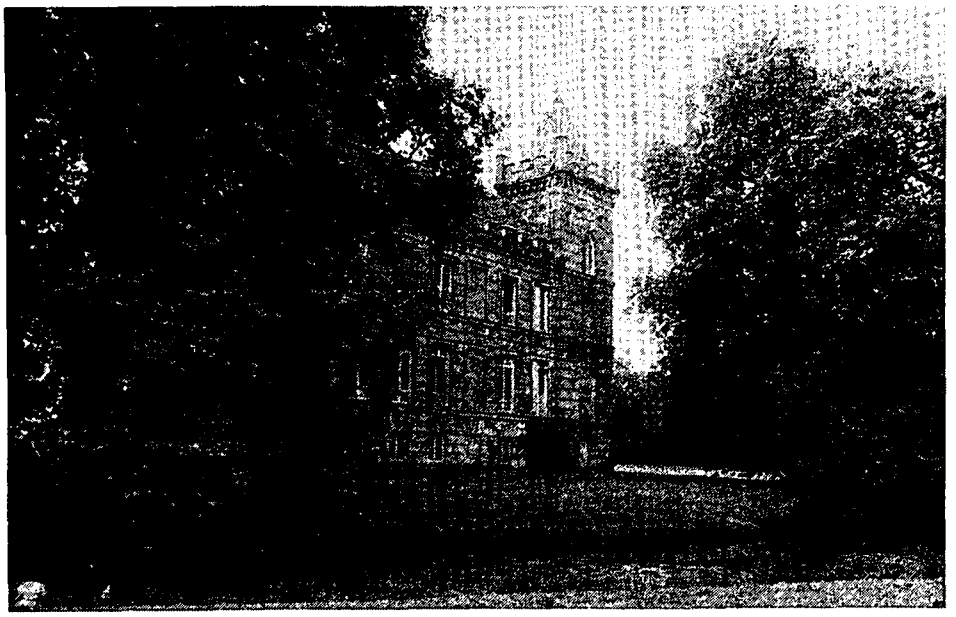

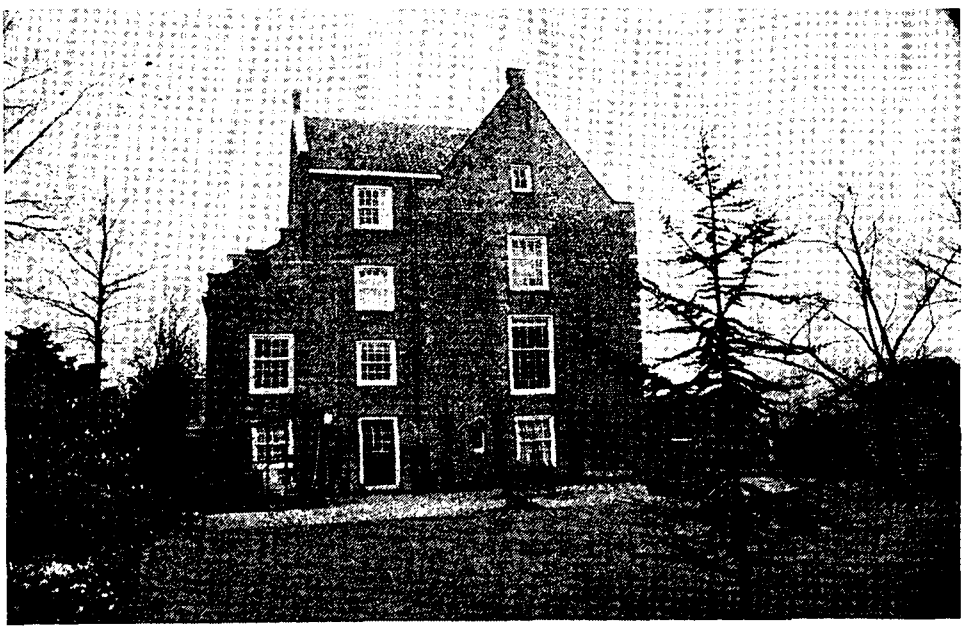

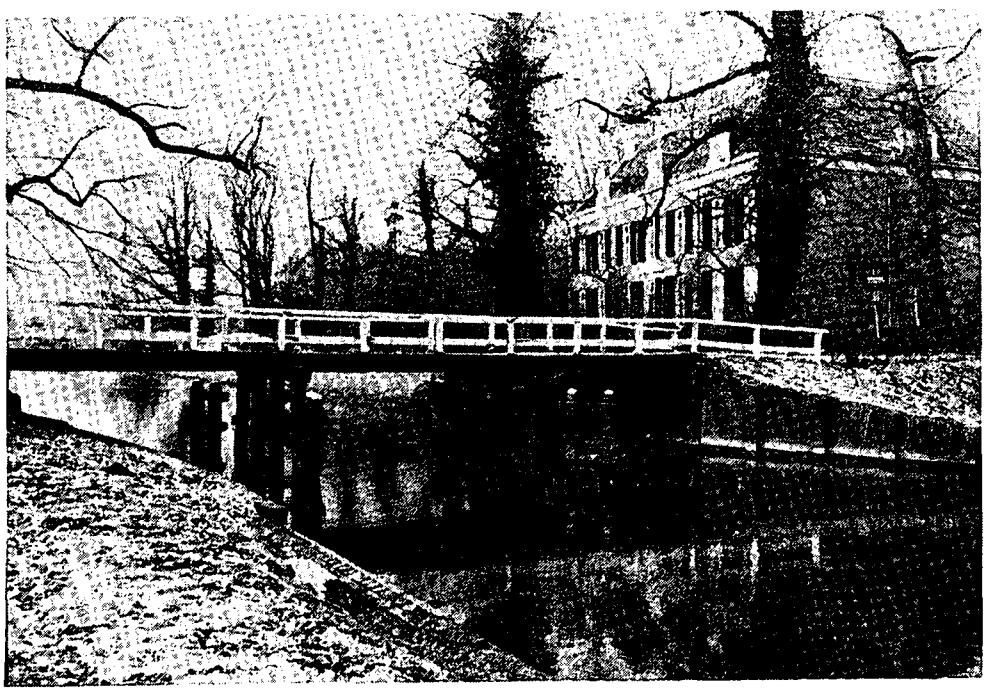

KASTELEN EN BUITENPLAATSEN.

De middeleeuwen.

Het oudste en meest eenvoudige kasteel is de woontoren voor de kleine landadel.
Het is in feite een versterkt stenen huis omgeven door een gracht of staande op een kunstmatige verhoging en met een vierkante of rechthoekige plattegrond.
Doorgaans bestaat de woontoren uit 3 verdiepingen met slechts 1 vertrek per verdieping: een begane grond of souterrain voor opslag e.d., een verdieping met woonzaal te bereiken via een buitentrap en daarboven een slaapvertrek.
Sommige woontorens zijn voorzien van een verbrede dakgoot met kantelen, waarachter een primitieve weergang.
In het Kromme Rijngebied verschijnen na het opnieuw uitvinden van de baksteen de eerste woontorens in de 13de eeuw. Zij zullen ook in de 14de en 15de eeuw worden gebouwd, zonder veel wijzigingen te ondergaan.
Rond 1300 nam het aantal woontorens sterk toe. Dit was o.a. het gevolg van de groeiende macht van de landadel en een zekere welvaart door de ontginningen van woeste gronden.

Baksteen was bovendien een redelijk goedkoop en degelijk bouwmateriaal, dat in het Kromme Rijngebied ruim voor handen was.
Een stenen woontoren bood ook meer bescherming bij vijandelijkheden, hoewel het primair een woonfunktie had en geen verdedigingsfunktie zoals de donjons.

Deze versterkte stenen huizen of woontorens treffen we enerzijds aan op de grens van de oude kultuurgronden en de ontgonnen gebieden bijvoorbeeld Weerdenburg, en anderzijds op de waarden langs de Kromme Rijn, zoals Amelisweerd en Beverweerd, alle waarschijnlijk 13de eeuws.
Cammingha/de Beesde dateert waarschijnlijk uit een iets latere periode, maar dit stenen huis heeft niet de oorspronkelijke opzet van een woontoren gehad en waarschijnlijk ook geen omgrachting.

Het kasteel.

In de loop der tijd worden deze eenvoudige woontorens uitgebreid met woonvleugels, weermuur met bijgebouwen en hoektorens en vaak een poortgebouw, alles omgeven door een gracht. Soms is er sprake van een voorburcht die apart omgracht is en via een brug met het kasteel verbonden is.
Op de voorburcht of in de direkte omgeving van het kasteel staat veelal een boerenwoning aanvankelijk van hout opgetrokken.

De tuinaanleg.

De middeleeuwse kastelen met hun militaire karakter, beschikken slechts over een bescheiden tuin. De in de nabijheid van het kasteel gelegen boomgaard doet lange tijd ook dienst als ruimte om zich te verpozen. Verder zullen er een moes- en kruidentuin zijn geweest en in enkele gevallen een kleine besloten siertuin.

16de eeuw.

In de late middeleeuwen verliezen de woontorens en kastelen hun rol als verdedigbaar huis als gevolg van het gebruik van doeltreffender kanonvuur en een andere wijze van oorlogsvoering.
Daarnaast groeide de macht van de rijke burgerij ten nadele van de landadel. Hun positie werd steeds meer uitgehold.

Aan het einde van de 15de eeuw worden de Staten van Utrecht opgericht. Hierin hebben vertegenwoordigers van de drie standen zitting, te weten:
- de hoge geestelijkheid;
- de geboorte adel;
- de vertegenwoordigers van de steden, de burgerij.

In 1536 (of 1537 bepalen de Staten van Utrecht dat bezitters van zgn. ridderhofsteden zitting kunnen nemen in de Staten van Utrecht als vertegenwoordigers van de tweede stand (de adel).
Om zich bezitter van een ridderhofstad te kunnen noemen, moest aan een aantal eisen worden voldaan:
- het huis moest omgracht zijn en voorzien van een ophaalbrug en poortgebouw;
- het huis moest weerbaar zijn of weerbaarheid suggereren;
- het huis moest minstens reeds één generatie in bezit van het geslacht zijn.

Het hebben van een ridderhofstad bracht voor de bezitter belastingprivileges met zich mee, om het huis te kunnen onderhouden.
Slechts een beperkt aantal versterkte huizen wordt officieel als ridderhofstad erkend, Rhijnauwen 1536, Oud-Amelisweerd 1537, Nieuw-Amelisweerd 1538, Beverweerd (?).
Het hebben van een versterkt huis was één van de voornaamste uiterlijke kenmerken van de adel op het platteland.

De tuin.
Het feit dat de kastelen hun militaire funktie verloren hebben, bracht ook een grote verandering te weeg in de inrichting van de tuinen.
Men kreeg meer ruimte om de tuinen uit te breiden.
Onder invloed van de ontwikkelingen afkomstig uit Italië werd de tuin volgens een strak geometrisch patroon aangelegd. Deze zgn. renaissance-tuinen zullen tot ver in de 17de eeuw worden aangelegd. Zij worden gekenmerkt door beslotenheid en een duidelijke relatie tussen het woonhuis en tuin.

17de en 18de eeuw.
Een aantal van de versterkte huizen met name degene die stonden op de grens van de oude kultuurgronden en de ontginningsgebieden, zullen geheel of nagenoeg verdwijnen (Weerdenburg, Ter Vene, Hogeland).
Andere gelegen langs de Kromme Rijn zullen een andere funktie krijgen, die van buitenverblijf.

Vanaf het begin van de 17de eeuw kwam een aantal van de middeleeuwse kastelen die door met name katholieke landadel verlaten of te koop aangeboden was, in handen van door handel rijk geworden patriciers.
Zij lieten de nog vaak middeleeuwse huizen uitbreiden en moderniseren of een geheel nieuw huis op de bestaande fundamenten optrekken, die zij dan inrichten als buitenverblijf.
Deze tendens zette zich in de 18de eeuw voort, toen het voor een steeds grotere groep van de landadel financieel onmogelijk werd hun bezittingen naar behoren te onderhouden en zij gedwongen werden hun huizen en soms ook hun landerijen te verkopen.

In het jaar 1672 worden in het Kromme Rijngebied een groot aantal kastelen en buitenplaatsen verwoest door oprukkende Franse legers (o.a. Nieuw- en Oud-Amelisweerd, Rhijnauwen en Cammingha).
Nadien werden zij veelal hersteld of vervangen door een geheel nieuw huis in een op de architektuur van Frankrijk geinspireerde bouwstijl, het Franse Klassicisme.

Deze bouwstijl werd in Nederland geintroduceerd door een uitgeweken Franse Hugenoot, de architect Daniel Marot. Hij ontwikkelde een nieuw type buitenhuis, bedoeld voor tijdelijke bewoning, het blokvorming buitenhuis.
Dit type buitenhuis zou tot ver in de 19de eeuw het geijkte type woonhuis voor een buitenplaats blijven. Het bestaat uit een bakstenen nagenoeg vierkant of rechthoekig blok van twee bouwlagen onder een afgeplat schilddak en met een symmetrische voorgevel; ingangspartij in het midden met aan weerszijde één of meerdere vensters.
Ook de indeling van het gebouw is symmetrisch met een gang in het midden tot aan de achtergevel met aan weerszijde vertrekken.
Binnen dit type bestaan diverse variaties. (Oud-Amelisweerd, Rhijnauwen).

De tuin en bijgebouwen.
Met de bebouwing veranderde ook de tuinaanleg. Het meest in het oogspringende element van de nieuwe formele of barokke tuin, was het stelsel van lanen, met een lange midden as gericht op het hoofdgebouw en een aantal dwarsassen.
De barokke tuin doorbrak de beslotenheid van de Renaissance tuin en legde op veel grotere schaal beslag op de omgeving.
De tuin gaf door allerlei zichtassen de indruk zich in het omringende landschap op te lossen. Het landschap werd als het ware onderdeel van de tuin.
De symmetrische opzet van de tuin zet zich voort in de plaatsing van de bijgebouwen ten opzichte van het hoofdgebouw.
In de regel gaat om één of meerdere koetshuizen met een koetsiers- en tuinmanswoning. Verder een orangerie en een duiventoren, die ook een praktische functie vervulde, een theekoepel of tuinprieel en een ijskelder. Deze zorgde ervoor dat men ook gedurende de zomermaanden over ijs beschikte.
De hoofd toegangswegen tot de tuin werden gemarkeerd door een monumentaal toegangshek met in de nabijheid een portierswoning.

De landschapstuin.
Tegen het einde van de 18de eeuw verliest de formele tuin haar aantrekkingskracht. Onder invloed van de Engelse ideeen over tuinaanleg, waarbij de natuur zelf als inspiratiebron gold zien we dat vanaf omstreeks 1770 de tuinen herschapen worden in parken, die een ideaal landschap moeten voorstellen met steeds wisselende gezichten.
Kronkelende paden, slingervijvers, kunstmatig opgeworpen heuvels, boomgroepen en allerlei bouwsels als tempeltjes en tuinpriëlen doen hun intrede.
Vele formele tuinen werden aangepast, waarbij vaak de strukturele elementen als het lanenstelsel gehandhaafd bleven.
Deze ontwikkeling zet zich in de 19de eeuw voort.
Het grote voordeel van de landschapstuin was dat men de natuur grotendeels het werk liet doen. Het onderhoud was veel minder kostbaar dan van de formele tuin.

19de eeuw.
In de 19de eeuw worden onder invloed van de zich wijzigende mode een aantal buitenplaatsen "gemoderniseerd".
Zij worden voorzien van grotere zgn. Empire vensters of krijgen een witte bepleistering, al dan niet verlevendigd met imitatievoegen (Nieuw-Amelisweerd).

Gaande weg, wordt de Franse invloed minder en zal uiteindelijk verdrongen worden door meer historiserende stijlen.
Een aantal buitenplaatsen wordt grondig verbouwd naar de laatste mode; romantische middel-eeuwse kastelen. Bijvoorbeeld kasteel Beverweerd dat in neogotische stijl wordt verbouwd.

Tuinaanleg.
Naast landschappelijk aangelegde tuinen en parken wordt aan het einde van de 19de eeuw, zij het op beperkte schaal toch weer terug gegrepen op een meer formele tuinaanleg. Veelal in de direkte omgeving van het huis worden grasvelden en rozenperken aangelegd, geaccentueerd door in bakken geplaatste palmen en agaven.
Een voorbeeld hiervan was de rozentuin bij Rhijnauwen (thans verdwenen).

20ste eeuw.
Een groot aantal kastelen en buitenplaatsen hebben in de 20ste eeuw hun funktie verloren. Evenals in de 18de eeuw is het voor veel eigenaren financieel niet meer mogelijk hun bezit te onderhouden, waardoor zij gedwongen worden hun huizen en soms ook hun landerijen te verkopen.
Veel huizen hebben een andere bestemming gekregen.
Zij zijn als kantoor, opleidingsinstituut (Beverweerd), voor jongerenhuisvesting (Nieuw-Amelisweerd) of als jeugdherberg (Rhijnauwen) ingericht.

LITERATUUR KASTELEN EN BUITENPLAATSEN.

J.D.M. Bardet,
Kastelenboek provincie Utrecht
Bussum 1875.

I.J. Hoekstra, H.L. Jansen, I.W.L. Moerman (red.)
Liber Castellorum, 40 variaties op het thema kasteel
Zutphen 1981.

E.H. Ter Kuile
Kastelen en Adelijke huizen (Serie De Schoonheid van ons land nr. 13)
Amsterdam 1954.

P.E. van Reijen,
Middeleeuwse kastelen in Nederland
's-Gravenhage 1910.

C.H.C.A. van Sypesteijn.
Oud-Nederlandsche tuinkunst
's-Gravenhage 1910.

H.M.W. van der Wijck,
De Nederlandse Buitenplaats, asp. van ontwikkeling, bescherming en herstel.
Alphen a/d Rijn 1982. (proefschrift 1974).

Vouwblad R.D.M. Z, kastelen en buitenplaatsen.

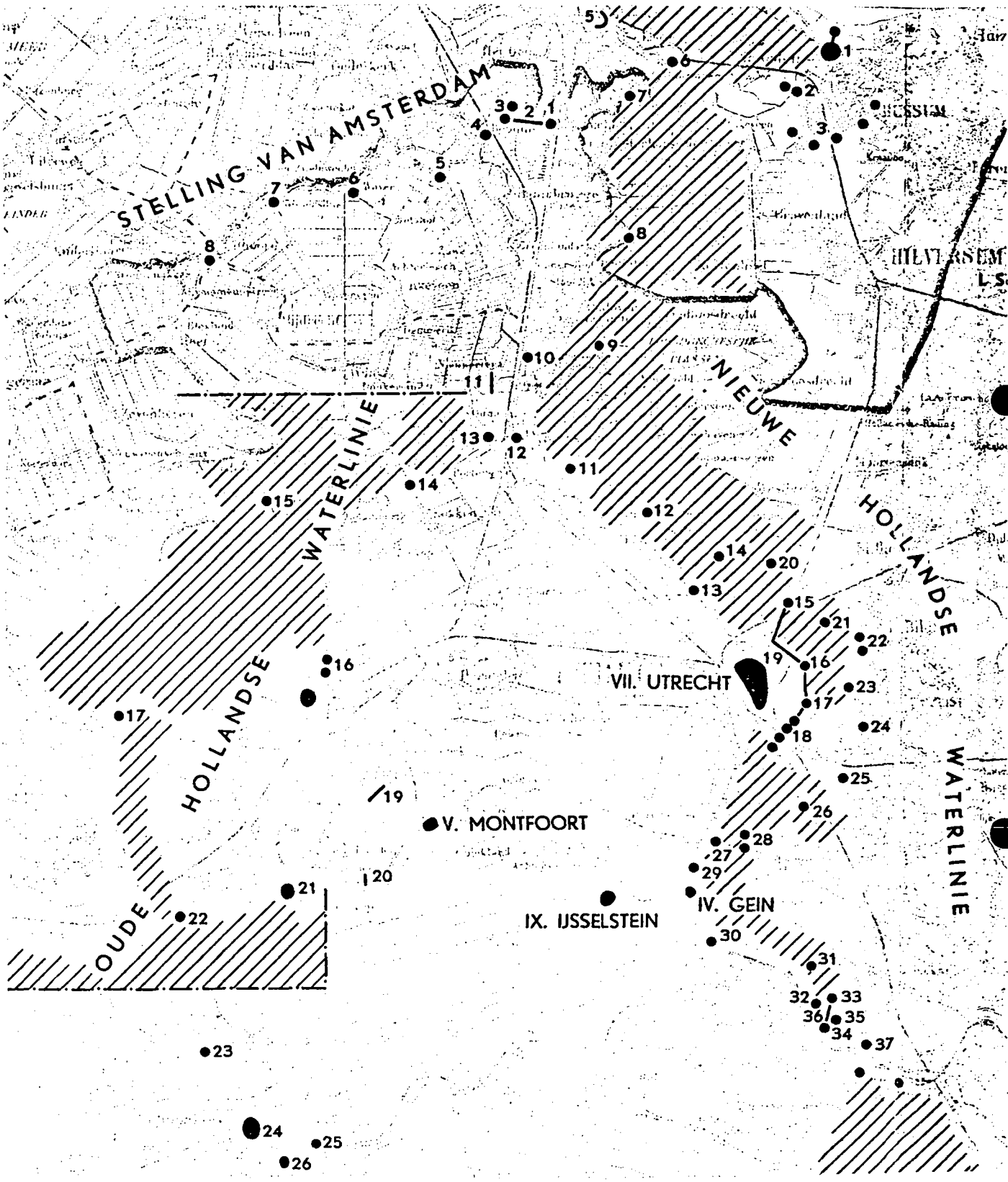
STELLING VAN AMSTERDAM
NIEUWE HOLLANDSE WATERLINIE
OUDE HOLLANDSE WATERLINIE
VII. UTRECHT
V. MONTFOORT
IV. GEIN
IX. IJSSELSTEIN

VERDEDIGINGSWERKEN.

De forten Vechten en Rhijnauwen behoren evenals het merendeel van de verdedigingswerken in het Kromme Rijngebied tot de zgn. Utrechtse of Nieuwe Hollandse Waterlinie. Oorspronkelijk was deze linie in de 19de eeuw aangelegd als aanvulling op de Oude Hollandse Waterlinie. Deze laatste is in de 17de eeuw, na meningsverschillen tussen de provincies Utrecht en Holland aangelegd op Hollands grondgebied. De stad Utrecht en omstreken bleven nagenoeg onbeschermd.
Het gevolg van deze onvolledige verdedigingslinie was dat de Fransen in 1672 ongehinderd de stad Utrecht hebben kunnen innemen.
Sinds die tijd zijn er verschillende plannen ontwikkeld om de stad Utrecht binnen de linie te trekken, echter zonder resultaat.
In 1815 komt hier verandering in door het besluit van koning Willem I om een nieuwe waterlinie aan te leggen waar de stad wel binnen viel.
Dit besluit betekende dat de Oude Hollandse Waterlinie, hoewel aanvankelijk nog bedoeld als reserve linie, later grotendeels overbodig zou worden.
In eerste instantie werden in de jaren 1819-1824 achtereenvolgens 5 forten rond de stad Utrecht aangelegd, voorts 4 lunetten op de Houtense vlakte, het fort Jutphaas en de werken bij Vreeswijk en het Spoel.
In de periode van 1824 tot 1840 kwamen de werkzaamheden stil te liggen als gevolg van omvangrijke vestigingbouw in de zuidelijke Nederlanden en daarna als gevolg van de Belgische afscheiding.

Hierna werd de aanleg voortgezet en werden de meeste werken voorzien van bomvrije gebouwen.
De voornaamste forten kregen op instigatie van de Genie-officier Merkens van Gendt grote ronde bomvrije stenen torens van enige verdiepingen met een open batterij. In 1841 werd de eerste toren op het fort Honswijk gebouwd.
De andere forten werden voorzien van bomvrije wachthuizen.

Op 21 december 1853 werd de wet op het instellen van verboden kringen van kracht, die bepaalde dat in de direkte omgeving van verdedigingswerken niet of alleen in hout mocht worden gebouwd. (b.v. Koningslaan 32 en 34., Achter-dijk 20).
Pas in 1951 werd deze wet bij Koninklijk Besluit buiten werking gesteld, een wet die diverse stadsuitbreidingen had tegengehouden.

De introductie van het getrokken geschut rond 1860, met een grotere draagkracht en trefzekerheid, maakte de stenen torens die boven de omwalling van de forten uitstaken, zeer kwetsbaar.
In veel gevallen leidde dit er toe dat de bovenste verdieping afgebroken en aanaarding aangebracht werd.
De torens en wachthuizen deden geen dienst meer als geschutsopstelling, echter nog wel vele jaren als logiesruimten, opslagplaats e.d.
Een tweede gevolg van het nieuwe verder dragende geschut, was dat een aantal nieuwe verdedigingswerken nodig waren ten oosten van de stad Utrecht, ter bescherming van het stedelijk gebied.
In de jaren 1867-1870 werden o.a. de forten Rhijnauwen en Vechten aangelegd, tussen 1877 en 1880 aangevuld met twee kleine forten, Hoofddijk en 't Hemeltje.

De vestigingwet van 18 april 1874 "tot regeling en voltooiing van het vestingsstelsel" veroorzaakte een nieuwe bouwaktiviteit.
De meeste forten kregen meer bomvrije gebouwen, zoals kazernes en remises voor munitie en geschut.

Ook werden nog enkele nieuwe werken aangelegd, zoals aan de Waalsewetering en aan de Korte Uitweg onder Houten en werden bestaande verdedigingswerken voorzien van verbindingsvallen, zgn. gedekte gemeenschapswegen.

Kort na de voltooiing van de Utrechtse- of Nieuwe Hollandse Waterlinie, omstreeks 1885, maakte de uitvinding van de brisantgranaat de forten als opstellingsplaats voor het geschut waardeloos.
De bomvrije gebouwen waren niet langer bestand tegen het belegeringsgeschut en een heel nieuwe verdedigings- en opstellingstaktiek werd noodzakelijk, waarbij het zware geschut in wisselende batterij - opstelingen buiten de forten moest worden opgesteld.
Na 1885 werden slechts verbeteringen van relatief ondergeschikt belang aangebracht en het onderhoud werd tot een minimum beperkt.

Hoewel de oude forten en inundatielinies nog als voornaamste verdedigingsterreinen gehandhaafd bleven, werden deze tijdens de mobilisatie van 1914-1918 versterkt met betonnen onderkomens.
Het type 1918, een schuilplaats voor 6 manschappen in gehurkte houding werd in grote getalen gebouwd o.a. bij de forten van de Nieuwe Hollandse Waterlinie. Het voordeel van deze betonnen onderkomens was dat ze snel gebouwd konden worden, klein van afmeting waren en makkelijk aan te passen waren aan de verschillende terreinomstandigheden.
Van groot belang was het feit dat de verschillende funkties die voorheen in een fort samengebracht waren nu verspreid waren, waardoor de trefkans van de vijandelijke artillerie aanzienlijk verkleind werd.
Na de eerste wereldoorlog vindt er een duidelijke verschuiving in de houding van de legerleiding plaatst ten gunste van het nieuwe stelsel van kleine verspreid liggende betonnen onderkomens.
In de 5 jaar voor de tweede wereldoorlog zijn er meer dan 1800 van gebouwd als aanvulling op de bestaande linies, waarbij de forten zelf van ondergeschikt belang werden.

Veel forten die hun militaire funtie hebben verloren, hebben door hun veelal bijzondere fauna en flora een andere waarde gekregen. Het fort Rhijnauwen is een natuurmonument.

De forten Vechten en Rhijnauwen tussen 1867 en 1869 gebouwd als onderdeel van de Nieuwe Hollandse Waterlinie, waartussen tijdens de mobilisatie van 1914-1918 een hele serie betonnen groepsschuilplaatsen als aanvulling is aangelegd, vormen samen met de in de direkte omgeving liggende buitenplaatsen Oud- en Nieuw-Amelisweerd en Rhijnauwen en het archeologisch terrein van oude Romeinse legerplaats Fectio onder Vechten een zeer belangrijk cultuur-historisch waardevol gebied.

LITERATUUR FORTEN:

red. H. Brand en J. Brand,
De Hollandse Waterlinie
Utrecht/Antwerpen 1986.

G. Knoppert,
De forten rond Utrecht, Verdedigingswerken in de Nieuwe Hollandse Waterlinie, Utrecht 1983.

Ad Littel
De oude vestingwerken in de provincie Utrecht
verslag van een onderzoek naar hun waarde voor de natuurbehoud, 2 delen, Utrecht 1978, 19 SBB.

J. Sneep, H.A. Treu en M. Tijdeman, met bijdragen van vele anderen,
Vesting, vier eeuwen vestingbouw in Nederland
's-Gravenhage 1982.
(Stichting Menno van Coehoorn)

J. Sneep,
Atlas van historische vestingwerken in Nederland, deel III, de provinciën Utrecht en Noord-Holland/
(Stichting Menno van Coehoorn)

A.H. Mohr,
Vestingbouwkundige termen
's-Gravenhage 1983.
(Stichting Menno van Coehoorn)

R. Schimmel,
Forten Noord-Holland, concept nota P.P.D. Noord-Holland 1985.

Vestigingwerken
vouwblad R.D.M.Z., 1981.

BUNNIK

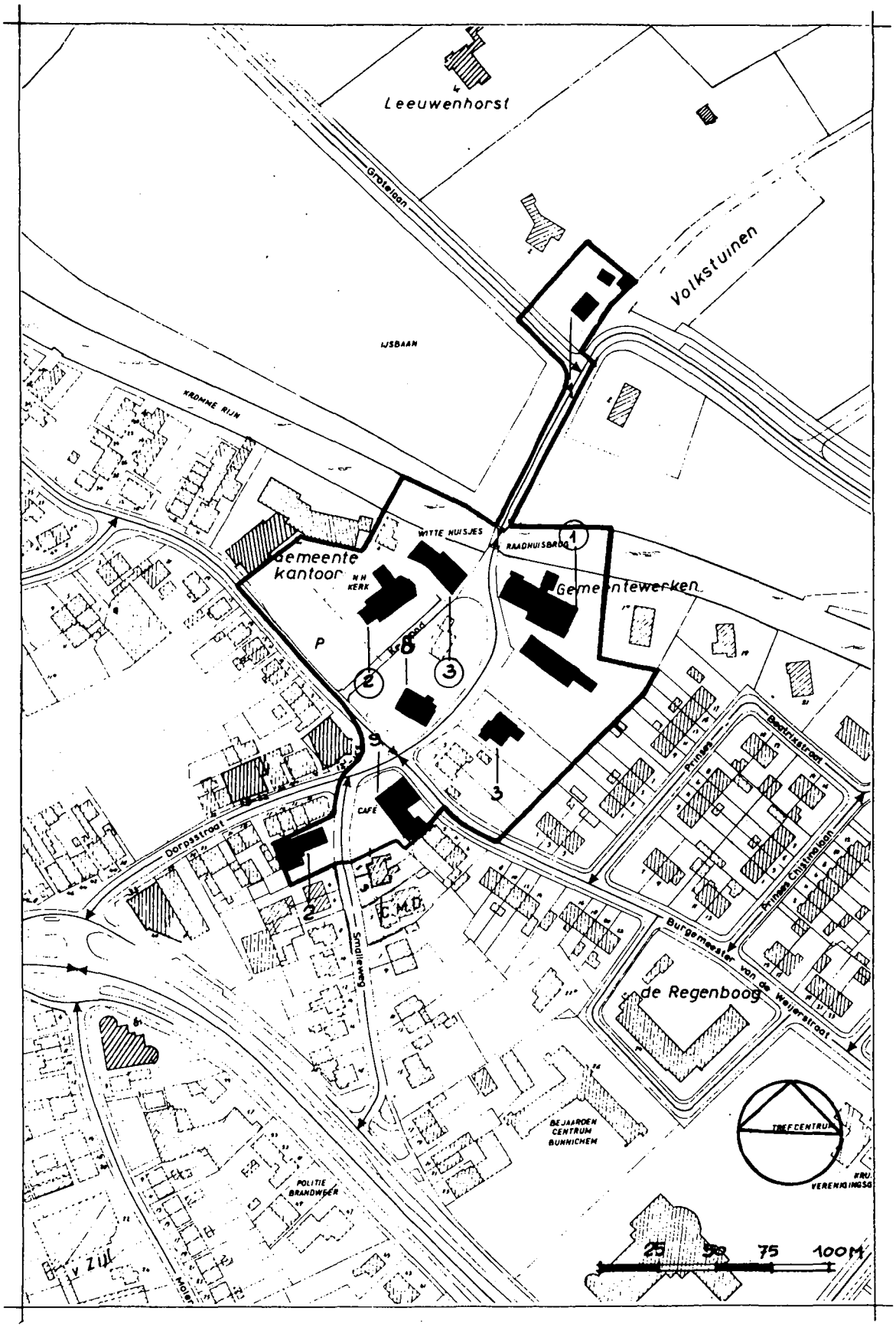
Leeuwenhorst
Grotelaan
Volkstuinen
IJSBAAN
KROMME RIJN
WITTE HUISJES
RAADHUISBROEK
Gemeente kantoor
N.H. KERK
Gemeentewerken
P
CAFE
Dorpsstraat
Smalleweg
E.M.D.
Prinses Beatrixlaan
Prinses Christinalaan
Burgemeester van de Weijerstraat
de Regenboog
BEJAARDEN CENTRUM BUNNICHEM
POLITIE BRANDWEER
Molen
25
50
75
100M

DE OUDE KERN VAN BUNNIK.

Geschiedenis.
Bunnik is evenals Odijk en Werkhoven een vroeg-middeleeuwse nederzetting op de oude kultuurgrond van de hoger gelegen oeverwal langs de Kromme Rijn.
Bunnik wordt voor het eerst vermeld in een goederenlijst van de Utrechtse kerk de "Commemoratio de rebus sancti Martini", uit de tweede helft van de 9de eeuw.
Bunnik was geheel in het bezit van de kerk. Dit is tot ver in de middeleeuwen grotendeels het geval gebleven.
Uit de periode van de 8ste tot de 12de eeuw is weinig bekend over Bunnik.
Vanaf het begin van de grote ontginning na de afdamming van de Kromme Rijn in ca 1122, groeit het aantal inwoners van Bunnik.
Aanvankelijk had men in Bunnik geen eigen kerk, men ging in Zeist ter kerke. Echter omstreeks 1200 hebben er in Bunnik voldoende mensen gewoond om daar een eigen kerk te stichten. De kerk werd gebouwd op de brink, vlakbij de Kromme Rijn.

In de late middeleeuwen moeten er in Bunnik 3 brinken geweest zijn.
In de 16de en 17de eeuwse geschriften wordt gesproken van de St. Antonisbrink, de Arrisbrink en de Zoogbrink.
Een brink was oorspronkelijk een gemeenschappelijke verzamel- of weideplaats voor vee, gelegen aan een kruispunt van wegen, omringd door boerderijen.
Later krijgt de brink meer de funktie van dorpsplein, waar markten of feesten gehouden worden. Rond de brink komen naast boerderijen en de kerk meer dorpse gebouwen als een café, raadhuis en school.

Aan de hand van het patroon van de voornaamste wegen door het dorp is de ligging van de brinken in Bunnik af te leiden (vlg. Dekker).
Het voornaamste wegenpatroon bestaat uit Dorpsstraat, Langstraat, Tolhuislaan, Smalleweg, Molenweg en Groeneweg.

De Dorpsstraat, die dwars door het dorp loopt, vormde de verbinding tussen de weg naar Zeist, een voormalig kerkpad, en de weg vanuit het dorp Vechten naar Bunnik. Vanuit Zeist kwam men via de Tolhuislaan en de Bunnikkerbrug, de oudste brug over de Kromme Rijn, het dorp binnen.
Ten zuiden van de Dorpsstraat lagen boerderijen met landerijen en boomgaarden.
De Tolhuislaan is genoemd naar het tolhuis dat omstreeks 1827 daar is gebouwd.
Aanvankelijk werd de tol geïnd over de brug, maar teveel mensen ontliepen deze tol door via de weg langs de Niënhof, de Grotelaan, naar Utrecht te gaan.
De Langstraat, was geen doorgaande weg. Deze weg evenwijdig aan de Kromme Rijn gelegen, liep langs de inmiddels gesloopte boerderij "De Kamp", dwars door de weilanden in de richting van boerderij De Beesde en het kasteel Cammingha, die even buiten het dorp gelegen waren.
De Smalleweg vormde oorspronkelijk de toegangsweg tot het centrum van het dorp, als men vanuit de richting Odijk kwam. Het was een smal pad tussen landerijen en boomgaarden. Deze weg is als toegangsweg tot het dorp afgesloten met de aanleg van een nieuw stuk van de Stationsweg.
De Molenweg dankt zijn naam aan de molen, waarvan thans alleen de romp nog overeind staat.

Deze weg loopt met een haakse bocht van de Dorpsstraat naar de weg richting Odijk (Stationsweg).
Op de Molenweg komt de Groeneweg uit, oorspronkelijk de weg naar Houten.

De brinken.

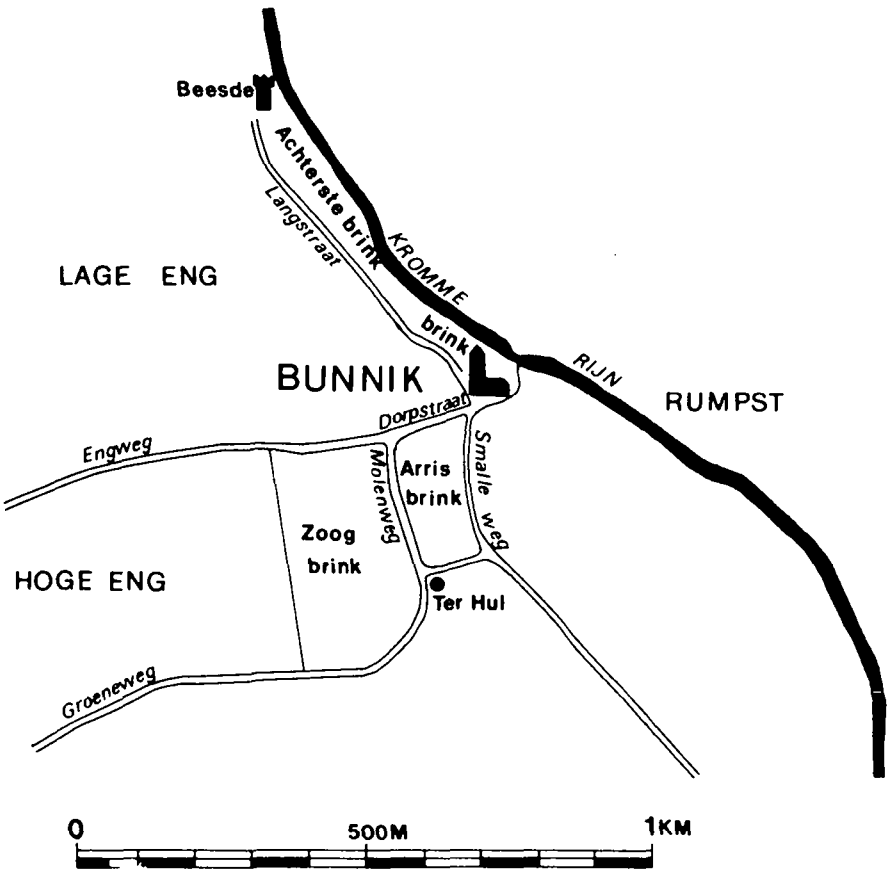

De St. Antonisbrink werd begrensd door de Langstraat, Dorpsstraat en de Kromme Rijn.
In 1532 werd met medewerking van de bisschop een hofstede op de brink gebouwd, waarschijnlijk bedoeld als pastorie.
Aan de zuidzijde van de brink lagen in de 17de eeuw aan de Dorpsstraat een boerderij (thans kantoor gemeentewerken) en een boerderij annex smederij (thans Wapen van Bunnik), met de voorzijde naar de brink gericht.
Het oudste gebouw op de brink is de kerk, gebouwd rond 1200. Rond de kerk lag een begraafplaats, waar sinds 1890 niet meer wordt begraven, na de opening van de nieuwe begraafplaats buiten de bebouwde kom van het dorp.
Bij de kerk stonden de kosterswoning "De Witte Huisjes" (thans in gebruik als kerkelijk centrum) en de pastorie. De huidige pastorie is in 1970 gebouwd ter vervanging van de oude.
Voor de pastorie stond op de brink op de hoek van de Langstraat en de Dorpsstraat sinds het midden van de 17de eeuw een schoolgebouw met onderwijzerswoning.
Op deze plaats is in 1897 het "Oude Raadhuis" gebouwd. Links hiervan stond tot 1983 het catechisatielokaal uit 1899.
Links van de kerk lag een boomgaard ten behoeve van de pastoor en later de dominee. Deze boomgaard is door de Hervormde Kerk aan de gemeente Bunnik verkocht voor de bouw in 1971-1973 van een nieuw gemeentekantoor.
Voor de kerk hebben een aantal daggelderswoningen gestaan, die omstreeks het midden van de jaren 70 van deze eeuw zijn gesloopt.
Voor de kerk en het nieuwe gemeentekantoor is nu een plein aangelegd.

De Arrisbrink, lag ten oosten van de Molenweg. Het was een groot rechthoekig terrein begrensd door de Molenweg, Smalleweg en Dorpsstraat.
De Arrisbrink was in de 17de eeuw al geen gemeenschappelijke grond meer.
Het terrein was verdeeld in verschillende particuliere gronden.
Het gebied wordt nu doorsneden door de Stationsweg en is geheel bebouwd.
De derde brink, de Zoogbrink, lag ten westen van de Molenweg, begrensd door de Groeneweg en de Engweg, het vervolg van de Dorpsstraat.
Ten zuiden van de Engweg lag de Hoge Eng aansluitend op de Zoogbrink. Hier stond oorspronkelijk in het vrije veld de molen.
Ten noorden van de Engweg lag de Lage Eng, aansluitend op de St. Anthonisbrink. Ook deze brink is geheel bebouwd.

Zowel de Arrisbrink als Zoogbrink zijn geheel verstoord, verdwenen. De St. Antonisbrink is enigszins herkenbaar.

Beschrijving.
Het gebied grenzend aan de Kromme Rijn omvat de voormalige St. Anthonisbrink met omringende bebouwing. De voornaamste weg is de Dorpsstraat die het gebied van noord-oostelijke in zuid-westelijke richting doorsnijdt en die met een bocht (om de pastorie en het raadhuis) de oude zuidgrens van de brink volgt.
Ten noorden van de Dorpsstraat staat centraal de Nederlands Hervormde Kerk uit ca 1200 met ommuurd kerkhofterrein.
Aan de westzijde, voor de kerk, is een open ruimte. Het is een rechthoekig, geplaveid plein, waarlangs nieuwe leilinden staan, in gebruik als parkeerterrein en één keer per week als marktplein.
Ten noorden van de kerk staat het nieuwe gemeentekantoor, dat het plein aan die zijde visueel afsluit. Voorts staan ten oosten van de kerk aan de Kromme Rijn de "Witte Huisjes" en ten zuiden aan het Kerkpad de pastorie met rond de tuin een oud ijzeren booghekwerk en het "Oude Raadhuis".

DE BUNNIKKERBRUG

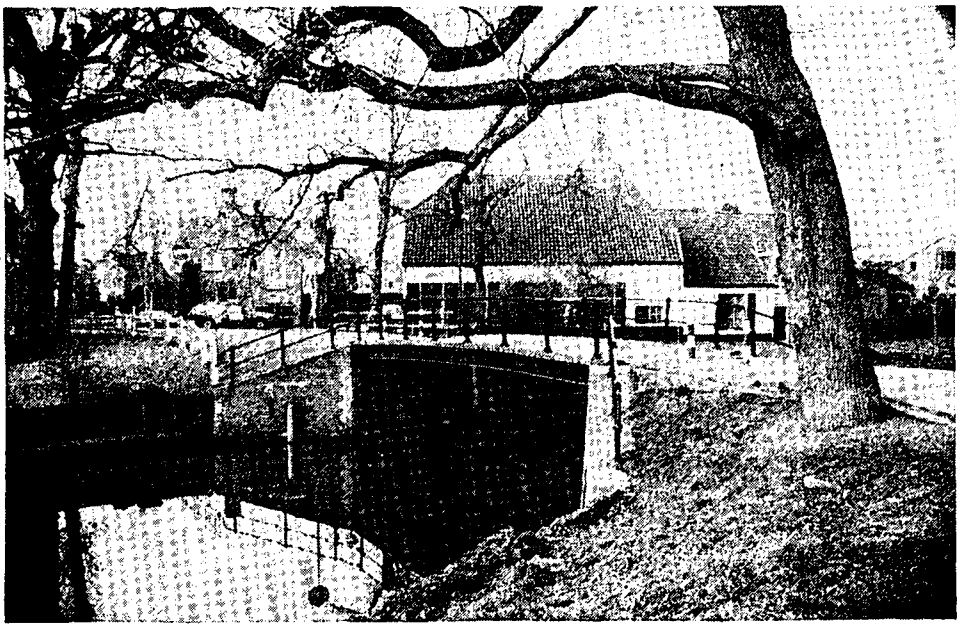

Aan de zuidzijde van de Dorpsstraat bestaat de bebouwing vanaf de Kromme Rijn uit een witgepleisterde boerderij met aangrenzend een schepenwei met enkele hoogstamfruitbomen, enkele villa's en het "Wapen van Bunnik" dat sterk beeldbepalend in de as van de Langstraat is gelegen. Op enige afstand van het eigenlijke dorpscentrum ligt aan de overzijde van de Kromme Rijn het tolhuis. Het is markant gelegen op de hoek van de Grotelaan en Tolhuislaan. Het gedeelte van de Tolhuislaan tot de brug is thans alleen voetgangers- en fietspad. Aan weerszijde staan vlak voor de brug nog enkele oude eiken. Komend vanuit de richting van Zeist wordt het begin van de Dorpsstraat gemarkeerd door witgepleisterde gebouwen, direkt aan de Kromme Rijn gelegen. De boerderij links en de "Witte Huisjes" rechts hebben een poortwerking.
Aan de andere zijde van de Dorpsstraat komend uit de richting Utrecht heeft het "Oude Raadhuis" een sterke beeldbepalende werking.
Een groot aantal van de voornaamste gebouwen binnen het gebied zijn witgepleisterd. De aan het gebied grenzende nieuwbouw is qua vormgeving aangepast aan de historische bebouwing.

Afzonderlijke waardevolle gebouwen:

Dorpsstraat	1	obj.nr. 43
Dorpsstraat	3	obj.nr. 44
Dorpsstraat	8	obj.nr. 45
Dorpsstraat	9	obj.nr. 46
Kerkpad	2	obj.nr. 79
Kerkpad	3	obj.nr. 80
Smalleweg	2	obj.nr. 158
Tolhuislaan	1	obj.nr. 167

Waardering.
Het gebied is van grote waarde vanwege het waardevolle wegenpatroon gevormd door de Dorpsstraat, Langstraat, Smalleweg en Tolhuislaan, vanwege de in architektonisch en/of historisch waardevolle bebouwing op of in de direkte omgeving van de voormalige dorpsbrink, vanwege de nederzettingsgeschiedenis aan de Kromme Rijn.

LITERATUUR.

C. Dekker,
Het Kromme Rijngebied in de Middeleeuwen,
Utrecht 1983.

H. Reinders,
Bunnik
Utrecht 1986.

ODIJK

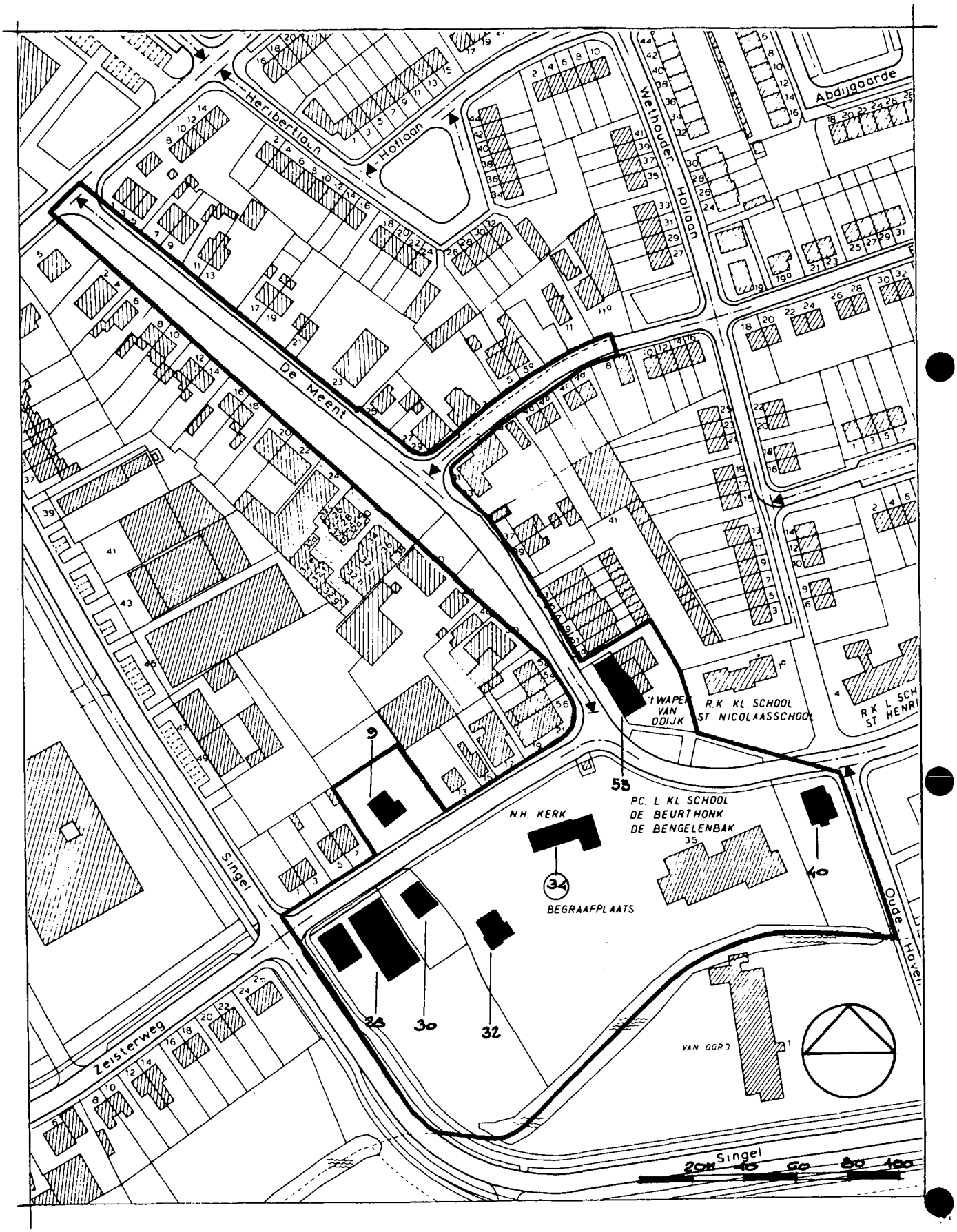
Herbertlaan
Hoflaan
Werhouder Hoflaan
Abdijgaarde
De Meent
'T WAPEN VAN ODIJK
R.K. KL. SCHOOL ST NICOLAASSCHOOL
R.K. L. SCH ST HENRI
55
9
N.H. KERK
P.C. L. KL. SCHOOL DE BEURTHONK DE BENGELENBAK
35
40
34
BEGRAAFPLAATS
Singel
Oude Haven
28
30
32
VAN OGRO
Zeisterweg
Singel
20m 40 60 80 100

DE OUDE KERN VAN ODIJK.

Geschiedenis.
Het dorp Odijk is evenals Bunnik en Werkhoven een in oorsprong vroeg middeleeuwse nederzetting op de oude kultuurgrond binnen een meander van de Kromme Rijn.
In de Karolingische periode was Odijk voor 1/3 deel in bezit van de Utrechtse kerk en voor 2/3 deel in handen van de Frankische koning. De Frankische vorst Otto III, schenkt in 1001 zijn bezit aan de aartsbisschop van Keulen. Heribert, die het op zijn beurt in 1019 over doet aan de abdij van Deutz.
De abdij zal het gebied tot 1256 in bezit houden. Hierna komt het vermoedelijk in handen van de graaf van Gelre, die het in pand geeft aan de heer van Vianen.
De laatste heeft het tussen 1354 en 1358 in leen gegeven aan de heren van Beverweerd, die het tot 1789, het einde van het leenstelsel in bezit zullen houden.
Over de periode vóór 1256 is weinig bekend.
Tussen 1230 en 1250 moet de kapel van Odijk gebouwd zijn, die in 1548 voorzien werd van een nieuw gotisch koor.

De 2 voornaamste strukturen binnen het dorp Odijk zijn de Meent en de Zeisterweg.

De Meent, komt sinds het begin van de 14de eeuw impleciet voor in de namen van enkele Odijkse families zoals van der Meente of Uijtermeent.
Een meent was een open terrein binnen het dorp. Veelal bestaande uit ongekultiveerde grond of grasland, voor gemeenschappelijk gebruik en eigendom van de landheer.
Dit zal ook in Odijk het geval geweest zijn.
De doorgaande weg van Bunnik in zuidelijke richting naar Werkhoven liep via Odijk over de meent.

Vanaf 1444 wordt er onderscheid gemaakt tussen deze Meent, de Rietmeent en de andere Meent, het Zand, gelegen aan de Zeisterweg in de buurt van de Boomgaardweg.
In de 15de eeuw schijnt de Rietmeent al niet veel meer dan een brede weg te zijn geweest. In 1476 wordt er namelijk gesproken over de Meent als weg.

Er heeft een geleidelijke occupatie van de Meent plaats gevonden.
In de 19de eeuw waren de percelen grenzend aan de Meent grotendeels bebouwd.
De bebouwing bestond voornamelijk uit boerderijen en boerenwoonhuizen.
Op de Meent zelf waren moestuinen.
Aan de oostzijde van de Meent liep de rijweg, Dorpsstraat geheten. Tussen de bebouwing aan de westzijde en de moestuinen liep een smal pad, het smallepad of Schoolsteeg naar de school die er in de 19de eeuw was neergezet.
De moestuinen zijn thans verdwenen en vervangen door parkeergelegenheid ten behoeve van de winkels, die in de loop van deze eeuw langs de Meent zijn verschenen.

Halverwege komt op de Meent de Boomgaardweg uit, die zich splitste ter hoogte van het huidige pand nr. 8. Het ene deel boog naar links in noordelijke richting nu gedeeltelijk wethouder Hollaan en Cornelis van Sandelaan en liep via de boomgaarden in de richting van een hofstede.

Het andere deel liep in de richting van de andere Meent, het Zand, en was Hogeweg geheten. Thans is dit de Boomgaardweg.

De Zeisterweg was de doorgaande weg van Zeist in de richting van Werkhoven via Odijk.
Het gedeelte van deze weg ten oosten van de Nederlandse Hervormde Kerk werd voorheen Odijkersteeg genoemd en had ter hoogte van het "Wapen van Odijk" een iets andere loop dan tegenwoordig, ongeveer het tracé van het voetpad.

Beschrijving.
De Meent heeft nog duidelijk de van oorsprong middeleeuwse vorm.
Het is een lang smal plein, dat ter hoogte van het punt waar de Boomgaardweg op de Meent aansluit, een lichte verbreding vertoont.
Aan de noordzijde wordt de Meent begrensd door de St. Nicolaaslaan met centraal op de as van de Meent de R.K. St. Nicolaaskerk uit 1964; aan de zuidzijde door de Zeisterweg met de Nederlandse Hervormde Kerk uit 1548.
De Meent is geheel geplaveid, zowel de rijweg als de parkeerplaatsen links van de weg. Langs de Meent staat aan weerszijde lage bebouwing bestaande uit afzonderlijke panden van woonhuizen en winkels, veelal,één bouwlaag hoog met kap, met de nok van het dak evenwijdig aan de weg.
Het grootste gedeelte van de bebouwing is nieuwbouw met uitzondering van enkele boerderijen.
Het begin van de Meent ter hoogte van de Zeisterweg wordt gemarkeerd door het evenwijdig aan de weg gelegen witgepleisterde pand, het "Wapen van Odijk", waarvoor een viertal leilinden.
Aan de zuidzijde sluit de Meent haaks aan op de Zeisterweg. Ten zuiden van deze weg ligt een enigszins hoger gelegen terrein, begrensd door een oude Kromme Rijn arm.
Centraal staat evenwijdig aan de weg en omgeven door groen de Nederlandse Hervormde Kerk uit 1548, met de begraafplaats en de enigszins van de weg terug gelegen pastorie uit 1909.
Aan weerszijde van de kerk staat langs de Zeisterweg een aantal voormalige boerderijen; alle langhuisboerderijen, veelal 18de eeuws, met de nok van de het dak haaks op de weg. Met uitzondering van een boerderij, gebouwd in 1904 zijn alle witgepleisterd en rietgedekt.
Evenals de aan de noordzijde van de Zeisterweg gelegen in oorsprong 18de eeuwse boerderij.

Afzonderlijke waardevolle panden binnen het gebied:

Meent 53	obj.nr. 110
Zeisterweg 9	obj.nr. 118
Zeisterweg 28	obj.nr. 189
Zeisterweg 30	obj.nr. 190
Zeisterweg 32	obj.nr. 191
Zeisterweg 34	obj.nr. 192
Zeisterweg 40	obj.nr. 193

Waardering.
Het gebied is van grote waarde vanwege twee belangrijke strukturen, De Meent en de Zeisterweg, vanwege uit architektonisch en/of historisch oogpunt waardevolle panden, te weten de Nederlands Hervomde Kerk uit 1548 met begraafplaats en pastorie uit 1909, enkele tot woonhuis verbouwde 18de eeuwse boerderijen, een boerderij uit 1904 met naastgelegen 18de eeuwse schuur (voormalige boerderij) en het café/restaurant "'t Wapen van Odijk", vanwege de nederzettingsgeschiedenis langs de Kromme Rijn.
Aantasting vormt het schoolgebouw naast de kerk.

LITERATUUR.

C. Dekker,
Het Kromme Rijngebied in de Middeleeuwen.
Utrecht 1983.

WERKHOVEN

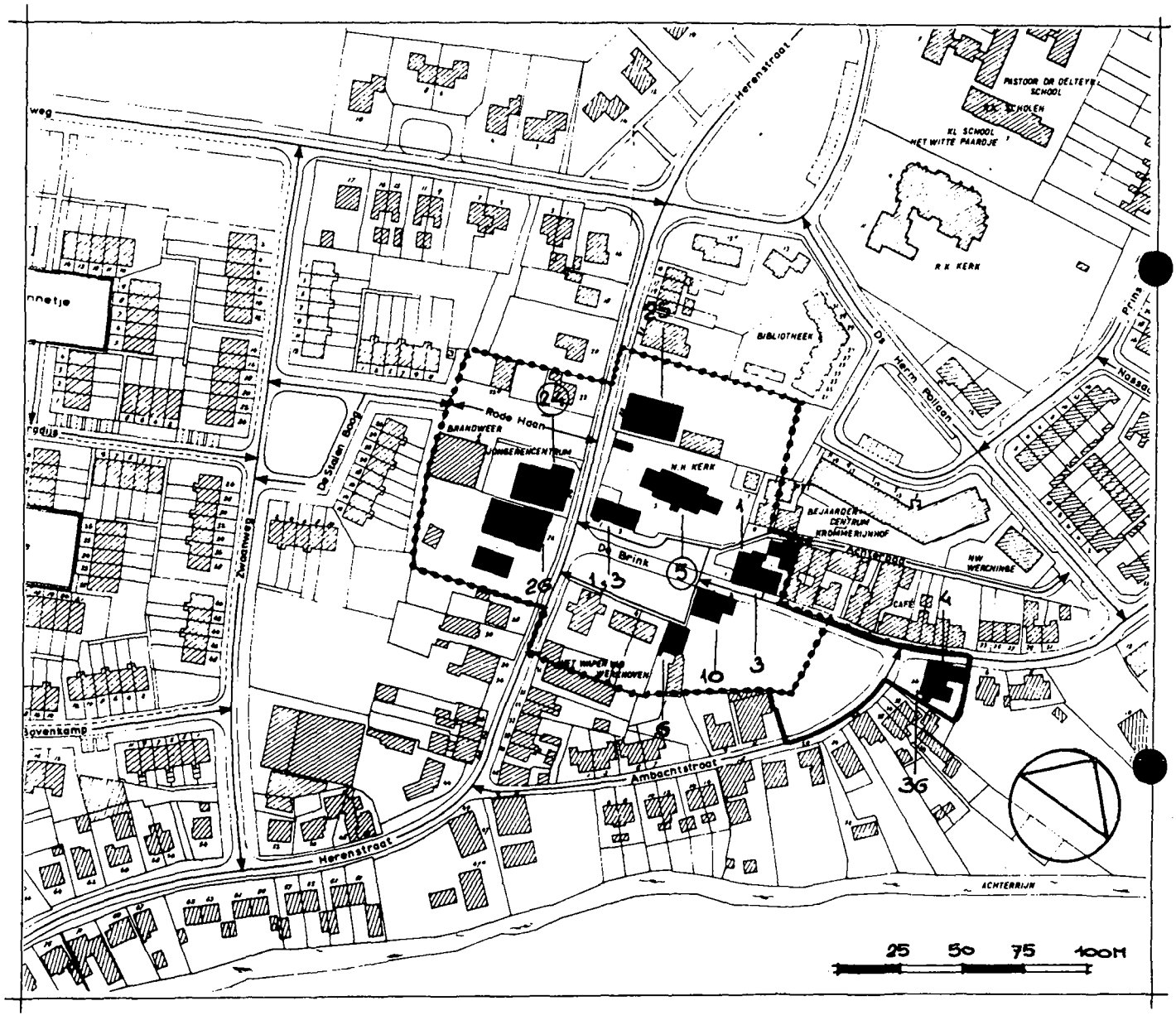
Herenstraat
PASTOOR DR DELTEYR SCHOOL
R.K. SCHOLEN
KL SCHOOL HET WITTE PAARDJE
R.K. KERK
BIBLIOTHEEK
De Heem Polygon
Rode Haan
BRANDWEER
JONGERENCENTRUM
De Stelen Berg
H.H. KERK
BEJAARDEN CENTRUM KROMME RIJNHOF
Achterhof
NW WERCHINGE
CAFE
De Brink
Zwaanweg
Ambachtstraat
Herenstraat
ACHTERRIJN
25 50 75 100M

DE OUDE KERN VAN WERKHOVEN MET HET BESCHERMD DORPSGEZICHT.

Geschiedenis.

Na een periode van overstromingen in de 3de eeuw na Christus worden vanaf de 5de eeuw de eerste nieuwe nederzettingen gesticht in het Kromme Rijngebied. Aanvankelijk gebeurt dit op de oude Werkhovense stroomrug, gelegen tussen de Tuurdijk en de Houtenseweg en ca 3000 voor Christus ontstaan.
Vanaf 650, wanneer het aantal nederzettingen sterk toeneemt, vindt er een verschuiving plaats naar de jongere Kromme Rijn stroomrug. Deze is gevormd in de periode tussen ca 1000 voor Christus en 1000 na Christus en is gelegen aan weerszijde van de rivier tussen Wijk bij Duurstede en Utrecht.
De stroomruggen waren in het algemeen de eerste plaatsen die geschikt waren voor bewoning.
Deze oude kultuurgrond lag relatief hoger en was minder drassig dan het omringende land.
Werkhoven is binnen de gemeente Bunnik de oudste vroeg middeleeuwse nederzetting langs de Kromme Rijn.
In Werkhoven beslaat de oude kultuurgrond een gebied ter grootte van het huidige dorp, plus een smalle strook tussen de Werkhovenseweg en de Kromme Rijn tot aan kasteel Beverweerd en het terrein begrensd door de Weerdenburgselaan en de Achterdijk, tegenover de huidige nieuwbouwwijk Pelikaan.
Een groot gedeelte van de oude kultuurgrond werd aanvankelijk ten bate van de Frankische koning geexploiteerd, die na zijn veroveringen in de periode 688 tot 695 uitgestrekte landerijen in bezit had gekregen.

Na de eerste kersteningsgolf is bij de nederzetting Werkhoven een kerkje gesticht, waarschijnlijk in opdracht van de koning zelf of in ieder geval met zijn toestemming.
Omstreeks 850 schenkt de koning een gedeelte van zijn bezittingen, waaronder de kerk met bijbehorende goederen aan de bisschop van Utrecht.
In oorsprong moet de kerk van Werkhoven van vóór 850 zijn. Dit eerste kerkje zal vrijwel zeker van hout zijn geweest. Het is niet bekend of het op dezelfde plaats gestaan heeft als de huidige 12de eeuwse kerk. Dit is wel aannemelijk vanwege de gunstige, ten opzichte van de omgeving, hogere ligging van het kerkterrein.
Het wegenpatroon geeft geen nader uitsluitsel over de oorspronkelijke plaats van de kerk, omdat het merendeel van de belangrijke wegen, dateren uit de periode van of na de grote ontginningen (12de, 13de en 14de eeuw).
Er zullen ongetwijfeld paden in de richting van de nederzetting hebben gelopen, maar hier zijn geen sporen van gevonden.

Het voornaamste wegenpatroon wordt gevormd door de Herenstraat, Beverweerdseweg, Achterdijk en Pelikaanweg.

De Herenstraat, die dwars door het dorp loopt, vormde een onderdeel van de doorgaande weg van Bunnik via Werkhoven in de richting van Wijk bij Duurstede.
Oorspronkelijk maakte deze weg een haakse bocht ter hoogte van de nieuwe R.K. Kerk, mogelijk omdat de weg de grens van de oude kultuurgrond volgde.

De Beverweerdseweg, de weg tussen het kasteel Beverweerd en het dorp, eindigt haaks op de Herenstraat, midden in het dorp op de brink.
Deze weg is waarschijnlijk aangelegd in de tijd dat het kasteel gebouwd is, in de 13de, begin 14de eeuw.

Aan de westzijde van het dorp loopt de Achterdijk, de weg van Werkhoven naar Utrecht via Vechten. Mogelijk is de Achterdijk gedeeltelijk reeds in de tijd van de Romeinen aangelegd.
De Achterdijk komt in het dorp uit in de buurt van middeleeuwse bewoningplek op het raakpunt tussen de Achterdijk en de Pelikaanweg.
De Pelikaanweg vormt de verbinding tussen de Achterdijk en de Herenstraat.

Hoe het dorp er in de middeleeuwen uit gezien heeft is niet duidelijk.
Pas in de 17de eeuw zijn er vermeldingen over de brink.
In het algemeen was een brink een open ruimte, gemeenschappelijk gebruikt als verzamel- en weideplaats voor vee. Hier omheen lagen boerderijen veelal met de achterzijde naar de brink, zodat het vee makkelijk de stal in gedreven kon worden.
Later verandert de funktie van de brink in een plaats waar markten of dorpsfeesten worden gehouden, meer het idee van een dorpsplein.
Naast de boerderijen komt er een meer dorpse bebouwing rond de brink zoals woonhuizen, werkplaatsen, een café, een school.

De bebouwing rond de brink in Werkhoven, deels boerderijen en deels dorpse woonhuizen, dateert voor het grootste deel uit de 18de en 19de eeuw hoewel soms in oorsprong ook ouder. De boerderijen zijn met de voorzijde naar de brink gericht,
Hieruit zou men kunnen op maken dat de brink in Werkhoven vanaf de 18de eeuw niet meer gebruikt werd als weideplaats, maar een dorpsplein was geworden.
Op 18de eeuwse prenten (Paul van Liender naar J. de Beyer) zien we de brink afgebeeld als een open ruimte waarlangs bomen staan.
In de lengte-as loopt zandweg met grasland. Aan de noordzijde van de brink staat een waterput.

In de 19de eeuw is op de hoek van de brink en de Herenstraat, deels op het terrein van de kerk een school gebouwd. In 1896 is op deze plaats een dubbel woonhuis neergezet.
In de loop van de 20ste eeuw hebben de meeste boerderijen hun functie verloren en zijn zij verbouwd tot winkel en/of woonhuis.
Een aantal panden zijn vervangen door nieuwbouw.

Beschrijving.
Het hart van de oude kern van Werkhoven wordt gevormd door de brink met de Nederlands Hervomde Kerk.
De brink is een nagenoeg rechthoekige open ruimte van ca. 60 m. lang en 35 m. breed, gelegen aan een T-kruising op het punt waar de Beverweerdseweg uitkomt op de Herenstraat.
De brink wordt op de lengte-as doorsneden door de Beverweerdseweg.
Deze middenweg is geplaveid en wordt geflankeerd door grindstroken met aan de noordzijde een enkele rij en aan de zuidzijde een dubbele rij lindebomen, die de brink struktureel ondersteunen.

De bebouwing rond de brink is 1 bouwlaag hoog met kap met de nok veelal evenwijdig aan de weg.
Aan de noordzijde van de brink staat evenwijdig aan de weg, de 12de eeuwse kerk met ommuurd voormalig kerkhofterrein.
Binnen de ommuring staat op de brink op de hoek van de Herenstraat een dubbel woonhuis.
Aan de oostzijde wordt de brink visueel begrensd door een 3-tal witgepleisterde dorpse woonhuizen, waarvan de sterk afgeplatte zadeldaken opvallen.

Aan de zuidzijde is de oorspronkelijke bebouwing vervangen door aangepaste nieuwbouw.
Aan de westzijde wordt de brink begrensd door een 2-tal aan de Herenstraat gelegen boerderijen. Een hiervan staat op de as van de brink.
Ten noorden van de kerk staat nog een boerderij haaks op de Herenstraat.
Vanaf de weg de Rode Haan heeft men vrij zicht de kerk en deze boerderij.
Langs de noordzijde van de Beverweerdseweg zet de dorpse bebouwing zich buiten de begrenzing van het Beschermd Dorpsgezicht voort.
Oorspronkelijk was het terrein aan de zuidzijde van de Beverweerdseweg onbebouwd.
De bebouwing langs de Ambachtstraat was hierop gericht. Het meest beeldbepalende pand hiervan is de 17de eeuwse voormalige boerderij, gelegen op de hoek van de Ambachtstraat en de Beverweerdseweg.
Van het open terrein resteert nog het speelplantsoen.

Afzonderlijke waardevolle panden/objecten:

Ambachtstraat	36	obj.nr. 22
Beverweerdseweg	1	obj.nr. 23
Beverweerdseweg	3	obj.nr. 24
Brink	z.n.	obj.nr. 34
Brink	z.n.	obj.nr. 35
Brink	1-3	obj.nr. 36
Brink	5	obj.nr. 37
Brink	8	obj.nr. 38
Brink	10	obj.nr. 39
Herenstraat	24	obj.nr. 59
Herenstraat	25	obj.nr. 60
Herenstraat	26	obj.nr. 61

Waardering.
De oude kern van Werkhoven met als voornaamste wegen de Beverweerdseweg en de Herenstraat, met het Beschermd Dorpsgezicht, bestaande uit de rechthoekige, centraal gelegen brink, met de 12de eeuwse kerk en ommuurd kerkhofterrein en omringende bebouwing bestaande uit boerderijen en dorpse woonhuizen en voorts met (als aanvulling op het Beschermd Dorpsgezicht) een restant van een open terrein ten zuiden van de Beverweerdseweg met een in oorsprong 17de eeuwse witgepleisterde boerderij als meest beeldbepalend pand is zeer waardevol vanwege de nederzettingsgeschiedenis langs de Kromme Rijn en de historische relatie met kasteel Beverweerd, vanwege het voor deze regio zeldzame en voor de gemeente Bunnik enige voorbeeld van een gave dorpsbrink, waarbij de enige aantasting wordt gevormd door de (zij het aangepaste) nieuwbouw op de brink en de nieuwbouw aan de zuidzijde van de Beverweerdseweg.

LITERATUUR.

C. Dekker,
Het Kromme Rijngebied in de Middeleeuwen
Utrecht 1983

G. Vermeer,
De oude of St. Stevenskerk te Werkhoven.
Utrecht 1985.

VECHTEN

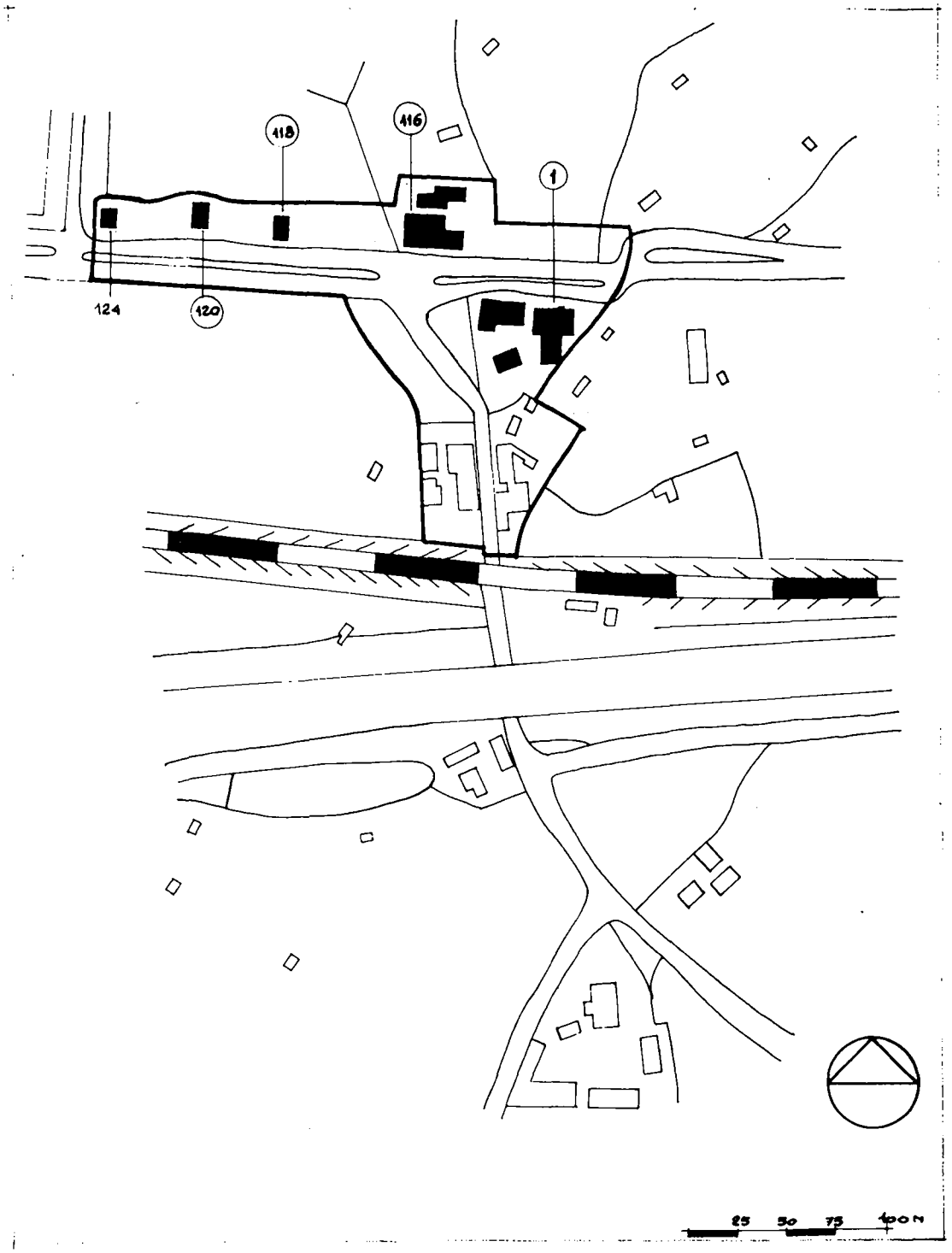

HET DORP VECHTEN.

Geschiedenis.
Het huidige dorp Vechten ligt ten noord-oosten van de legerplaats Fectio die omstreeks 64 na Christus door de Romeinen aan de Kromme Rijn werd aangelegd en waaraan het dorp thans zijn naam ontleent.
De Romeinen hebben Fectio in de 3de eeuw verlaten, nadat de legerplaats herhaaldelijk door de Friezen was aangevallen en verwoest.
Het blijft onder Friese invloed tot dat in 689 de Friese koning Radboud verslagen wordt door de Frankische koning Pepijn de Middelste.
In 723 schenkt Karel Martel een gedeelte van de Frankische bezittingen, waaronder Fectio (Vechten) aan de bisschop van Utrecht. Waarschijnlijk heeft deze daar enige tijd zijn zetel gehad.
In de 12de eeuw is Fectio (Vechten) in het bezit van de O.L.V. abdij uit Middelburg en is Wiltenburg geheten.
De abdij heeft de landerijen met kapel en begraafplaats van Wiltenburg als schenking van de bisschop van Utrecht ontvangen met als doel er een dochterabdij te stichten.
De O.L.V. abdij heeft Wiltenburg maar korte tijd in bezit gehad en er is geen abdij gebouwd.

Het is niet helemaal duidelijk of de nederzetting Fectio/Vechten na het vertrek van de Romeinen in de 3de eeuw en met het zich verleggen van de rivierbedding van de Kromme Rijn in noordelijke richting, zich mee verplaatst heeft. Of dat de nederzetting verloren gegeaan is, waarna er zich een nieuwe nederzetting gevormd heeft op de plaats van het huidige dorp, ook buiten het gebied dat aan de bisschop toebehoorde, Wiltenburg.
Vanaf de 13de eeuw vestigden zich voornamelijk ambachtslieden aan de T-kruising tussen de Achterdijk, de belangrijke verbindingsweg tussen Wijk bij Duurstede en Utrecht, en de weg van en naar het dorp Bunnik.
De nederzetting was een vrijplaats gelegen buiten de grenzen van de machtige gildes van de stad Utrecht.

Rond 1700 stonden er enkele hofstedes waarvan boerderij "De Prins" (Achterdijk 1) tevens herberg was.
In 1735 is de herberg verplaatst naar de overzijde van de weg, thans Provincialeweg 116.
Een groot deel van de bebouwing die we er nu aantreffen dateert uit de 18de en 19de eeuw.
Het betreft voornamelijk huizen voor ambachtslieden gebouwd, zoals een kleermaker, schoenmaker, smid, wagenmaker.
Omstreeks 1840 is door het dorp de spoorlijn Arnhem-Utrecht aangelegd.
Ten behoeve van de spoorwegarbeiders zijn langs de Achterdijk huisjes gebouwd met materiaal afkomstig van een aantal gesloopte 18de eeuwse panden.
De meeste van deze 19de eeuwse arbeiderswoningen zijn inmiddels sterk verbouwd of vervangen.

Beschrijving.
De voornaamste wegen zijn de Provincialeweg en de Achterdijk. Vlak voor het punt waar de Achterdijk uitkomt op de Provincialeweg, maakt de weg een bocht naar links. (Dit is enkele jaren om verkeerstechnische redenen gedaan).
Ten oosten van deze T-kruising staat een monumentale witgepleisterde dwarshuisboerderij, evenwijdig aan de Achterdijk.

Het dorpscentrum van Vechten.

Louis Philippe Serrurier, 1729 (pen in grijsbruin, penseel in grijs), RAU, top. atlas, nr. 972.

Aan de noordzijde staat aan de Provincialeweg een eveneens witgepleisterde boerderij met links tegen het woonhuis aangebouwde stal. De boerderij staat op de rooilijn.
De bebouwing verder aan deze zijde van de Provincialeweg tot aan de oprijlaan naar Amelisweerd, bestaat uit witgepleisterde 18de en 19de eeuwse woonhuizen, 1 bouwlaag hoog met kap.
De bebouwing aan weerszijde langs de Achterdijk tot de spoorbaan, bestaat grotendeels uit 19de eeuwse arbeiderswoningen. Het zijn lage rijtjes-huizen met de nok van het dak evenwijdig aan de weg, alle sterk verbouwd.

Afzonderlijke waardevolle panden:

Achterdijk	1	obj.nr. 1
Provincialeweg	116	obj.nr. 133
Provincialeweg	118	obj.nr. 134
Provincialeweg	120/122	obj.nr. 135
Provincialeweg	124/126	obj.nr. 136

Waardering.
Het gebied met als voornaamste wegen de Provincialeweg en de Achterdijk, is van waarde vanwege de uit architektonisch en/of historisch oogpunt waardevolle afzonderlijke gebouwen aangevuld met historisch waardevolle bebouwing in relatie met de aanleg van de spoorlijn Arnhem-Utrecht ca 1840, vanwege de nederzettingsgeschiedenis, aan een kruispunt van wegen als vrijplaats, en vanwege de relatie met het nabij gelegen Romeinse legerkamp Fectio, later het bisschopplijk goed Wiltenburg.

LITERATUUR.

C. Dekker,
Het Kromme Rijngebied in de Middeleeuwen
Utrecht 1983.

H. Reinders,
Bunnik
Utrecht 1986.

UIT : L. ALBERS, H. TEMMELAAR, AMELISWEERD EN RHIJNAUWEN, UTRECHT 1983

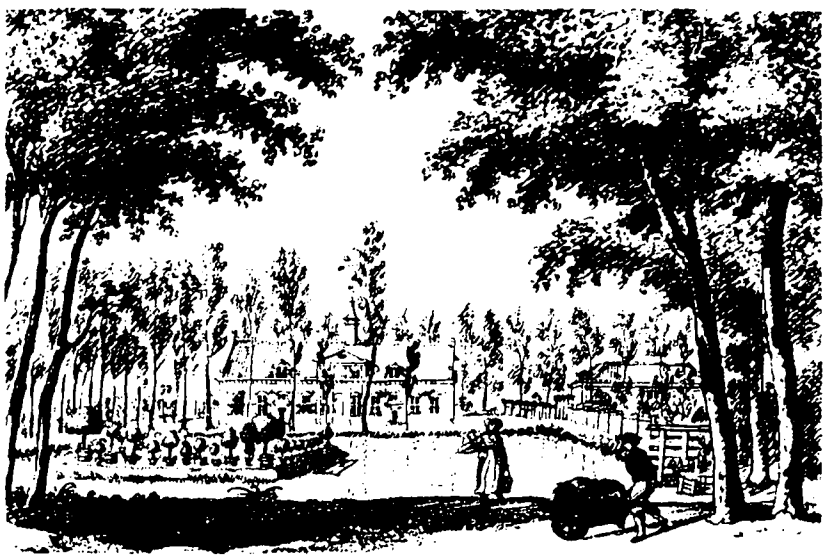

Gewassen pentekening door J. de Beijer en H. Schouten, ca. 1745. Collectie H.K.H. Prinses Juliana, Atlas Munnicks van Cleef

NIEUW-AMELISWEERD.

(obj.nr. 81, 82, 83)

Geschiedenis.
Nieuw-Amelisweerd is in oorsprong een middeleeuws versterkt huis als centrum voor een ontginningsheerlijkheid gebouwd op de waarden van de Kromme Rijn.
Kort voor 1227 krijgt ridder Amelis van Werden (of de Insula), een stuk grond in leen ter ontginning van het kapittel van Oud-Munster te Utrecht.
Naar deze ridder wordt het landgoed genoemd dat al in de 14de eeuw wordt gesplitst in Oud- en Nieuw-Amelisweerd.
Nieuw-Amelisweerd wordt ook Groenewoude genoemd naar Ernst van Groenewoude die in 1380 met het goed wordt beleend.
In 1538 wordt Nieuw-Amelisweerd tot ridderhofstad verklaard.
Deze ridderhofstad was een vrij bescheiden omgracht middeleeuws huis van één bouwlaag op een hoge kelderverdieping.
Het had een L-vormige plattegrond met 3 door schoorstenen bekroonde zijtopgevels en enige aanbouwen in de binnenhoek.
De toegang werd gevormd door een houten brug over de gracht.

17de en 18de eeuw.
In het rampjaar 1672 werd Nieuw-Amelisweerd door de Franse troepen verwoest.
Tussen 1682 en 1716 is Hendrik baron van Utenhove, kolonel der infanterie de nieuwe eigenaar. Hij liet tussen 1684 en 1707 een nieuw huis bouwen, van één verdieping op een onderbouw met een zadeldak tussen tuitgevels.
De brede frontgevel werd gedomineerd door een verhoogde middenpartij met pilasters.
In plaats van een opvallende middeningang had het huis twee eenvoudige deuren aan weerszijde van de middenpartij.
Het omgrachte terrein met de fundamenten van de middeleeuwse ridderhofstad bleef voor het nieuwe huis liggen.
Vermoedelijk liet Van Utenhove voor en achter het huis de eerste bossen aanleggen.
In de loop van de 18de eeuw werd het huis met een lage etage verhoogd.
In 1768 erfde Maria Jacoba gravin van Efferen Nieuw-Amelisweerd van haar man Hendrik van Utenhove. Zij hertrouwde in 1771 met Henri Maximilien de St. Simon, markies de Sandricourt.
Na dit huwelijk ging Nieuw-Amelisweerd bij testamentaire beschikking van Hendrik van Utenhove, over op zijn neef Maurits Carel van Utenhove.
Maria Jacoba van Efferen en haar tweede echtgenoot mochten op Nieuw-Amelisweerd blijven wonen.
De markies de Sandricourt was een groot plantenliefhebber. Hij liet in het park o.a. de Sneeuwklokjeslaan aanleggen en zorgde voor de vroeg-landschappelijke parkaanleg, die nog ten grondslag ligt aan de huidige.

19de eeuw.
In 1808 werd door Maximiliaan Louis baron van Utenhove, zoon van Maurits Carel, Nieuw-Amelisweerd verkocht aan koning Lodewijk Napoleon.
Van 1808 tot 1810 was Lodewijk Napoleon eigenaar van zowel Oud- als Nieuw-Amelisweerd.
Nieuw-Amelisweerd was bestemd voor zijn manschappen, zelf verbleef hij op Oud-Amelisweerd.
Bij beide huizen werden wijzigingen in Empire-stijl aangebracht.

Voor de tuinen werden door Alexandre Dufour allerlei grootste plannen ontworpen, die echter nooit zijn uitgevoerd.
De koning kwam er nauwelijks, hij verbleef meestal op 't Loo.
In 1810 werden Oud- en Nieuw-Amelisweerd openbaar verkocht. Koper was J.P. Wickevoort Crommelin, mogelijk om de afgezette koning van dienst te zijn.
Een jaar later verkocht hij beide Amelisweerden voor ƒ 145.000,-- aan Paulus Willem Bosch van Drakestein, burgemeester van Utrecht.
Na diens dood in 1834 werden beide verdeeld onder zijn zoons.
Zijn kleinzoon Henricus Paulus Cornelis Bosch van Drakestein liet omstreeks 1860 het huis wit pleisteren volgens de laatste mode en met twee vleugels aan de achterzijde uitbreiden.
In het park werden belangrijke wijzigingen aangebracht.

20ste eeuw.
In 1964 is Nieuw-Amelisweerd eigendom van de gemeente Utrecht geworden en werd het park voor publiek opengesteld.
Het hoofdgebouw is in 1984 geschikt gemaakt voor zgn. Van Dam wooneenheden.

Het parkbos.
Nieuw-Amelisweerd lag in de 17de en begin 18de eeuw temidden van wei- en bouwland. Van de oorspronkelijke oerbossen en hei was door ontginning en houtkap niet veel overgebleven.
Er lag aan de zuidzijde naast het hoofdgebouw een grote moestuin.
Vermoedelijk omstreeks het midden van de 18de eeuw is hier het koetshuis annex tuinmanswoning en orangerie neergezet.
Hendrik van Utenhove is waarschijnlijk begonnen met de aanleg van de eerste bossen. Een beschrijving uit 1772 vermeldt de aanwezigheid van boomaanplant, waartoe het sterrebos behoorde, gelegen voor het huis aan de overzijde van deKromme Rijn, tegenwoordig het Markiezenbos genoemd naar Markies de Sandricourt.
Deze aanleg met zijn 3 lanen die in één punt samenkomen (zgn. patte d'oie= ganzevoet), behoort tot de geometrische periode in de tuinkunst.
Een van deze lanen was gericht op de Domtoren. De middelste laan, de oorspronkelijke oprijlaan, die langs de zijkant van de oude ridderhofstad en langs het latere nieuwe huis voerde, werd gehandhaafd als toegangsweg. Parallel aan deze laan werd een zichtlaan toegevoegd in de as van het nieuwe huis. Dit is de nog bestaande Sneeuwklokjeslaan.
Kort na 1771 werd door Markies de Sandricourt het park uitgebreid met boomgroepen en bloemdragende heesters in de landschapsstijl die in opkomst was.
De voor het huis gelegen vierkante gracht met fundering van de oude ridderhofstad werd gewijzigd in een ronde viskom, die in de 19de eeuw zou worden gedempt.
Uit deze periode dateren waarschijnlijk ook de ronde vijver in het bos achter het huis met restanten van naar verschillende kanten uit waaierende paden en de slingervijver, evenals het eilandje (oorspronkelijk 3 naast elkaar) in de Kromme Rijn ten zuidwesten van het huis.
De Saint Simon is waarschijnlijk ook degene geweest die de wilde hyacinten, sneeuwklokjes e.d. heeft geintroduceerd, die we aantreffen in het parkbos.

Omstreeks 1860 werd in opdracht van H.P.C. Bosch van Drakestein de tuin verder in landschapsstijl aangepast.
De oprijlaan werd iets naar het noorden verlegd, zodat men met een bocht bij het huis uitkwam.
De oude brug werd vervangen door de huidige en voorzien van dekoratieve gietijzeren balustrades.

Door het graven van een sloot tussen de Kromme Rijn en het Keukenwater ontstond een belangrijke zichtas op de Kromme Rijn en een eilandje waarop een tuin in landschappelijke stijl werd aangelegd.
Een brug gaf toegang tot dit eilandje. Vanuit het huis waren naar alle zijden uitzichten mogelijk.
Omstreeks 1889 ontwierp de tuinarchitect L. Springer nog een uitbreiding voor het park ten zuiden van het huis, aan weerszijde van de Kromme Rijn.
Het ontwerp werd niet letterlijk uitgevoerd.

Tijdens de Tweede Wereldoorlog werd het bos ernstig beschadigd. Het huis werd door de Duitsers ontruimd en de gietijzerenbrug opgeblazen. Later zal deze weer worden hersteld. In 1945 werd het gebied onder water gezet, waardoor een groot aantal beuken dood zijn gegaan.
Bij de aanleg van de RW 27/28 door het westelijk deel van het parkbos is een deel gekapt en is de hoofdingang met de portierswoning (in 1978 gesloopt) komen te vervallen.
De Sneeuwklokjeslaan is recentelijk hersteld.

Beschrijving.
Het landgoed Nieuw-Amelisweerd aan weerszijde van de Kromme Rijn gelegen beslaat een oppervlakte van 78 ha.
Het gebied omvat een groot parkbos en weilanden.
Het gedeelte van het parkbos ten westen van de Kromme Rijn is strak van opzet en vertoont nog duidelijke sporen van de 18de eeuwse formele tuinaanleg met een "patte d'oie" lanenstelsel, waarvan de laan gericht op de Domtoren is verdwenen en de Sneeuwklokjeslaan als zichtlaan op het hoofdgebouw.
Dit gedeelte van het parkbos wordt doorsneden door de RW 27/28.
Het gedeelte ten oosten van de Kromme Rijn, waar het hoofdgebouw is gelegen wordt gekenmerkt door een landschappelijke aanleg met slingerende paden, hoogte verschillen en vijvertjes, daterend uit het laatste kwart van de 18de eeuw en de 19de eeuw.
Men bereikt het hoofdgebouw via een oprijlaan uit westelijke richting, die de Kromme Rijn kruist. Deze oprijlaan is iets naar het noorden verlegd, waardoor men met een bocht het hoofdgebouw bereikt.
De brug over de Kromme Rijn is voorzien van dekoratieve gietijzeren balustrades en hardstenen hekpalen.
Rondom het hoofdgebouw ligt een open gazon met langs de randen exotische bomen en rhododendrons.
Vanuit de voorzijde van het hoofdgebouw heeft men zicht op de Kromme Rijn en met de Sneeuwklokjeslaan als belangrijke zichtas.
Vanuit de achterzijde heeft men zicht op de zgn. Helweide waarop enkele verspreide boomgroepen.

Het witgepleisterde hoofdgebouw heeft een U-vormige plattegrond en bestaat uit 2 bouwlagen met haaks op elkaar staande schilddaken gedekt. Het gebouw is gedeeltelijk onderkelderd.
Op het met grijze pannen gedekte dak staan 4 schoorstenen en een dakruiter met luidklokje.
Aan de voorzijde zijn 2 en aan de achterzijde zijn 3 dakkapellen aangebracht.
De symmetrische voorgevel is 8-traveen breed en voorzien van een licht risalerende middenpartij waarin 2 schuifvensters waarvoor een rechthoekige veranda is aangebouwd.
Aan weerszijde van de veranda zijn 2 schuifvensters waartussen openslaande deuren met bovenlichten. Op de verdieping 8 4-ruits schuifvensters. Alle vensters zijn voorzien van louvre-luiken.

De achtergevel is a-symmetrisch en heeft 2 uitgebouwde hoekvleugels, waarvan de linker smaller en minder diep is dan de rechter.
In het midden van de achtergevel is een ingang gemaakt. Op de verdieping is een palladiaans venster (trappenhuis) aangebracht.

Ten zuidoosten van het hoofdgebouw staat het koetshuis, annex koetsiers- en tuinmanswoning.
Het is een rechthoekig gebouw met een hoge begane grond voorzien van een afgeplat schilddak. Aan de ene korte zijde de symmetrische witgepleisterde voorgevel van het koetshuis, en aan de andere de symmetrische voorgevel van de tuinmanswoning.
In de linker lange zijgevel is de witgepleisterde voorgevel met imitatievakwerk voor de koetsierswoning geplaatst. Tegen de rechter lange zijgevel was oorspronkelijk de orangerie aangebouwd. In deze gevel is nu een groot nieuw raam aangebracht.
Vlak bij het koetshuis staat grenzend aan de voormalige moestuin een klein bergschuurtje dat deels in gebruik is als schaftlokaal voor de tuinlieden en deels als schapenstal.

Ten noorden van het parkbos ligt een weidegebied met aan de Kromme Rijn de monumentale 17de eeuwse krukhuisboerderij De Boeie, oorspronkelijk pachtboerderij bij Nieuw-Amelisweerd.
Vanaf de boerderij loopt een pad naar het hoofdgebouw.

Waardering.
Het landgoed Nieuw-Amelisweerd, van middeleeuwse oorsprong, bestaande uit een groot parkbos en weidegebied, is van grote waarde vanwege het monumentale hoofdgebouw uit ca 1700, rond 1860 vergroot en witgepleisterd, bijbehorend koetshuis en in 1860 vernieuwde gietijzeren brug, vanwege hun onderlinge relatie en hun eenheid met het park (zichtlijnen) waarin sporen van formele en landschappelijke tuinaanleg en vanwege de fraaie ligging aan de Kromme Rijn in samenhang met Oud-Amelisweerd en Rhijnauwen, vanwege de nederzettingsgeschiedenis langs de Kromme Rijn, vanwege de in het weidegebied gelegen 17de eeuwse boerderij.
Thans belangrijk rekreatiegebied voor de stad Utrecht.

LITERATUUR.

Lucia Albers en Hans Pemmelaar,
Amelisweerd en Rhijnauwen
Utrecht 1983.

J.D.M. Bardet,
Kastelenboek Provincie Utrecht.
Bussum 1975.

Buro Maas,
Landgoederen, buitenplaatsen en buitenhuizen/villa's in het gebied van de Utrechtse Heuvelrug en rondom de steden Utrecht en Amersfoort.
Zeist 1985.

C. Dekker,
Het Kromme Rijngebied in de Middeleeuwen
Utrecht 1983.

R. van Luttervelt,
De Stichtse lustwarande.
Amsterdam 1949.

C.C.S. Wilmer,
Buitens binnen Utrecht
Utrecht/Vianen 1982.

UIT : L. ALBERS, H. PEMMELAAR, AMELISWEERD EN RHIJNAUWEN, UTRECHT 1983.

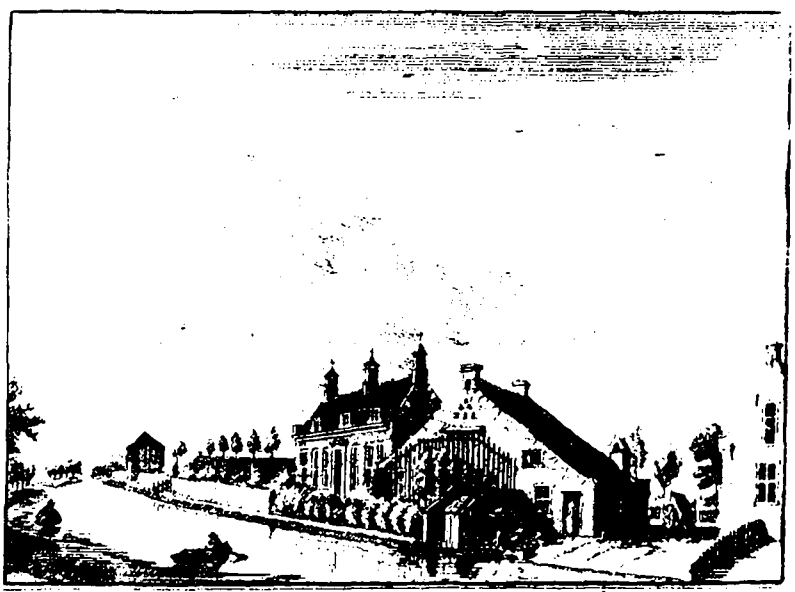

De RIDDER-HOFSTAD AMELISWEERD *langs den krommen Rijn*

Ets door H. Spilman, 1791, naar
J. de Beijer, ca. 1745.
R.A.U., T.A. 1168

OUD-AMELISWEERD

(obj.nr. 85, 86, 87)

Geschiedenis.

Middeleeuwen:

Oud-Amelisweerd is ontstaan uit dezelfde ontginningsheerlijkheid als Nieuw-Amelisweerd, die Amelis van Werden reeds voor 1227 in leen hield van het kapittel van Oud-Munster te Utrecht.
In 1394 was het goed Oud-Amelisweerd in handen van twee families, waarvan de familie Utenengh in 1583 geheel Oud-Amelisweerd in bezit kreeg door aankoop van de andere helft van Johan van Renesse.
Inmiddels was in 1537 Oud-Amelisweerd als riddelhofstad erkend.

17de eeuw en 18de eeuw.

In 1632 kwam het middeleeuwse versterkte huis in het bezit van de familie Van Hove. Het huis werd in 1672 door de Fransen verwoest, alleen de theekoepel of speelhuis aan de Kromme Rijn en de bijgebouwen bleven gespaard.
In 1707 werd het huis door de toenmalige eigenaars de familie Van Bueren herbouwd. Zij waren sinds 1649 in het bezit van Oud-Amelisweerd.
Het nieuwe huis had een rechthoekige plattegrond en bestond uit 1 bouwlaag met een zadeldak tussen topgevels.
Op de nok stonden 3 schoorstenen. De lange voorgevel was 7 traveeen breed met een centrale ingangspartij.
In 1725 werd Oud-Amelisweerd gekocht door Jacob Johan baron van Delen, een Gelders edelman, gehuwd met Maria Clignett dochter van de Utrechtse postmeester. Haar nicht Anna Susanna Hasselaar erfde tenslotte Oud-Amelisweerd. Zij huwde in 1761 Gerard Godard baron Taets van Amerongen.
Deze liet in 1770 het huis uit 1707 sterk vergroten of mogelijk zelfs geheel vervangen door het huidige veel grotere huis en het bijbehorend koetshuis bouwen. Tegelijkertijd liet hij een oprijlaan vanaf de Koningslaan aanleggen en een brug over de Kromme Rijn slaan.
Hiertoe werd de boerderij die schuin voor het hoofdgebouw aan de Kromme Rijn lag afgebroken.
Oorspronkelijk was Oud-Amelisweerd alleen via de Vossegatsedijk te bereiken geweest.

19de eeuw.

Het huis werd in 1808 verkocht aan koning Lodewijk Napoleon, die toen beide Amelisweerden in bezit had.
Het was de bedoeling dat de koning zich zou vestigen op Oud-Amelisweerd en dat zijn manschappen op Nieuw-Amelisweerd zouden worden ondergebracht.
Beide huizen ondergingen enige wijzigingen in Empire-stijl.
De koning heeft er echter weinig gebruik van gemaakt. Hij verbleef meestal op 't Loo.
In 1810 werd Jan Pieter Wickevoort Crommelin, de nieuwe eigenaar, die het op zijn beurt in 1811 samen met Nieuw-Amelisweerd verkocht aan Paulus Wilhelmus Bosch van Drakestein.
Na diens overlijden in 1834 vond verdeling van de landgoederen onder zijn zoons plaats.

20ste eeuw.

Uiteindelijk werd het in 1951 verkocht aan de gemeente Utrecht, die in 1953 het bijbehorende parkbos voor het publiek openstelde.
Het hoofdgebouw wordt nog particulier bewoond.

Het koetshuis dient deels als woonhuis en is in 1982 als informatie/bezoekers centrum ingericht.
Bij het landgoed Oud-Amelisweerd behoren ook de 18de eeuwse hofstede de Zonnewijzer ten oosten van het hoofdgebouw aan de Kromme Rijn gelegen. En een aantal eind 18de, begin 19de eeuwse daglonerswoningen, genaamd Vinkenbuurt, ten oosten van de oprijlaan vanaf de Koningslaan.
De hofstede is mogelijk gebouwd ter vervanging van de in 1770 gesloopte boerderij.

Parkaanleg.
Evenals Nieuw-Amelisweerd schijnt het gebied rond Oud-Amelisweerd rond het midden van de 18de eeuw nog zonder bos te zijn geweest.
Tussen 1761 en 1770 liet Gerard Godard baron Taets van Amerongen een bos aanleggen, waarvan de hoofdlaan, de Beelden- of Lindelaan in het verlengde van de nieuwe oprijlaan (aan de andere zijde van het huis) kwam te liggen.
Een dwars op deze Beeldenlaan gelegen laan bood zicht op de Domtoren.
In navolging van de nieuwe opvattingen over tuinaanleg werd na 1770 het achter gelegen bos voorzien van allerlei kleine kronkellaantjes en werd ten westen van het hoofdgebouw een bos aangelegd in een landschappelijke stijl met slingerpaadjes en een slingervijver rond een eiland met uitzicht heuvel.
Voor het huis werd een half ronde vijver gegraven, om de brug die wegens ruimte gebruik opzij van het huis was geplaatst in een architektonisch verband met het huis en de oprijlaan te brengen.
De halfronde vorm van de vijver werd achter het huis herhaald door de bocht in de gracht, die het geheel omringde zodat er een regelmatig patroon ontstond. Deze gracht die er nog steeds ligt dateert waarschijnlijk uit de tijd van de herbouw van het hoofdgebouw in 1707.

Beschrijving.
Het landgoed Oud-Amelisweerd is gelegen aan de Kromme Rijn tussen de landgoederen Nieuw-Amelisweerd en Rhijnauwen in. Het omvat een terrein van 79 ha bestaande uit een parkbos en weidegebied.
Het parkbos bevat duidelijke sporen van zowel formele als landschappelijke tuinaanleg.
Overblijfselen van de formale aanleg zijn de oprijlaan vanaf de Koningslaan met in het verlengde de Beelden- of Lindelaan die het landgoed in noord-zuid richting doorsnijdt en de Domlaan die gericht op de Domtoren de Beeldenlaan doorsnijdt.
Landschappelijke elementen zijn de slingerlaantjes in het Achterbos ten noorden van het hoofdgebouw en het zgn. Engelse werk, een gedeelte van het parkbos ten westen van het hoofdgebouw met een slingervijver rond een eiland met uitzichtheuvel en slingerlaantjes.

Het hoofdgebouw ligt aan de Kromme Rijn op de as in noord-zuid richting gevormd door de oprijlaan en de Beeldenlaan.
Het is een symmetrisch U-vormig bakstenen gebouw bestaande uit 2 bouwlagen met haaks op elkaar staande licht afgeplatte schilddaken gedekt. Op het dak staan op de nokhoeken in totaal 4 schoorstenen. Aan de voor- en achterzijde zijn 3 dakkapellen aangebracht. De voorgevel naar de Kromme Rijn gericht in 7 traveeen breed. De middelste travee is licht risalerend en voorzien van een hardstenen omlijsting.De achtergevel is 7 traveeen breed met a.w.z. een hoekvleugel van 2 traveeen.
De ingang bevindt zich aan de achterzijde en is centraal gelegen. De ingang met dubbele deur waarboven een halfrond empire snijraam is voorzien van een hardstenen omlijsting en kleine stoep. Het gebouw heeft zowel op de begane grond als de verdieping 8-ruits schuifvensters aan de voorzijde voorzien van louvre-luiken.
De vensters op de verdieping zijn van een kleiner formaat.

Ten oosten van het hoofdgebouw ligt het koetshuis, een rechthoekig gebouw met een hoge begane grond voorzien van een afgeplat schilddak met midden voor op het dak een dakruiter met luidklokje en uurwerk.
De grote staldeuren zijn vervangen door een raamkozijn en een normale deur.

Aan de westzijde van het hoofdgebouw staat een schuur die dienst doet als werkruimte ten behoeve van de gemeente kwekerij.

Rechts voor (oostzijde) het hoofdgebouw ligt de brug over de Kromme Rijn; rechts achter ligt een klein bruggetje over de smalle gracht die het terrein met het landhuis en het koetshuis omsluit.

Ten oosten van het hoofdgebouw ligt aan de Kromme Rijn de hofstede de Zonnewijzer een 18de eeuwse dwarshuisboerderij en bijbehorend zomerhuis.
Aan de overzijde van de Kromme Rijn ligt ten oosten van de oprijlaan een aantal daglonerswoningen, één witgepleisterd pand met 4 woningen en een vrijstaand huisje.

Waardering.
Oud-Amelisweerd, een landgoed aan de Kromme Rijn, van middeleeuwse oorsprong is van grote waarde vanwege het monumentale landhuis met bijbehorend koetshuis en brug over de Kromme Rijn uit ca 1770, vanwege hun onderlinge relatie en hun eenheid met het park (zichtlijnen), waarin zowel sporen van formele als landschappelijke aanleg vanwege de 18de eeuwse voormalige pachtboederij de Zonnewijzer en het komplex daglonerswoningen genaamd Vinkenbuurt, vanwege de fraaie ligging aan de Kromme Rijn in samenhang met Nieuw-Amelisweerd en Rhijnauwen en vanwege de nederzettingsgeschiedenis aan de Kromme Rijn.
Nu een belangrijk rekreatiegebied voor de stad Utrecht.

LITERATUUR.

Lucia Albers en Hans Pemmelaar,
Amelisweerd en Rhijnauwen Utrecht 1983.

J.D.M. Bardet,
Kastelenboek Provincie Utrecht. Bussum 1975.

Buro Maas,
Landgoederen, buitenplaatsen en buitenhuizen/villa's in het gebied van de Utrechtse Heuvelrug en rondom de steden Utrecht en Amersfoort.
Zeist 1985.

C. Dekker,
Het Kromme Rijngebied in de Middeleeuwen Utrecht 1983.

R. van Luttervelt,
De Stichtse lustwarande. Amsterdam 1949.

C.C.S. Wilmer,
Buitens binnen Utrecht Utrecht/Vianen 1982.

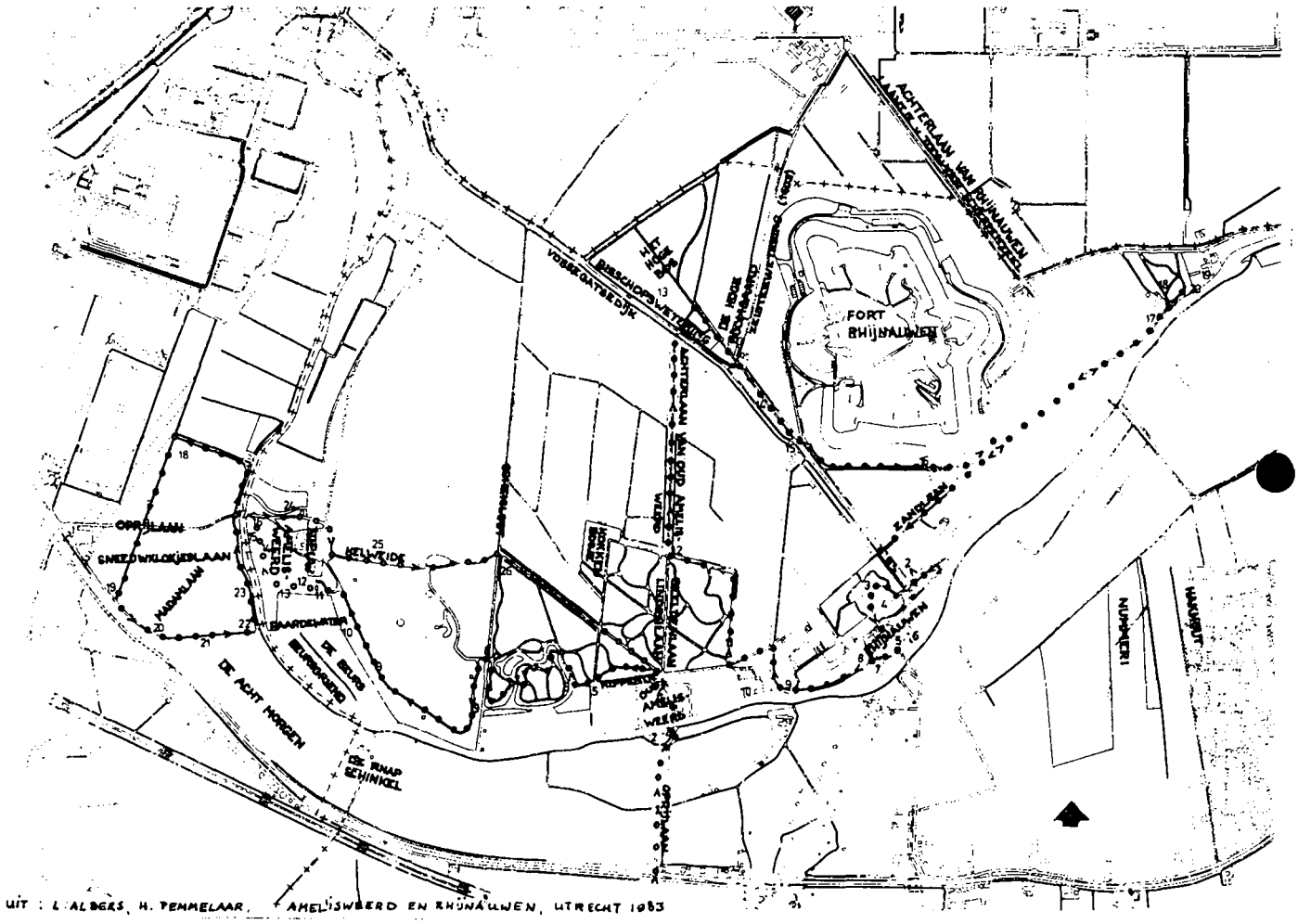

UIT : L. ALBERS, H. PEMMELAAR, AMELISWEERD EN RHIJNAUWEN, UTRECHT 1983

RHIJNAUWEN CA. 1660

RHIJNAUWEN

(obj.nr. Bunnik 138 t/m 143)

Geschiedenis.

Middeleeuwen.

Evenals Nieuw- en Oud-Amelisweerd is Rhijnauwen in oorsprong een versterkt huis, waarschijnlijk reeds voor 1212 gebouwd op de oeverwal langs de Kromme Rijn, als centrum van een ontginningsheerlijkheid.
De oudst bekende bewoner is Jacob van Lichtenberg, schepen van Utrecht. Zijn dochter Aleydt bracht door haar huwelijk met de Zeeuwse edelman Jan van Renesse het goed in 1348 in het bezit van deze familie.

15de, 16de en 17de eeuw.

In 1449 wordt het huis in opdracht van bisschop Rudolf van Diepholt verwoest, uit wraak voor een vermeende aanslag op de stad Utrecht door de toenmalige eigenaar Frederik van Renesse.
Het middeleeuwse kasteel bestond uit een omgrachte hoofd- en voorburcht.
De hoofdburcht bestond uit woonvleugels van twee verdiepingen op een onderbouw, gegroepeerd rond een binnenplaats, die aan de westzijde was afgesloten met een muur en een poortgebouw. Op de voorburcht stond een boerderij met stallen.
Na de verwoesting van 1449 werd het kasteel gedeeltelijk herbouwd.
Aan de oostzijde twee grote woonblokken met in de hoek van de binnenplaats een traptoren met achtkante bovenbouw en hoge spits; aan de zuidzijde, de rivierzijde een tweedelige vleugel, waarvan het tussenlid in 1596 waarschijnlijk vernieuwd of grondig verbouwd werd (gezien de gevelankers te zien op gewassen krijttekening door R. Roghman uit ca 1647); aan de westzijde lag de poorttoren, die via een houten ophaalbrug en een stenen boogbrug toegang gaf tot de omgrachte voorburcht; de grootste en waarschijnlijk oudste vleugel aan de noordzijde, bleef nog twee eeuwen liggen als ruïne.
In 1536 kreeg Rhijnauwen heerlijkheidsrechten en werd officieel tot ridderhofstad verklaard.

De toegang tot het kasteel liep niet via een brug over de Kromme Rijn, maar via een oprijlaan uit noordelijke richting, thans Rhijnauwenselaan/Vossegatsedijk. Deze hoofdlaan was niet op het hoofdgebouw gericht.
Haaks op deze laan zijn in de loop van de 16de en 17de eeuw een drietal dwarslanen aangelegd, die het landgoed verdeelden in rechthoekige vakken, voornamelijk ingevuld met hakhout, weiland en boomgaard.
Dit zou tot ver in de 18de eeuw zo blijven.

18de eeuw.

Na door huwelijk en vererving in handen van verschillende families te zijn geweest, werd in 1717 het landgoed Rhijnauwen eigendom van David ten Hove.
Zijn zoon Melchior ging er na zijn huwelijk in 1718 wonen. Hij liet het nog middeleeuwse huis verbouwen tot een modern 18de eeuws herenhuis.
De poorttoren en de traptoren, de zuidvleugel en de ruïne van de noordvleugel verdwenen daarbij. De oostvleugel werd gewijzigd en naar het westen toe verdubbeld. Zo ontstond een min of meer rechthoekig blokvormig huis met een symmetrisch front naar de vroegere voorburcht.
De gracht rond de oorspronkelijke hoofdburcht bleef voorlopig gehandhaafd.
In de loop van de 18de eeuw werd ook de boerderij op de voorburcht gesloopt, de stallen uitgebreid met poortgebouw en dienstwoning en de vierkante duiventoren gebouwd.

Mogelijk is toen de hofstede Rhijnauwen gebouwd ter vervanging van de gesloopte boerderij. Over de Kromme Rijn werd een bruggetje gelegd. Tevens werd het "nieuw bos" aangelegd, twee vierkante bosketten in geometrische stijl, ten noorden van het hoofdgebouw aan de Rhijnauwenselaan. Aan de oostzijde van het hoofdgebouw kwam een eveneens in geometrische stijl aangelegde tuin.
Aan het einde van de 18de eeuw kwamen daar nog twee moderne slingerbosjes bij ten zuiden van de Rhijnauwenselaan.
In 1773 werd Rhijnauwen verkocht aan Johan Balthazar Strick van Linschoten, gehuwd met barones van Utenhove, lid van de familie die op Nieuw-Amelisweerd woonde.

19de eeuw.
Aan het begin van de 19de eeuw onderging het hoofdgebouw enkele kleine verbouwingen in Empire-stijl. Omstreeks 1832 werd de gracht tussen de hoofdburcht en de voorburcht gedempt.
In 1867 werd het fort Rhijnauwen op het landgoed aangelegd. Hierdoor verdween één van de oorspronkelijk drie evenwijdige lopende dwarslanen uit de periode van de geometrische aanleg van het landgoed.
De tuin achter het hoofdgebouw werd aan het einde van de 19de eeuw gewijzigd in een rozentuin.

20ste eeuw.
In 1919 wordt het landgoed Rhijnauwen verkocht aan de gemeente Utrecht, samen met de bijbehorende boerderijen.
Goed ten Rijn, Numerie (inmiddels afgebroken), de Hofstede Rhijnauwen, de Hoge Boomgaard, de Uithof, de hofstede aan de Hoofddijk en Rhijnsoever.
Sinds 1933 is het hoofdgebouw in gebruik als jeugdherberg.
Kort na de verkoop van het landgoed aan de gemeente Utrecht is aan het einde van de hoofdlaan aan de Kromme Rijn het theehuis gebouwd.
De brug over de Kromme Rijn is in de Tweede Wereldoorlog verwoest. Na de oorlog werd een noodbrug gebouwd. In 1973 is de brug vernieuwd.
Het park is sinds 1953 voor het publiek opengesteld.

Beschrijving.
Het landgoed Rhijnauwen gelegen aan de Kromme Rijn, omvat een gebied van 187 ha, dat deels een rekreatieve en deels een agrarische funktie heeft. Rhijnauwen is het meest oostelijk gelegen van de drie landgoederen Nieuw-Amelisweerd, Oud-Amelisweerd en Rhijnauwen.
Een groot gedeelte van het landgoed wordt in beslag genomen door het fort Rhijnauwen. Het resterende gedeelte bestaat voornamelijk uit weidegebied. Met uitzondering van het gebied rond het hoofdgebouw en het Hoge Bos.
Het belangrijkste lanenstelsel wordt gevormd door de hoofdlaan die in noord-zuid richting loopt (Rhijnauwenselaan met in het verlengde de Vossegatsedijk) en twee parallel lopende dwarslanen in oost-west richting, één ten noorden van het hoofdgebouw, een zichtlaan op de Kromme Rijn, en een ten noorden van de hofstede Rhijnauwen.
De hoofdlaan is niet gericht op het hoofdgebouw maar ligt ten oosten daarvan. De voornaamste gebouwen liggen in het zuidelijk deel van het landgoed vlakbij de Kromme Rijn.
Het hoofdgebouw is een nagenoeg rechthoekig pand bestaande uit een souterrain, 2 verdiepingen en zolderetage met afgeplat schilddak, met de zijgevel naar de Kromme Rijn gelegen.
De symmetrische voorgevel met geaccentueerde centrale ingangspartij is gericht op een voorplein, aan de noordzijde hiervan staat het poortgebouw, en de vierkante duiventoren.
Het poortgebouw is een langgerekt rechthoekig gebouw van één bouwlaag met gebroken schilddak, met een centrale poortdoorgang waarboven een frontonbekroning.

Ten oosten van het hoofdgebouw ligt op de plaats van de voormalige rozentuin een grasveld met een grote rode beuk. Ten noorden van het hoofdgebouw ligt het voormalige "Nieuwe Bos" voorzien van kronkellaantjes.
Aan het uiteinde is op de as van de hoofdlaan aan de Kromme Rijn het theehuis Rhijnauwen gesitueerd. Een groen houten L-vormig gebouw met rieten kap. Ten oosten van het theehuis ligt aan de Kromme Rijn de hofstede Rhijnauwen, een langhuis-boerderij met rieten kap en bijbehorend zomerhuis, omgeven door weilanden.
In het noordelijk deel van het landgoed ligt het fort Rhijnauwen, een fort van het zgn. polygonale of caponnière stelsel. Het fort is voor een groot gedeelte met bos bedekt. Rond het fort liggen weilanden. Ten noord-westen van het fort ligt een driehoekig bosgebiedje het Hoge Bos.

Waardering.
Het landgoed Rhijnauwen gelegen aan de Kromme RIjn is van grote waarde vanwege het in de 18de eeuw tot huidige vorm verbouwde in oorsprong 13de eeuwse hoofdgebouw met bijbehorend 18de eeuwse poortgebouw en duiventoren, vanwege de 18de eeuwse boerderij de hofstede Rhijnauwen, vanwege enkele 18de eeuwse dienstwoningen aan de Vossegatsedijk, vanwege het 20ste eeuwse houten theehuis, vanwege het parkbos waarin een lanenstelsel als overblijfsel van formele tuinaanleg, vanwege het fort uit 1867 vanwege de ligging aan de Kromme Rijn in samenhang met Oud- en Nieuw-Amelisweerd, vanwege de nederzettingshistorie aan de Kromme Rijn.

LITERATUUR.

L. Albers, H. Pemmelaar,
Amelisweerd en Rhijnauwen Utrecht 1983.

J.D.M. Bardet,
Kastelenboek. provincie Utrecht. Bussum 1975.

Buro Maas,
Landgoederen, buitenplaatsen en buitenhuizen in het gebied van de Kromme Rijn, de Langbroekerwetering en de Utrechtse Heuvelrug Zeist 1983.

C. Dekker,
Het Kromme Rijngebied in de Middeleeuwen Utrecht 1983.

P.J. Lutgers,
Gezichten en omstreken van Utrecht. Loenen a/d Vecht 1869, 1982.

R. Luttervelt,
De Stichtse Lustwarande Amsterdam 1949.

C.C.S. Wilmer,
Buitens binnen Utrecht Vianen/Utrecht 1982.

DE NIENHOF

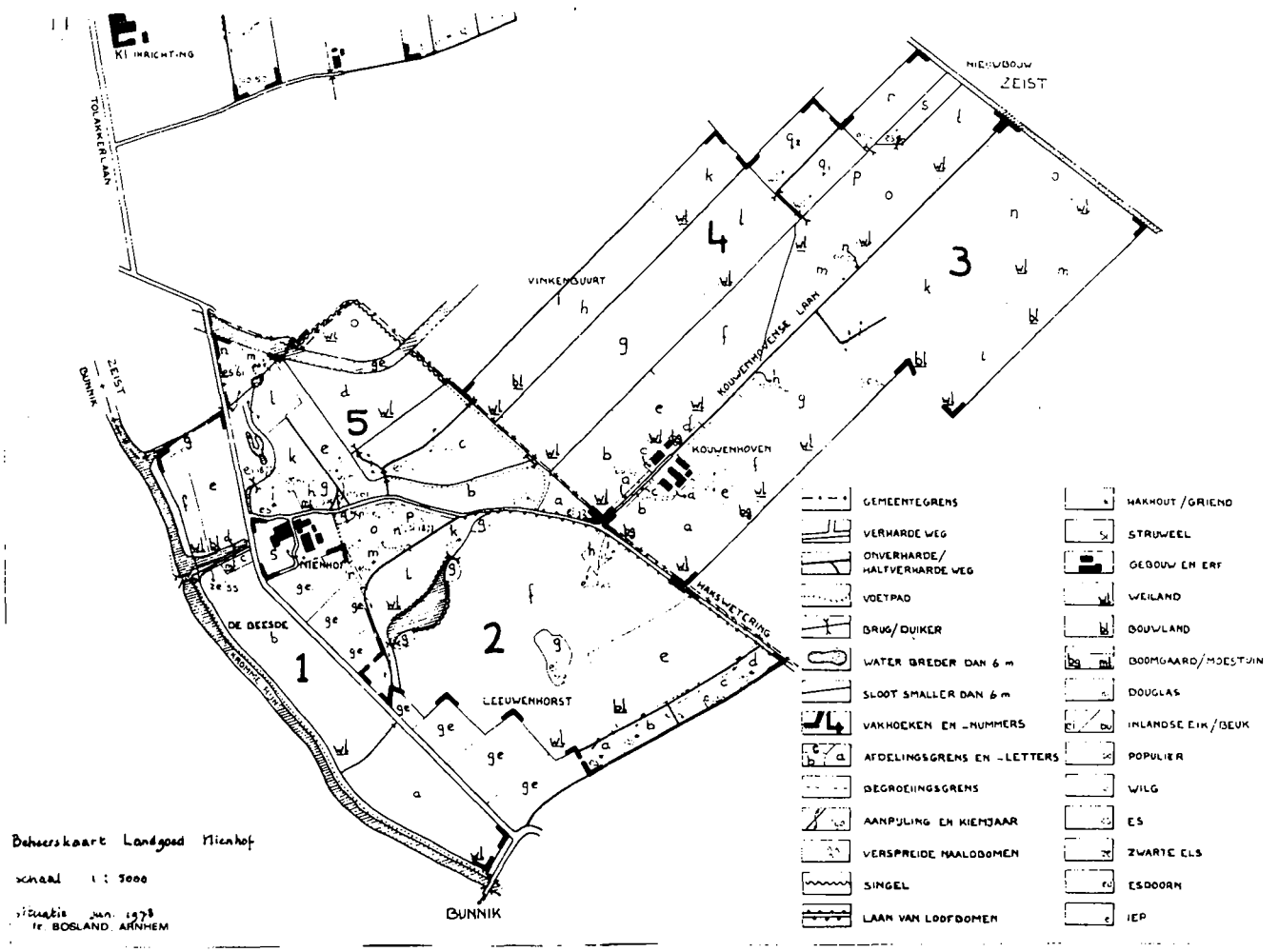
TOLAKKERLAAN
ZEIST
BUNNIK
VINKENBUURT
KOUWENHOVENSE LAAN
KOUWENHOVEN
NIENHOF
DE BEESDE
LEEUWENHORST
HAKSWETERING
BUNNIK
1
2
3
4
5
GEMEENTEGRENS
VERHARDE WEG
ONVERHARDE/ HALFVERHARDE WEG
VOETPAD
BRUG/DUIKER
WATER BREDER DAN 6 m
SLOOT SMALLER DAN 6 m
VAKHOEKEN EN -NUMMERS
AFDELINGSGRENS EN -LETTERS
BEGROEIINGSGRENS
AANPUILING EN KIEMJAAR
VERSPREIDE MAALBOMEN
SINGEL
LAAN VAN LOOFBOMEN
HAKHOUT/GRIEND
STRUWEEL
GEBOUW EN ERF
WEILAND
BOUWLAND
BOOMGAARD/MOESTUIN
DOUGLAS
INLANDSE EIK/BEUK
POPULIER
WILG
ES
ZWARTE ELS
ESDOORN
IEP
Beheerskaart Landgoed Nienhof
schaal 1 : 5000
situatie jan. 1978
Ir. BOSLAND ARNHEM

DE NIENHOF

(obj.nr. 49,50, 51, 52, 53)

Het totale landgoed omvat een gebied van 200 ha. De Stichting Utrechts Landshap heeft 90 ha in eigendom, waarvan 52 ha weiland en 23 ha bosgrond. De andere 110 ha, voornamelijk weilanden, boomgaarden, griend en hakhoutpercelen zijn eigendom van de Erven De Wetstein-Pfister.
Bij de Niënhof behoren drie boerderijen de Niënhof, Kouwenhoven en de Brakel. De laatste 2 liggen op het grondgebied van Zeist, evenals het komplex daggelderswoningen net als bij Oud-Amelisweerd, de Vinkenbuurt geheten.

Geschiedenis.

15de en 16de eeuw.
De oudste gegevens omtrent de Niënhof betreffen transporten uit de 15de eeuw van de Niënhof als hofgoed van de bisschop van Utrecht. Omstreeks 1580 behoorde de Niënhof tot de goederen van de St. Laurensabdij.

17de en 18de eeuw.
De volgende konkrete gegevens komen uit het archief van de familie (De) Pesters.
Hierin is sprake van een aankoop van een hofstede met zijn "huisinge, bergen, bakhuis en verder getimmerte" in 1680.
Bij de verkoopakte is er sprake van een hofstede en niet van een herenhuis.
De mogelijkheid bestaat dat het herenhuis door de Fransen in 1672 is verwoest of dat er geen herenhuis gestaan heeft.
In 1738 is er wel sprake van een herenhuis zodat aangenomen mag worden dat het herenhuis (Grotelaan 12) tussen 1680 en 1738 gebouwd moet zijn.
In de lijst van de te betalen logiesgelden wordt in het jaar 1685 onder de paragraaf nieuw gebouwde huizen melding gemaakt van een heer Pesters.
In datzelfde jaar treedt deze Willem in het huwelijk.
Het is dus heel goed mogelijk dat hij omstreeks 1685 het herenhuis heeft laten bouwen.
Het was een rechthoekig gebouw van twee bouwlagen met een zadeldak, 5 traveeen breed met een symmetrische voorgevel.
In de loop van de 18de eeuw wordt bij het herenhuis een tuin in geometrische stijl aangelegd met rechte lanen, vijverkom, doolhof en theekoepel.
Deze theekoepel stond aan de Kromme Rijn en was via een pad, dat recht tegenover het hoofdgebouw is gelegen te bereiken.

In 1773 is de Niënhof eigendom van Jan de Pesters. Hij koopt in dat jaar ook Cammingha/de Beesde.

19de eeuw.
In de loop van de 19de eeuw worden er in het park wijzigingen aangebracht in een meer landschappelijke stijl.
In 1878 worden er door de architect Albert Nijland in opdracht van Willem Nicolaas de Pesters ontwerpen gemaakt voor een nieuw herenhuis.
Hij laat in 1882 de Niënhof na aan zijn dochter Coenradina Carolina Theodora de Pesters. Samen met Cammingha/de Beesde. Er staat dan nog geen nieuw herenhuis.
In 1885 trouwt zij met Gijsbert Carel Duco Reinout baron van Hardenbroek, burgemeester van Bunnik.
Op 7 juni 1892 wordt door baron van Hardenbroek de bouw van het nieuwe huis op een reeds bestaande fundering aanbesteed.

In 1894 is volgens de kadastrale gegevens het huis voltooid en wordt door L.A. Springer een ontwerp gemaakt voor de tuin in Engelse landschapsstijl met slingervijver, slingerlaantjes en verspreid staande boomgroepen.
Het oude herenhuis wordt gedeeltelijk gesloopt en als koetsierswoning ingericht.

20ste eeuw.
In 1908 laat van Hardenbroek nog een portierswoning bouwen (Grotelaan 8).
Het nieuwe, zeer grote herenhuis is maar korte tijd bewoond geweest.
Na het verongelukken van zijn vrouw in 1923 trekt baron Van Hardenbroek zich terug in Driebergen. Hij verkoopt al zijn land in Bunnik aan De Wetstein Pfister, afkomstig van Heidestein in Driebergen.
Men wilde in Bunnik komen wonen omdat de grond er vruchtbaarder was.
Het huis vond men echter te somber, er schijnt nog geen elektrisch licht in te zijn geweest.
Na het overlijden van de heer De Wetstein-Pfister laat zijn dochter in 1929 op advies van de rentmeester het nieuwe herenhuis weer slopen.
Men had geen koper kunnen vinden en er moest jaarlijks een hoge belasting voor worden betaald.

Van het vrijgekomen bouwmateriaal zijn in het dorp Bunnik een groot aantal huizen gebouwd.
In 1986 zijn het 19de eeuwse koetshuis en een stal die bij het oude herenhuis stonden gesloopt, om plaats te maken voor een aantal garages en een uitbreiding van het oude herenhuis.

Overige gebouwen.
Hofstede de Niënhof. (Grotelaan 14).
Zoals uit de koopakte van 1680 bleek is er in die tijd al sprake van een hofstede. Mogelijk betreft dit de hofstede de Niënhof.
In de kopgevel van het woonhuis zijn muurankers aangetroffen uit 1624.
Waarschijnlijk is na 1672, de boerderij met gebruikmaking van oud bouwmateriaal als kloostermoppen weer opgetrokken.
Nadien is de boerderij vele malen gewijzigd. Van de oorspronkelijke opzet is weinig of niets terug te vinden.

Voormalige paardenstal/wagenberging (Grotelaan 16)
Deze stal komt al voor op een kaart van 1787 en zal omstreeks het midden van de 18de eeuw zijn gebouwd.
Thans is het gebouw in gebruik als woonhuis en berging. Het zal worden gerestaureerd. Dit gebouw is Rijksmonument.

Bakhuis (Grotelaan 14a)
Dit voormalige bakhuis is thans in gebruik als woonhuis, Het dateert van na 1863. Het komt namelijk nog niet voor op een kaart met kadastrale gegevens uit 1863. Op deze kaart en op de kadastrale minuut van 1829 staan wel 2 andere gebouwtjes, en 3 hooibergen, die evenals de ommuurde moestuin en nabijgelegen timmerwerkplaats/smederij verdwenen zijn.

Nieuwbouw.
In 1968 is een veeschuur, in 1979 een ligboxstal, in 1984 machineberging annex jongveestal en een nieuw woonhuis bijgebouwd. Het woonhuis is ter vervanging van het woonhuis in de voormalige paardenstal.

Beschrijving.
Het landgoed de Niënhof is gelegen aan de Kromme Rijn op de grens tussen Bunnik en Zeist.
De voornaamste wegen zijn de Grotelaan op korte afstand van en nagenoeg parallel aan de Kromme Rijn gelegen en de grotendeels op Zeister grondgebied gelegen Kouwenhovenselaan.
De Grotelaan is een geasfalteerde weg met aan weerszijde populieren, hier en daar vervangen door eiken, in de richting van de Uithof.
Aan de oostzijde van deze laan staan enkele villa's en de voormalige portierswoning van Niënhof.
De Kouwenhovenselaan is een pad dat van het hoofdgebouw langs de boerderij Kouwenhoven door de weilanden in de richting van Zeist loopt.
Ten westen van de Grotelaan ligt tot aan de Kromme Rijn een open strook weilanden, in de winter gedeeltelijk in gebruik als ijsbaan.
Ten oosten van de Grotelaan bestaat het gebied uit een groot parkbos waarin het hoofdgebouw en boerderij de Niënhof zijn gelegen, met aansluitend een weilandengebied.

Vanuit het hoofdgebouw dat vlak aan de Grotelaan staat heeft men zicht op de Kromme Rijn. Recht tegenover het hoofdgebouw loopt in de richting van de Kromme Rijn een pad met een tweetal oude eiken en een plataan, parallel aan een brede watergang die in de Kromme Rijn uitmondt.
In het verlengde van dit pad ligt aan de overzijde van de Kromme Rijn Cammingha/de Beesde.

Het hoofdgebouw is een witgepleisterd nagenoeg vierkant gebouw, bestaande uit een souterrain, beletage en verdieping met afgeplat schilddak.
Ten oosten (achter) het hoofdgebouw staat haaks boerderij de Niënhof, een gepleisterd pand van één bouwlaag en zolderetage, met een tegen de zijgevel van het woonhuis aangebouwde stal en berging.
Haaks hierop de voormalige paardenstal annex berging, een rechthoekige gepleisterd pand van één bouwlaag met zadeldak. Hiernaast het tot woonhuis verbouwde bakhuis, een rechthoekig grijsgepleisterd gebouwtje van een bouwlaag met zadeldak.
Ten zuiden hiervan staan een aantal nieuw gebouwde veestallingen en een nieuw woonhuis.
Iets zuidelijker staat aan de Grotelaan de voormalige portierswoning, een vierkant witgepleisterd gebouw van een bouwlaag met een tentdak, met er naast de laan die oorspronkelijk naar het nieuwe hoofdgebouw leidde.
Enkele lanen, zoals de Kouwenhovenselaan zijn duidelijk sporen van de formele tuinaanleg. De vijvers, verschillende boomgroepen en slingerlaantjes zijn restanten van de landschappelijke tuinaanleg.

Waardering.
Het landgoed de Niënhof met de Grote laan en de Kouwenhovenselaan als voornaamste wegen, is waardevol vanwege de als komplex bijeengelegen bebouwing bestaande uit een gedeelte van het hoofdgebouw uit ca 1685, de 17de eeuwse mogelijk zelfs oudere boerderij de Niënhof, de 18de eeuwse paardenstal en het 19de eeuwse bakhuis, omringd door een parkbos waarin sporen van zowel formele als landschappelijke tuinaanleg, met aansluitend een open weidegebied, vanwege de visuele relatie van het hoofdgebouw met Kromme Rijn en vanwege de belangrijke visuele relatie met Cammingha / de Beesde en vanwege de nederzettingshistorie.

Storende elementen zijn de nieuwbouw ten zuiden van het hoofdgebouw.

LITERATUUR.

Buro Maas,
Landgoederen, buitenplaatsen en buitenhuizen in het gebied van de Kromme Rijn, de Langbroeker Wetering en de Utrechtse heuvelrug.
Utrecht 1983, p. 59 t/m 62.

C. Dekker,
Het Kromme Rijngebied in de Middeleeuwen
Utrecht 1983.

D. Hamer, "De Niënhof", Oud-Utrecht
september 1985
H. Reinders, "De Niënhof" aanvullingen en verbeteringen, Oud Utrecht
december 1985.
D. Hamer, Nogmaals "de Niënhof" Oud-Utrecht
februari 1986.

P.J. Lutgers,
Gezichten in de omstreken van Utrecht
Loenen a/d Vecht 1869.

CAMMINGHA / DE BEESDE

(obj.nr. 41,42)

Geschiedenis.

Middeleeuwen:
Het kasteel Cammingha of de Beesde naar zijn eerste bewoners is in de Middeleeuwen als stenen huis gebouwd langs de Kromme Rijn met daarbij een hofstede.
De oudste vermeldingen dateren uit eind 14de, begin 15de eeuw. Jan van Beesde wordt genoemd als eigenaar.
Het kasteel zal in deze periode gebouwd zijn, mogelijk echter op oudere wellicht 12de eeuwse fundamenten.
Het is niet duidelijk of het kasteel in deze beginperiode voorzien is geweest van een omgrachting of dat de Kromme Rijn voor het kasteel als slotgracht dienst heeft gedaan, het had ook niet de opbouw van een woontoren met slechts één vertrek per verdieping. Het kasteel was groter. Het had een rechthoekige plattegrond en bestond uit een "kelder", waarboven twee verdiepingen. De ingang lag op de eerste verdieping en sloot aan op een trap of mogelijk rechtstreeks op de brug over de Kromme Rijn.
Het kasteel was te bereiken via de Grotelaan.
De familie Van Beesde zou ruim 150 jaar in het bezit van het kasteel blijven

17de eeuw.
In 1649 kwam het goed bij het huwelijk van Beatrix van Amstel van Mijnden en Balthazar van Bueren in bezit van de familie Van Bueren. Hun zoon Frederik Ignatius, ook heer van Oud-Amelisweerd, huwde in 1678 Charlotte Juliana de Huyter.
Enkele jaren tevoren was het kasteel door de Fransen geplunderd en waren vernielingen aangericht.
In 1693 moet het kasteel in ieder geval weer bewoonbaar geweest zijn, want in dat jaar werd Johan Frederik van Bueren op de Beesde geboren.

18de eeuw.
Johan Frederik stierf kinderloos en het goed kwam vervolgens aan Petronella Jacoba van Bueren. Zij was in 1707 getrouwd met de luitenant-generaal en gouverneur der troepen in Friesland Wytze Watze van Cammingha, ook Vitus Valerius van Cammingha genoemd.
Sindsdien droeg het kasteel de naam Cammingha.
In het begin van de 18de eeuw werd het kasteel uitgebreid met een trappenhuis en berging.

De erven van Wytse Watze van Cammingha lieten het goed in 1767 taxeren, waarbij de waarde van het herenhuis en de boerenwoning en 54 morgen land op f 4.000,-- werd geschat.
Zij verkochten het goed in 1773 aan mr. Jan de Pesters, eigenaar van de Niënhof.

19de eeuw.
In 1882 kwam Cammingha, samen met de Niënhof, in bezit van Coenradina Carolina Theodora de Pesters. Zij huwde in 1885 mr. Gijsbert Carel Duco Reinout baron van Hardenbroek.
Het kasteel Cammingha werd niet meer door de familie bewoond en raakte in verval.
Tegen de noordgevel werd een tuinmanswoning gebouwd en een gedeelte van het kasteel werd als opslagruimte gebruikt.

20ste eeuw.
Na het verongelukken van Coenradina de Pesters in 1923, verkocht baron van Hardenbroek al zijn bezittingen in Bunnik aan mr. Frans Jan Hendrik de Wetstein Pfister.
Na diens overlijden in 1926 werd het eigendom van zijn dochter Carolina Elisabeth de Wetstein Pfister.
Zij verkocht het uiteindelijk aan mevrouw Peek-van Zijl, eigenaresse van de naastgelegen hofstede de Beesde.
Het kasteel was alleen nog via het erf van de boerderij te bereiken. En niet meer via een brug over de Kromme Rijn.
Cammingha heeft tot aan de restauratie in 1964 aan verschillende mensen onderdak geboden, o.a. aan Utrechtse vrouwelijke studenten, tijdens de oorlog aan een beeldhouwer en aan een tuinman. De laatste jaren werd het sterk vervallen kasteel alleen nog als opslagruimte gebruikt.

Bij de algehele restauratie in 1964 door de architekt W. Stooker, heeft het kasteel enkele belangrijke wijzigingen ondergaan.
De berging tegen het trappenhuis van het kasteel werd opgetrokken en het hoofdgebouw werd voorzien van twee haaks op elkaar staande zadeldaken tussen tuitgevels in plaats van het afgeplatte schilddak.
De 19de eeuwse tuinmanswoning kreeg er een verdieping bij.
Het kasteel werd in gebruik genomen als woonhuis. De tuinmanswoning kreeg een kantoorbestemming.
Het kasteel is Rijksmonument.

De hofstede de Beesde is eigendom van de familie Peek, die al sinds 1720 pachter was op de boerderij.
De boerderij is sinds 1968 niet meer als zodanig in gebruik. Er is een restaurant-bar/dancing in gevestigd.
Aanvankelijk stond de boerderij oorspronkelijk een krukhuisboerderij dicht tegen het kasteel aan. Een ontploffing heeft enkele jaren geleden het woonhuisgedeelte verwoest. Dit is niet meer opgebouwd. Voor het achterhuis werd een nieuwe gevel geplaatst.
Tussen het kasteel en het restant van de boerderij ontstond een soort pleintje.

Beschrijving.
Het gebied gelegen tussen de Camminghalaan en de Kromme Rijn, wordt gekenmerkt door een open karakter. Aan de noord- en zuidzijde grenst het aan weilanden en aan de oostzijde heeft men een vrij uitzicht over de Kromme Rijn in de richting van de Niënhof.
Aan de westzijde sluit echter direkt de nieuwbouw van de wijk "Kromme Rijn" op het gebied aan.
Het kasteel, een L-vormig bakstenen gebouw met pannen zadeldaken tussen tuitgevels, met aan de noordzijde een aangebouwd lager bouwvolume bestaande uit twee bouwlagen met een zadeldak, ligt aan de Kromme Rijn.
Ten zuiden hiervan ligt een siertuin grenzend aan een haakse sloot, die in direkte verbinding met de Kromme Rijn staat.
Ten westen van het kasteel staat het rietgedekte achterhuis van de voormalige krukhuisboerderij de Beesde, aan de achterzijde verbonden met een grote rechthoekige pangedekte stal. Aan de zuidzijde van de stal een verbouwde rietgedekte schuurberg. Het geheel is in gebruik als restaurant/bar-dancing.
Op het terrein staat nog een schuur en een aantal nieuwe garages.

Tussen het kasteel en de boerderij ligt een geplaveid pleintje. Op het voorterrein dat gelegen aan de zijde van de Camminghalaan en dat in gebruik is als parkeerterrein staan aan de noordzijde enkele oude populieren en ligt een sloot.

Waardering.
Het gebied is van enige waarde vanwege het kasteel daterend uit de 14de, begin 15de eeuw mogelijk op oudere fundamenten en omstreeks 1700 uitgebreid, samen met de bijbehorende hofstede, vanwege de ligging te midden van weilanden aan de Kromme Rijn, vanwege de visuele relatie met de Niënhof en vanwege de historie.

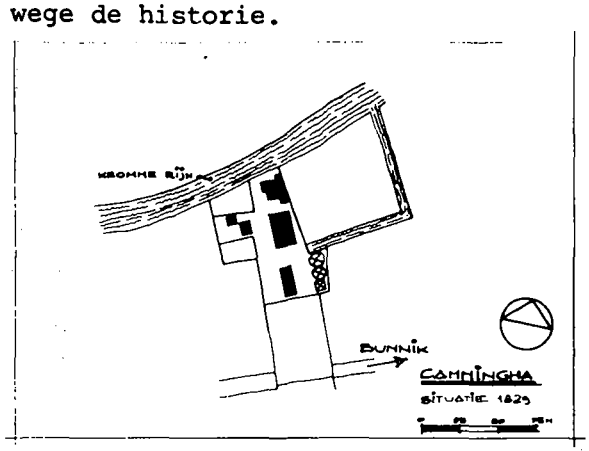

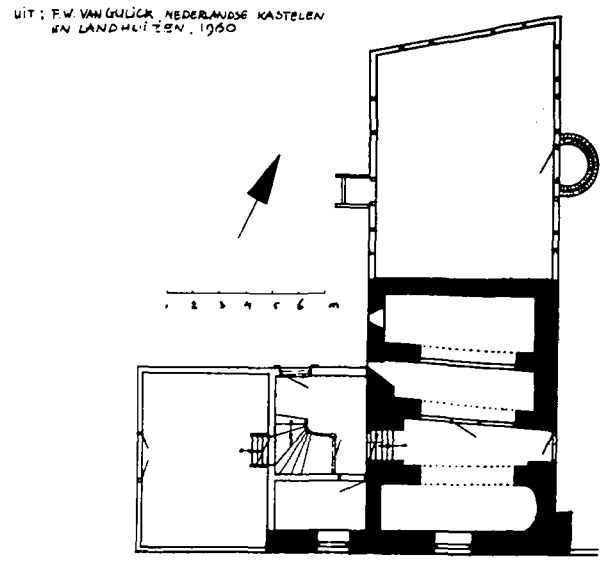

LITERATUUR.

J.D.M. Bardet,
Kastelenboek van de provincie Utrecht
Bussum 1975.

Buro Maas,
Landgoederen, buitenplaatsen en buitenhuizen in het gebied van de Kromme Rijn, de Langbroekerwetering en de Utrechtse Heuvelrug,
1983.

C. Dekker,
Het Kromme Rijngebied in de middeleeuwen,
1983.

F.W. van Gulick,
Nederlandse kastelen en landhuizen,
1960

H. Reinders,
Bunnik,
Utrecht 1986.

W. Stooker,
"Cammingha" Tussen Rijn en Lek, jaargang 1: nr. 2, nr. 3, nr. 4.

BEVERWEERD

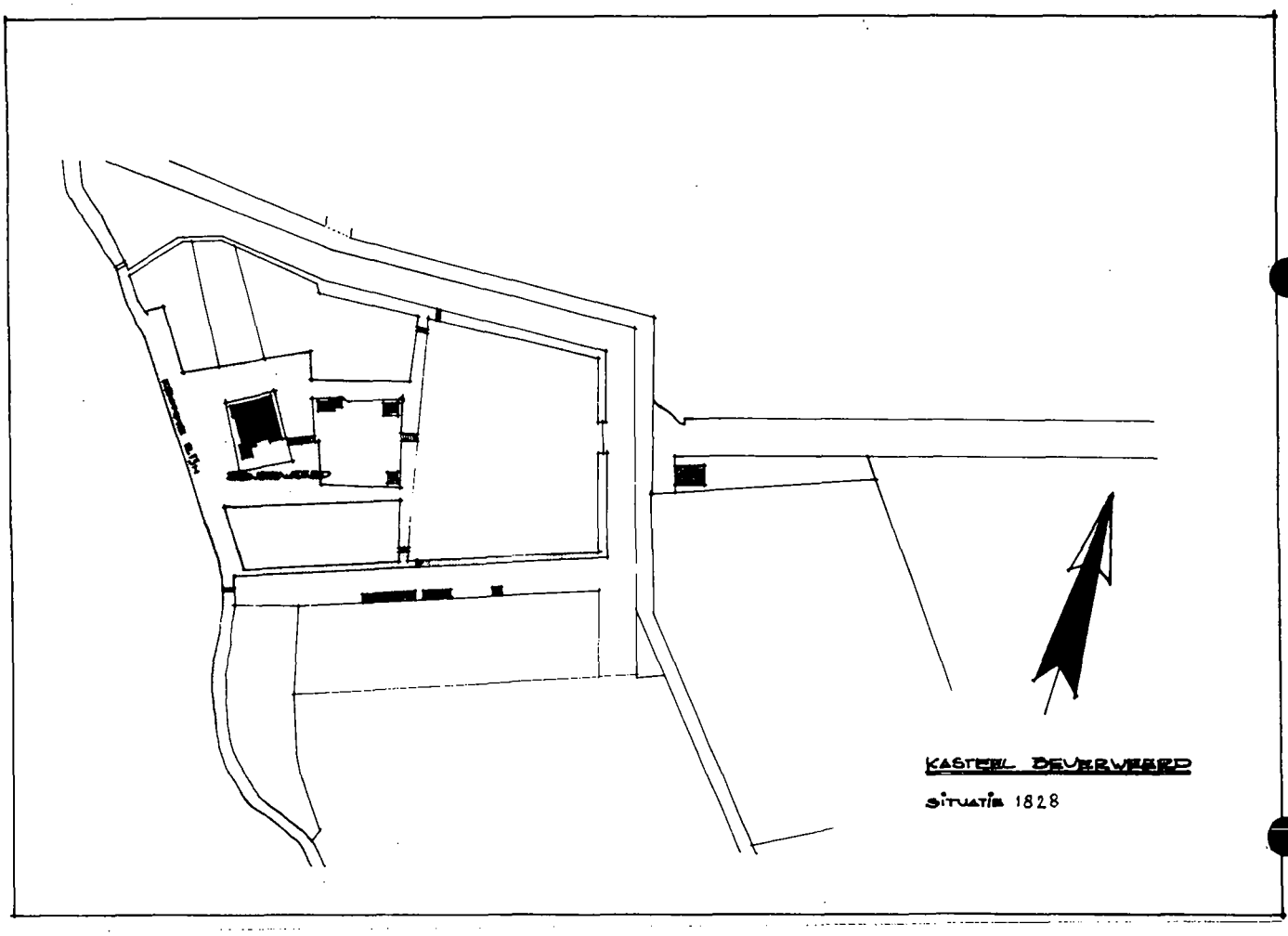

BEVERWEERD

(obj. nr. 29)

Geschiedenis.

Middeleeuwen.

Kasteel Beverweerd is in oorsprong een middeleeuwse woontoren, gebouwd op de waarden langs de Kromme Rijn. Het kasteel dateert waarschijnlijk uit de 2de helft van de 13de eeuw en was centrum van een ontginningsheerlijkheid in leen van de bisschop van Utrecht.
De oudst bekende bewoner van Beverweerd is ridder Zweder van Zuijlen, gehuwd met Hillegonda van de Velde, vrouwe van Beverweerd. Zij hebben omstreeks 1290 op Beverweerd gewoond.

16de eeuw.

In de loop van de daarop volgende eeuwen werd de woontoren, de huidige westelijke toren, langzaam uitgebreid tot een woonkasteel dat in de 16de eeuw een min of meer vierkante vorm had gekregen.
Het bestond uit een onregelmatig opgetrokken woongedeelte met topgevels, verschillende soorten daken, diverse uitbouwsels en twee zware vierkante torens aan de zijde van de Kromme Rijn.
Door vererving via de geslachten van Zuijlen, van IJsselsteijn, van Vianen, van Bouchout en de Lannoij kwam Beverweerd aan Anna van Buren, eerste gemalin van Willem van Oranje.
Omstreeks deze tijd veranderde de leenheer van Beverweerd. Vanaf 1528 was deze niet langer de bisschop maar de wereldlijke landsheer (vorst), die dit tot 1581 bleef. Daarna kregen die Staten van Utrecht die funktie.

17de en 18de eeuw.

In de loop van de 17de eeuw werd het interieur van het kasteel verder verfraaid. Aan de buitenzijde veranderde tot de grote verbouwing van 1836 weinig.
Het kasteel was te bereiken via een ophaalbrug en 2 stenen boogbruggen over de 3 grachten die het kasteelterrein omringden. Op de voorburcht stonden poortgebouwen en een kapel.

In de 2de helft van de 17de eeuw werd rond het kasteel een tuin in geometrische stijl aangelegd, met lange rechte lanen, broderieperken en tuinbeelden. Een van deze lanen, de Laan, was tevens toegangsweg vanaf de Langbroekerwetering.
In 1618 was Beverweerd na het overlijden van Philips Willem, de enige zoon van Willem van Oranje en Anna van Buren, eigendom geworden van Prins Maurits.
Hij liet het in 1621 na aan één van zijn bastaardszonen, Lodewijk van Nassau gehuwd met Isabella, gravin van Hornes.
Zij hadden drie zonen. De oudste Maurits Lodewijk werd heer van Nassau-Beverweerd. Zijn broer Willem Adriaan was heer van Zeist. Hij liet het Slot Zeist bouwen omringd door groots opgezette geometrische tuinen.
De kleinzoon van Maurits Lodewijk, Hendrik Carel, kreeg in 1734 het goed in bezit. Hij was getrouwd met de gefortuneerde Margaretha Huguetan, dochter van een Amsterdamse hugenoten familie.
Na haar dood hertrouwde Hendrik Carel met Johanna Gevaerts. Hun dochter Henriëtte bracht het goed bij haar huwelijk in 1781 (of 1782) in de familie van haar echtgenoot, Evert Frederik, baron van Heeckeren van Enghuizen.

BEVERWEERD

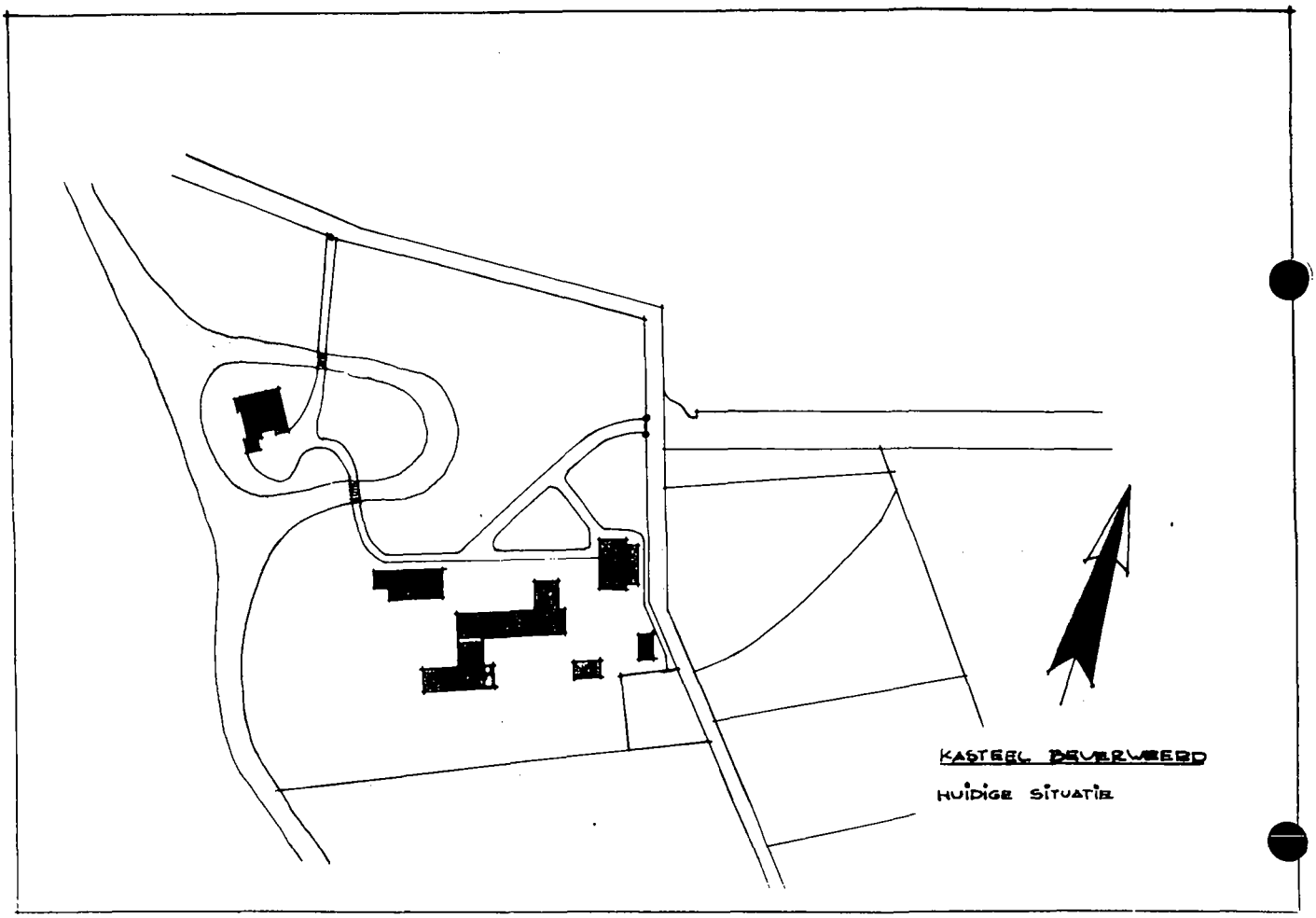

19de eeuw.
In 1831 erfde Hendrik Johannes Carel Evert, baron van Heeckeren van Enghuizen Beverweerd.
In zijn opdracht werd tussen 1835 en 1862 het kasteel en omringende tuinen geheel gewijzigd.
Het kasteel werd naar ontwerp van de architect C. Kramm omgevormd tot een regelmatig grijsgepleisterd neo-gotisch gebouw, bestaande uit een souterrain, 2 verdiepingen en een zolderetage en 2 tot gelijke hoogte opgetrokken torens.
De oudste toren, oorspronkelijk de woontoren, werd tot trappenhuis van het kasteel verbouwd. Hiertoe werden alle verdiepingsvloeren op het gewelf van de kelder na, weggebroken en werd de vierkante binnenruimte door overhoeks geplaatste schijnmuren in een achterkant veranderd. In de zo ontstane ruimte werd een eiken houten spiltrap geplaatst.
De enkele steile toegangstrap aan de zuidzijde van het kasteel werd vervangen door een gebogen dubbele trap naar een bordes leidend.

Het park werd in landschappelijke stijl aangelegd, waarschijnlijk naar ontwerp van de tuinarchitekt L. Springer.
De poortgebouwen en de kapel werden gesloopt, de grachten gedeeltelijk gedempt of vergraven, nieuwe bruggen en toegangshekken geplaatst.
In 1867 werd het koetshuis gebouwd.

20ste eeuw.
Via baron van Heeckeren van Enghuizen kwam Beverweerd aan gravin van Rechteren Limpurg. Haar dochter Lutgardis, gravin zu Castell-Castell heeft in 1958 het kasteel met direkt omringende tuin verkocht aan de Stichting Internationale Scholen Nederland.

Ten behoeve van de school met bijbehorend internaat werd het interieur van het kasteel aangepast en zijn omstreeks 1960 in het park een aantal nieuwe gebouwen neergezet, is het koetshuis als meisjespaviljoen ingericht en zijn sportvelden, tennisbaan en een parkeerterrein direkt naast het kasteel aangelegd.

Landerijen.
De landerijen die bij het kasteel Beverweerd behoren omvatten in totaal een gebied van 417 ha. Hiervan zijn 410 ha eigendom van de gravin zu Castell-Castell, met grotendeels een agrarische funktie.
De resterende 7 ha met het kasteel en omringende tuin zijn eigendom van de Stichting Internationale Scholen Nederland.

Boerderijen.
Bij het landgoed Beverweerd behoren 11 boerderijen, die alle herkenbaar zijn aan de identiek geschilderde luiken in de kleuren okergeel, groen en rood.
Het betreft de boerderijen Heeckerenshoeve (obj.nr. 15), Willemshoeve (obj. nr. 20), Katteveld (obj.nr. 28), Molenhoef (obj.nr. 31), Rijnveld (obj.nr. 32), Klein Sonsbeek (obj.nr. 54), Hoevelaar (obj.nr. 60) thans woonhuis van de gravin, Veense bouwing (obj.nr. 78), Sprokkelenburg (obj.nr. 94), Molenwerf (obj.nr. 111), dat was oorspronkelijk de rentmeesterswoning, en een voormalige dienstwoning, thans in gebruik als boerderij op Driebergs grondgebied aan de Langbroekerwetering.

Een aantal van deze boerderijen is in het begin van deze eeuw gebouwd ter vervanging van hun 17de eeuwse voorganger.
Opmerkelijk aan deze boerderijen is de toepassing van een zgn. palladiaans venster op de zolderverdieping.
Recentelijk zijn een aantal boerderijen verkocht aan de pachtboer.
De landerijen zijn eigendom van de gravin gebleven.

Beschrijving.
Kasteel Beverweerd met direkte omgeving.
Het kasteel ligt op een eilandje direkt aan de Kromme Rijn en wordt omgeven door een landschappelijk aangelegd park met gazons, boompartijen en slingerde paden. Het kasteel is een rechthoekig gedeeltelijk nog grijsgepleisterd gebouw, bestaande uit een souterrain, 2 verdiepingen en een zolderetage en 2 vierkante torens aan de Kromme Rijnzijde.
De hoofdingang tot het park en het kasteel bevindt zich aan de Beverweerdseweg en ligt aan de oostzijde van het park in de as van het kasteel.
De ingang wordt gemarkeerd door een monumentaal ijzeren toegangshek. Vanaf het hek loopt via een gietijzeren brug de toegangsweg met een bocht naar het kasteel.
Aan de noordzijde van het kasteel leidt een pad via een houten brug met gietijzeren balustrades naar een zijingang van het park. Vlakbij de hoofdingang staat ten zuiden van de toegangsweg het tot meisjespaviljoen verbouwde koetshuis.
Een rechthoekig grijsgepleisterd gebouw met een hoge begane grond en een gebroken schilddak met aan de voorzijde een centraal geplaatste vierkante toren met kantelen.
Voorts staan in het zuidelijk deel van het park tussen hoog opgeschoten groen een aantal nieuwe gebouwen, te weten een jongenspaviljoen, ziekenpaviljoen, gymzaal, soosgebouw en een dubbel woonhuis.
De gebouwen zijn één of twee bouwlagen hoog en met een plat dak gedekt.

Vanaf de hoofdingang tot het park loopt oostwaarts in de richting van de Langbroekerwetering de Laan, een rechte boslaan.
Even voor de wetering maakt deze laan een haakse bocht naar rechts naar de voormalige dienstwoning bij kasteel Beverweerd, in gebruik als boerderij en gelegen op Driebergs grondgebied.
Bij het huis staan aan het begin van de laan 2 hardstenen pijlers met het gekroonde wapen van Nassau en Beverweerd.
Vanaf het kasteelterrein loopt in westelijke richting de Molenhoeflaan.
Aan het begin van deze laan staan 2 groengeschilderde gietijzeren tuinvazen met de naam Beverweerd.

Zichtlijnen.
Vanaf de graaf van Lijnden Sandenburglaan heeft men over de Kromme Rijn zicht op de voorzijde van het kasteel.
Vanaf de hoofdingang aan de Beverweerdseweg heeft men via een glooiend gazon tussen 2 boomgroepen door zicht op het kasteel.

Waardering.
Het gebied van het kasteel met direkte omgeving is van grote waarde vanwege het van oorsprong middeleeuwse kasteel, in 1836-1862 naar ontwerp van C. Kramm in neogotische stijl verbouwd, omgeven door een in de 19de eeuw aangelegd landschapspark waarschijnlijk naar ontwerp van L. Springer, waarin een koetshuis uit 1867, een gietijzeren brug, een houten brug met gietijzeren

balustrade, en een monumentaal toegangshek, alle 19de eeuws, vanwege het belangrijke wegenpatroon gevormd door de Laan, een overblijfsel van de 17de eeuwse formele tuinaanleg en voormalige toegangsweg en door de Molenhoeflaan vanwege de fraaie ligging aan de Kromme Rijn met zichtlijnen vanaf de Van Lijnden Sandenburglaan en vanaf de hoofdingang aan de Beverweerdseweg, en vanwege de (nederzettings)historie.

LITERATUUR.

J.D.M. Bardet,
Kastelenboek provincie Utrecht,
Bussum 1975

Buro Maas,
Landgoederen, buitenplaatsen en buitenhuizen in het gebied van de Kromme Rijn, de Langbroekerwetering en Utrechtse Heuvelrug,
1983

C. Dekker,
Het Kromme Rijngebied in de Middeleeuwen,
1983

F.W. van Gulick,
Nederlandse kastelen en landhuizen,
1960

E.B.F.F. Wittert van Hoogland,
Bijdragen tot de geschiedenis der Utrechtse Ridderhofsteden en heerlijkheden, deel I,
1901

FORT RHIJNAUWEN

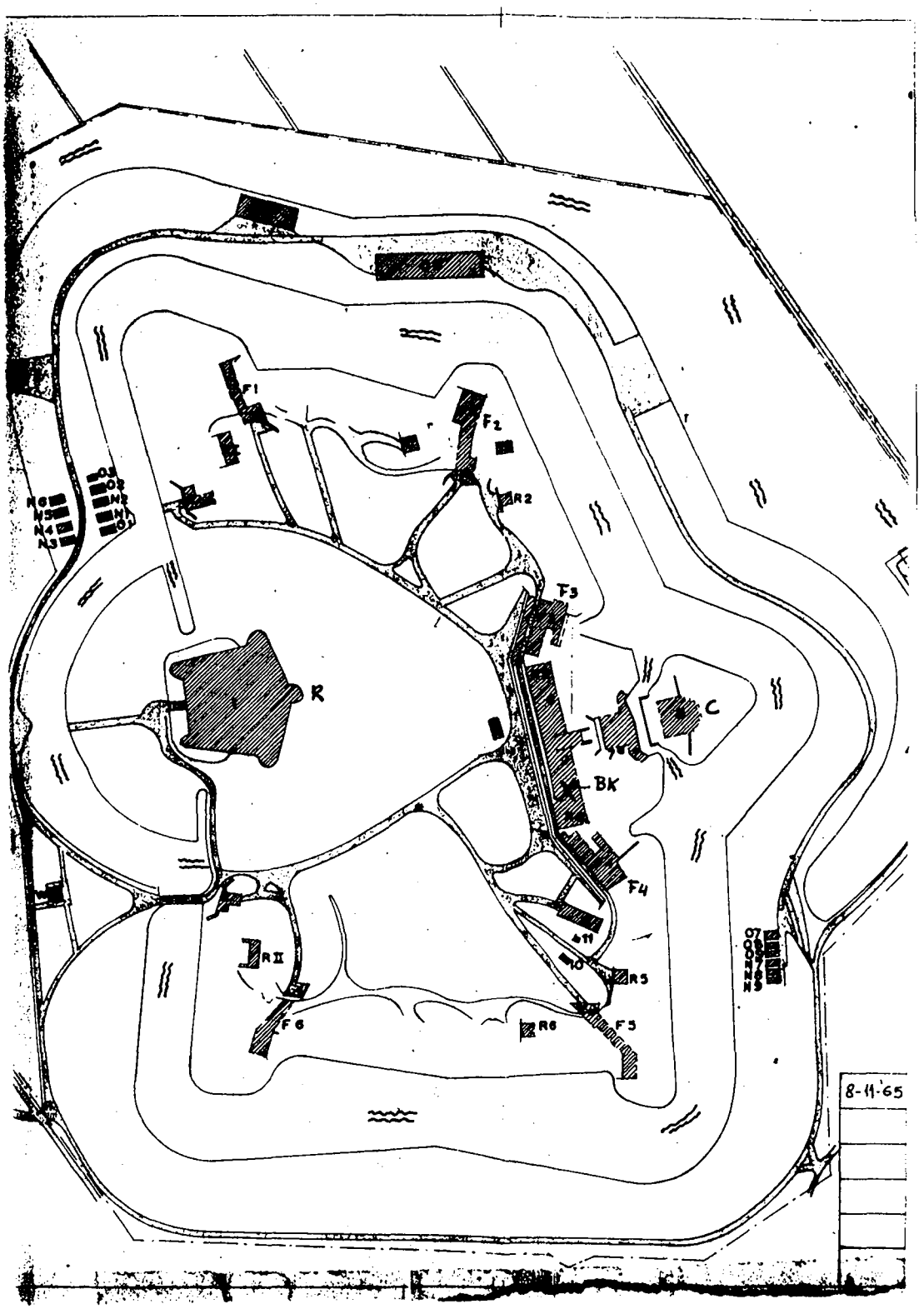

FORT RHIJNAUWEN

(obj.nr. Bun. 171)

Historie.
Het fort Rhijnauwen is gebouwd tussen 1867 en 1869, samen met het fort Vechten, om een van de zwakste punten binnen de Nieuwe Hollandse Waterlinie, de hooggelegen niet inundeerbare strook van weerszijde van de Kromme Rijn af te sluiten.
In de jaren 1877 tot 1880 werden wijzigingen in het fort aangebracht en werd onder meer de bomvrije kazerne gebouwd.
Reeds in het begin van de 20ste eeuw was de militaire waarde van het fort grotendeels verloren gegaan, door de nieuwe ontwikkelingen in de wapentechniek.
Het fort dat nu onder het Ministerie van W.V.C. ressorteert, groeide onder het beheer van Staatsbosbeheer uit tot een veelzijdig natuurreservaat, met een bijzondere flora en fauna, onder andere overwintering van verschillende soorten vleermuizen.

Beschrijving.
Het fort Rhijnauwen is gelegen binnen het parkbos Rhijnauwen op de grens met landerijen van de Uithof. De totale oppervlakte van het fort bedraagt 31 ha.
Het is een zgn. gedetacheerd of vooruitgeschoven fort, gebouwd volgens het polygonale (veelhoekige) stelsel.
Het polygonale stelsel is een in de 19de eeuw door De Montalembert ontwikkeld versterkingsysteem, waarbij de bastions zijn vervallen en het werk een eenvoudige, regelmatige, veelhoekige vorm kreeg.
De flankering van de grachten geschiedde door vuur uit laag gelegen gekazematteerde gebouwen in het midden van elk front, voor de hoofdwal uitstekend of op de hoeken van de fronten.
Deze uitbouwen werden ook wel caponnières genoemd, reden waarom het stelsel ook wel caponnière-stelsel heette.
Doorgaans waren deze caponnières aan beide zijden voorzien van schietgaten.

Het fort Rhijnauwen was berekend op een vrij grote bezetting, die in geïsoleerde positie langdurig stand kon houden.
Het fort bestaat uit een binnenterrein, het terreplein geheten, omgeven door een hoge wal, de hoofdwal, met daaromheen een gracht.
Om de gracht een enveloppe, die voor ongeveer de helft van de omtrek door een buitengracht is omgeven.
Op het binnenterrein is een stelsel van wegen naar de verschillende gebouwen.
Aan de oostzijde bevindt zich in de hoofdwal, daar frontwal genoemd, de caponnière(c), met een poterne (bomvrije verbindingsweg) naar de caponnière.
De beide zijden van de caponnière, de facen, worden vanuit de frontwal door 2 flankbatterijen geflankeerd (F3 en F4).
Verder is op elke hoekpunt van de hoofdwal een flankbatterij uitgebouwd (F1, F2, F5, F6).
Achter de poterne is de bomvrije kazerne (BK), gebouwd in de periode 1877 - 1880, gesitueerd.
In de westzijde van de hoofdwal zijn twee als poternes uitgevoerde toegangen.

Hiertussen ligt het vijfhoekige reduit (een binnenwerk waarop de verdedigers zich gedurende lange tijd kunnen terugtrekken in tijd van nood), met 5 bastionvormige uitbouwen op de hoeken, omgeven door een smalle gracht en een glacis (aardglooiing).
Verder staan op het terreinen diverse remises voor de opslag van munitie en geschut.

Alle bouwwerken uit de periode 1877-1880 zijn opgetrokken uit metselwerk en afgedekt met aarde.
De bomvrije kazerne is opgetrokken in rode baksteen met versierende onderdelen in gele baksteen en geblokte baksteen lisenen.
De westelijke gevel van het reduit is voorzien van geblokte lisenen. In het midden van de gevel is een licht getoogde inrijpoort waarboven een fronton met beeldhouwwerk, bestaande uit 2 liggende leeuwen en een wapenschild. Ook hier siermetselwerk in gele baksteen.
In het reduit is een ijzeren trap met pijlers en balustrade in neogotische stijl.
De toegangen aan weerszijde van het reduit hebben bakstenen en gekoppelde lisenen met bossagewerk.
Aan de zuidwestzijde van het fort staat links van de binnengracht de fortwachterswoning vanwaaruit men zicht heeft op de brug die de toegang tot het binnenterrein vormt.
De fortwachterswoning is een rechthoekig gebouw bestaande uit één bouwlaag met een pannen zadeldak. De gevels zijn voorzien van ornamentatie in gele baksteen.

Waardering.
Aan de Vossegatsedijk, in het parkbos Rhijnauwen gelegen, gedeeltelijk dubbel omgracht fort, van het zgn. polygonale of caponnièrestelsel, als onderdeel van de nieuwe Hollandse Waterlinie in 1867-1869 aangelegd en in 1877-1880 met bomvrije gebouwen uitgebreid, is een uit architectonisch oogpunt zeer waardevol complex vanwege gaafheid van vorm en detaillering van de voornaamste gebouwen in neo-renaissancestijl en de aanwezigheid van een ijzeren trap in neo-gotische stijl in het reduit, als vanwege gaafheid en zeldzaamheid van de aanleg in zijn totaliteit (polygonale/caponnière stelstel).
En uit (militair) historisch oogpunt zeer waardevol onderdeel van de Nieuwe Hollandse Waterlinie.
Thans ook zeer waardevol als natuurreservaat met bijzondere fauna en flora.
En waardevol vanwege fraaie ligging.

LITERATUUR.

Zie objectbeschrijving nr. 171 en algemeen verhaal vestingswerken.

HET FORT VECHTEN.

(obj.nr. Bun. 104)

Geschiedenis.
Het fort Vechten dateert evenals Rhijnauwen uit de jaren 1867-1869 en had dezelfde funktie, namelijk het beschermen van een hoger gelegen en niet inundeerbare sektor van de Nieuwe Hollandse Waterlinie.
Het fort bevindt zich op nagenoeg dezelfde plaats, waar de Romeinen 2000 jaar geleden hun versterkt legerkamp en vlootbasis, genaamd Fectio, bouwden.
Bij de bouw van het fort Vechten in 1867 is een gedeelte van de oude Romeinse nederzetting verloren gegaan.

In 1877 werd de bebouwing van het fort uitgebreid met een aantal bomvrije gebouwen, waaronder de kazerne en een tweetal wachthuizen.
Tijdens de mobilisatie van 1914-1918 werden aan de zijde van de Marsdijk 17 groepsschuilplaatsen van gewapend beton gebouwd.
In de oostelijk hoofdwal van het fort zijn in de jaren 1939-1940 3 gevechtskazematten van gewapend beton aangebracht.
De 3 bruggen die oorspronkelijk aan de westzijde over de gracht lagen, zijn vervangen door een aarden dam.
In 1982 is één van de dienstwoningen op het fort gesloopt.

Het fort is nog als eigendom van het Ministerie van Defensie in militair gebruik en derhalve niet vrij toegankelijk.

Beschrijving.
Het fort Vechten met een oppervlakte van 23 ha is gelegen tussen de Marsdijk en de R.W. 12, op de grens met het polderland.
Het is een fort van het type bastaard-tracé, dit wil zeggen een kombinatie van het gebastionneerde en het polygonale stelsel.
Bij het gebastionneerde stelsel gaat men uit van een regelmatige veelhoek, die op de hoeken voorzien is van woonuitgeschoven 5 hoekige verdedigingswerken, zgn. bastions.
Bij het polygonale stelsel zijn de bastions vervallen. De flankering van de grachten geschiedt vanuit laag gelegen gekazematteerde gebouwen in het midden van elk front voor de hoofdwal uitstekend of op de hoeken van de fronten.

Het fort wordt omringd door een brede, diepe gracht met aan de westzijde een aarden dam.
Een hoge rondgaande aarden wal, de hoofdwal omsluit het binnenterrein. Van hieruit heeft men toegang tot de brede, onder de wal doorlopende overwelfde gangen (poternes), die naar de flankbatterijen leiden (8 in totaal).

Aan de westzijde van het fort staat op het binnenterrein een 5-hoekige reduit, om geven door een smalle, gedeeltelijk dichtgegroeide gracht. Boven op het reduit bevindt zich een dubbele geschutskoepel van waaruit het voorliggende, flauw hellende terrein, het glacis, en voorheen de 3 bruggen bestreken konden worden.
Aan de oostzijde van het fort staat recht tegen over het reduit, de bomvrije kazerne een rechthoekig gebouw met één verdieping.
Verspreid over het fort liggen nog een tweetal bomvrije bergplaatsen (remises).

FORT VECHTEN

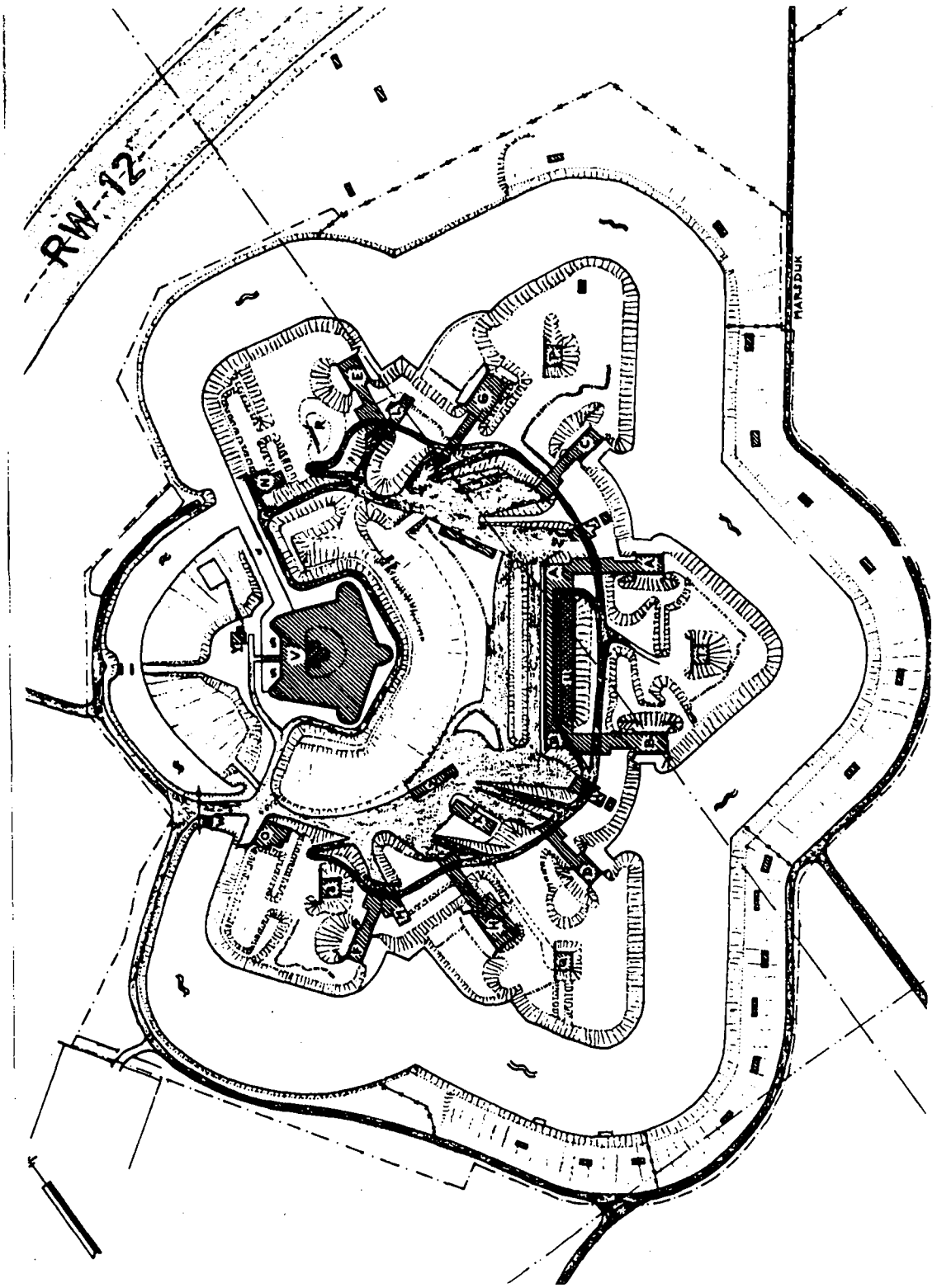

In de oostelijke hoofdwal bevinden zich 3 gevechtskazematten van gewapend beton met gietstalen koepel voor de opstelling van pantserafweergeschut.
Aan de buitenzijde van de gracht liggen in het glacis langs de Marsdijk 17 groepsschuilplaatsen van gewapend beton.
Evenals Rhijnauwen beschikt het fort Vechten over een bijzondere flora en fauna.

Waardering.
Het fort Vechten, grenzend aan polderland, een tussen de Marsdijk en R.W. 12 gelegen fort van het zgn. bastaard-tracé, omgeven door een gracht, als onderdeel van de Nieuwe Hollandse Waterlinie in 1867-1869 aangelegd en in 1877-1880 voorzien van bomvrije gebouwen, tijdens de mobilisatie van 1914-1918 aangevuld met betonnen groepsschuilplaatsen en in 1939-1940 met 3 gevechtskazematten is uit architectonisch oogpunt waardevol vanwege de grotendeels gave 19de eeuwse bebouwing en vanwege zeldzaamheid en redelijke gaafheid van de aanleg in zijn totaliteit (zgn. bastaard tracé) en uit (militair) historisch oogpunt zeer waardevol als onderdeel van de Nieuw Hollandse Waterlinie, militaire aanpassingen tijdens de Eerste Wereldoorlog en tweede Wereldoorlog en vanwege de situering in de direkte nabijheid van het voormalige Romeinse legerkamp Fectio.

LITERATUUR.

Zie objectbeschrijving nr. 104 en algemeen verhaal vestingwerken.

ALGEMENE BEGRAAFPLAATS VAN BUNNIK

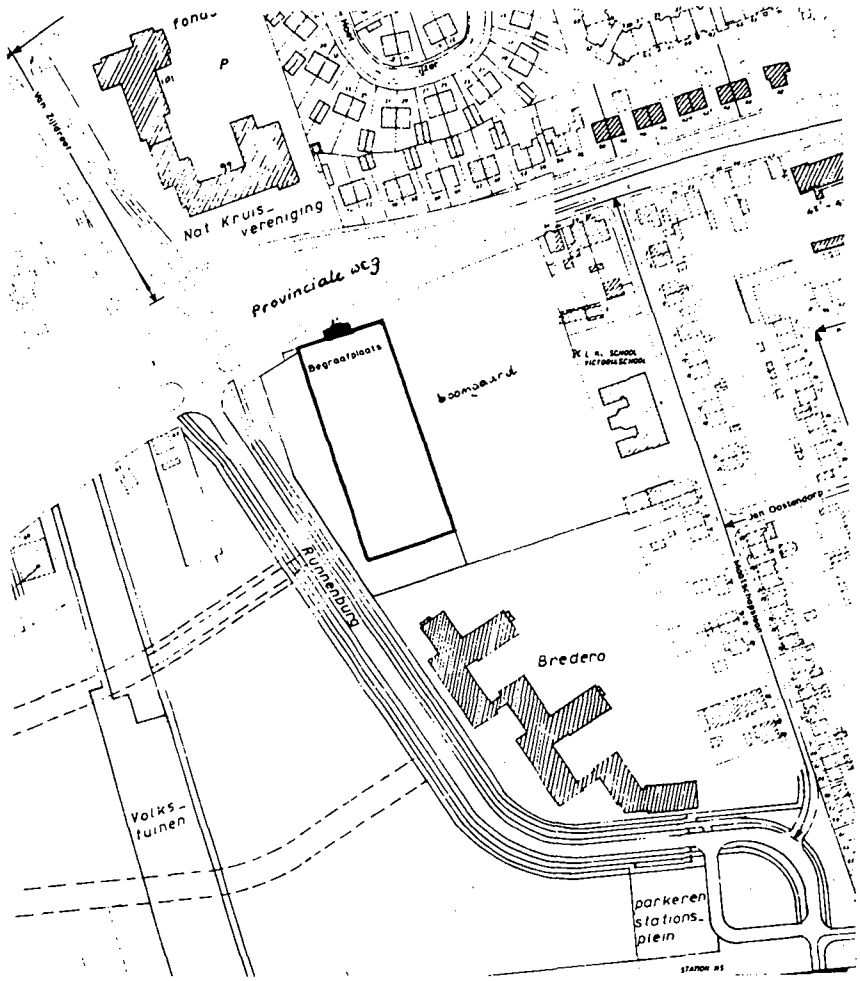

ALGEMENE BEGRAAFPLAATS VAN BUNNIK.

Provincialeweg 63 (obj.nr. 125)

Geschiedenis.

Tegen het einde van de 18de eeuw komt men steeds meer tot overtuiging dat de doden buiten de kerk begraven moeten worden. Tot dan toe was het gebruikelijk dat voornamelijk gefortuneerden in de kerk begraven werden. Minder welgestelden werden op het kerkhof, het terrein rond de kerk begraven.
In die tijd lag de enige begraafplaats van Bunnik bij de Nederlands Hervormde Kerk in de kom van het dorp.
De R.K. Kerk aan de Schoudermantel (eigenlijk nog schuilkerk) had nog geen eigen kerkhof.
Met het toenemen van het aantal inwoners groeide ook het aantal doden die in en om de kerk begraven moesten worden. De graven in de kerk raakten al snel vol en moesten steeds sneller geruimd worden om weer plaats te maken voor nieuwe kisten.
In navolging van een decreet van keizer Napoleon werd tijdens de Franse overheersing in Nederland het besluit genomen het begraven binnen gebouwen en voor gemeentes groter dan 1000 inwoners zelfs binnen de bebouwde kom te verbieden.
In 1825 werd dit verbod bij Koninklijk Besluit van Koning Willem I effektief.

Bunnik was nog niet verplicht een begraafplaats buiten de bebouwde kom aan te leggen.
Wel kreeg de R.K. Kerk een eigen begraafplaats.
De niet Rooms-Katholieken werden eveneens bij de Nederlands Hervormde Kerk begraven. Dit kerkhof diende namelijk als gemeentelijke begraafplaats. Het was voor de duur van 99 jaar van 1828 tot 1928 in huur afgestaan door de Hervormde Gemeente voor een bedrag van *f* 50,-- per jaar.

In de loop van de 19de eeuw verdubbelde het aantal inwoners van Bunnik van 600 tot 1200.
De begraafplaats werd veel te klein en er kwamen steeds meer klachten bij het gemeentebestuur over stankoverlast.
In december 1888 berichtten Burgemeester en Wethouders aan de Kerkvoogden en notabelen der Nederlands Hervormde Gemeente over de kwalijke hygiënische toestand van de begraafplaats.
Op 10 januari 1889 vond over deze kwestie overleg plaats.
Besloten werd een nieuwe algemene begraafplaats aan te leggen buiten de bebouwde kom. De architect Albert Nijland werd aangetrokken om een ontwerp te maken.
De totale kosten voor een poortgebouwtje en de inrichting van het terrein kwamen op *f* 3.600,--. Dit ontwerp werd afgekeurd. Een tweede goedkopere versie werd wel aangenomen.
Om één en ander te kunnen realiseren werd eind maart 1889 van Hendrik baron Strick van Linschoten een stuk land gekocht, gelegen op de Bunnikker Eng.
De officiële aanbesteding vond plaats op 2 april 1889.
Het werk werd gegund aan Ph. Maas uit Jutphaas.

Het Hervormde Gemeente was niet zo gelukkig met de aanleg van de nieuwe begraafplaats. Zij zag zich geplaatst voor een huurderving van *f* 50,-- per jaar voor de nog resterende 40 jaar van het 99-jarige huurkontrakt.

Uiteindelijk kwam men tot overeenstemming met de gemeente en werd een afkoopsom van *f* 1.100,-- uitbetaald.
Op 26 februari 1890 werd de oude begraafplaats rond de Nederlands Hervormde Kerk officieel gesloten verklaard en kon er alleen begraven worden op de nieuwe algemene begraafplaats aan de Provincialeweg (en de R.K. begraafplaats aan de Schoudermantel).
In 1957 heeft een uitbreiding en herindeling van de begraafplaats plaatsgevonden.

Beschrijving.
Het ontwerp van de architect Nijland bestond uit een rechthoekige begraafplaats met aan de straatzijde op de centrale as het poortgebouwtje.
Om te zorgen voor een goede afwatering ten opzichte van het omringende land werd de begraafplaats iets opgehoogd.
De begraafplaats gelegen op de hoek van de Provincialeweg en Runnenburg wordt omgeven door een haag. (Het poortgebouwtje wordt geflankeerd door 2 grote kastanjebomen, er vlak achter staan 2 esdoorns).
Links grenst de begraafplaats aan een hoogstamboomgaard.

Het eenvoudige witgeschilderde poortgebouwtje heeft een rechthoekige plattegrond en bestaat uit een boogdoorgang met aan weerszijde een vertrek, gedekt door een pannen zadeldak tussen tuitgevels met de nok evenwijdig aan de weg.
Het linker vertrek is in gebruik als lijkbaarhuisje, het rechter was oorspronkelijk bedoeld als sectie- of quarantaineruimte, maar wordt nu gebruikt als opslagruimte voor tuingereedschap.
Om de linker zijgevel is een 9-ruits en in de rechter een 6-ruits schuifvenster met boogveld erboven aangebracht.

De licht risalerende poortdoorgang, waarin een gietijzeren hekwerk wordt bekroond door een tuitgevel.
Rechts en links boven de doorgang zijn 2 gekruiste toortsen met de vlam naar beneden aangebracht. Zij zijn het symbool van het afstervend, uitdovend leven, in kombinatie met een slang die in zijn eigen staart bijt als symbool voor de eeuwige cyclus van dood en leven.
Midden boven de doorgang is in een cirkelvormige opening siersmeedwerk in de vorm van een gevleugelde zandloper aangebracht, waarmee het voorbij vliegen van het leven wordt aangeduid.
Aan weerszijde van de doorgang is een gevelsteen aangebracht, links met de tekst "De bezoldiging der zonde is de dood" en rechts met "Die in Mij gelooft zal leven al ware hij ook gestorven".
De eerste tekst is een gedeelte uit de Romeinenbrief hoofdstuk 6 vers 23, de tweede tekst komt uit het Evangelie van Johannes hoofdstuk 11 vers 25.
Hoewel het om een algemene begraafplaats gaat heeft men zeker in het begin bij de aanleg ervan niet vreemd aangekeken tegen deze bijbelteksten, aangezien het merendeel van de bevolking christelijk georienteerd was in die tijd.
Het was over het algemeen niet ongebruikelijk om dergelijke teksten veelal met woorden van troost, aan te brengen op poortgebouwen van algemene begraafplaatsen.

Het poortgebouw is opgetrokken uit witgeschilderde baksteen met uitzondering van de gemetselde daklijst van het middenrisaliet. Rondom is een zwart geschilderde plint aangebracht.
Oorspronkelijk was het gebouwtje niet geschilderd.

Aan het andere einde van de centrale as van de begraafplaats staat het grafmonument van de familie Strick van Linschoten, uitgevoerd in hardsteen.
Ook hier zien we 2 omgekeerde en gekruiste brandende toortsen, waarboven een bij is aangebracht.
De spijlen van het ijzeren hekwerk rond het monument zijn in de vorm van pijlen en een mercuriusstaf.
Vlak achter het monument staat een treuresdoorn.

Behalve het graf van de familie Strick van Linschoten zijn er nog enkele voor de geschiedenis van Bunnik van belang zijnde graven, onder andere van de familie van Hardenbroek, van Johan de Kruijf en het oudste graf, omgeven door een ijzeren hekwerk dat dateert uit 1886. Mogelijk is dit graf overgebracht van de oude begraafplaats.

Beoordeling.
Als geheel is de begraafplaats met het witgeschilderde poortgebouwtje, naar ontwerp van de architect Albert Nijland uit 1889, van belangrijke sociaal/religieuze betekenis.
Het poortgebouwtje is vanwege het type en de detaillering van architektonische waarde.
Op de begraafplaats bevinden zich enkele voor de geschiedenis van Bunnik belangrijke graven.

LITERATUUR / Archiefstukken

Archief Gemeente Bunnik
inv. nr. 10, nrs. 930, 931, 932;

Archief der Hervormde Gemeente van Bunnik,
inv. nr. 4, nrs. 139,140;

R.K.M. Blijdenstein, Zeist, Groei en Bouw
Patijnpark, dorpskern en Wilhelminapark,
Zeist 1984, p. 31 t/m 36.

Hermanus van den Burg,
Verzameling van uitgekozene Zinspreuken en Zinnebeeldige Print vercieringen
Haarlem 1743.

H. Reinders,
"Begraafplaats Bunnik heeft rijke historie"
Utrechts Nieuwsblad 16-05-1984.

H. Reinders,
"De bezoldiging der zonde is de dood"
Bunniks/Houten Nieuws 24-05-1984.